iskolakultúra

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

Az Országos Közoktatási Intézet
folyóirata
III. évfolyam, 1. szám

A TARTALOMBÓL Krausz Tamás: Tézisek a sztálinizmus lényegéről ✔✔ *Laczkóné Révay Márta:* Radnóti Miklós korai szabadversei ✔✔ *Szekszárdi Ferencné:* Változatok az erőszakmentes konfliktusmegoldásra ✔✔ *Balázs Attila:* A szomorúság metamorfózisa ✔✔ *Juhász Erzsébet:* A Füst Milán-i nevetés ✔✔ *Zalán Tibor:* Welcome Sesame Street! ✔✔ *Várnagy Ildikó:* Régi és új játékaim

Számunk szerzői

Andor Csaba, matematikus, Budapest

Balázs Attila, író, Újvidék, Budapest

Dombi Gábor, újságíró, Népszabadság, Budapest

Dömötör Adrienne, tanár, újságíró, Budapest

Erdélyi Erzsébet, tanár, Arany János Gimnázium, Nagykőrös

Götz Eszter, újságíró, Innovotechnik Kft., Budapest

Hajnóczi J. Gyula, nyug. egyetemi tanár, Budapest

Juhász Erzsébet, író, irodalomtörténész, Újvidék

Krausz Tamás, történész, ELTE, PTI, Budapest

Laczkóné Révay Márta, tanár, Bartók B. Zeneművészeti Szk.

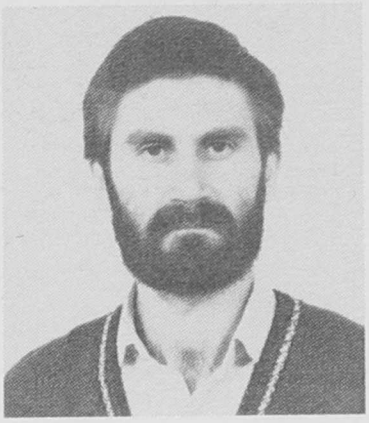

Ladányi István, költő-kritikus, Veszprém-Szabadka

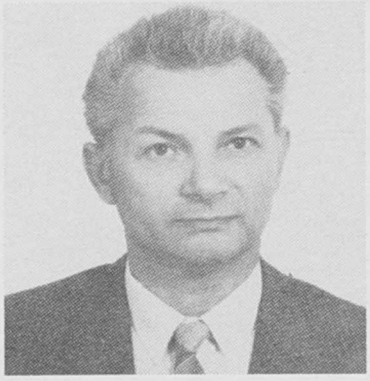

Menyhárt Lajos, tanár, történész, KLTE, Debrecen

Miklya Béláné, tanár, Szlovák Gimnázium és Ált. Iskola, Békéscsaba

Nobel Iván, tud. főmunkatárs, OKI, Budapest

Sebők Zoltán, művészettörténész, Budapest Galéria

Sulyok Miklós, művészettörténész, Budapest Galéria

Szekszárdi Ferencné, tud. munkatárs, OKI, Budapest

Thomka Beáta, esztéta-kritikus, Újvidék

Tóth István György, tud. munkatárs, Történettudományi Intézet, Budapest

Várnagy Ildikó, szobrászművész, Budapest

ISKOLAKULTÚRA
Társadalomtudomány
III. évfolyam 1993/1.
Az Országos Közoktatási Intézet folyóirata

Főszerkesztő:
GÉCZI JÁNOS

A szerkesztőség munkatársai:
ANDOR MIHÁLY
DIPPOLD PÁL
GABNAI KATALIN
HALÁSZ GÁBOR
KARLOVITZ JÁNOS
KOJANITZ LÁSZLÓ
KORMÁNY GYULA
MÁNYOKI ENDRE
SALLAI ÉVA
SEBŐK ZOLTÁN
SCHILLER ISTVÁN
SZEKSZÁRDI FERENCNÉ
SZENDREI JÁNOS
SZÉKELY SZ. MAGDOLNA
TAKÁCS VIOLA
TRENCSÉNYI LÁSZLÓ
VÁGÓ IRÉN
ZALÁN TIBOR
*
KESZTHELYI ANDRÁS
SZEBERÉNYI BEÁTA
TOLNAI SZABOLCS

A borítót és a belső tipográfiát tervezte:
HELLE MÁRIA

E szám kiadását támogatta:
Művelődési és Közoktatási Minisztérium

Kiadja az Országos Közoktatási Intézet
Budapest, Dorottya u. 8. 1051

Felelős kiadó:
ZSOLNAI JÓZSEF főigazgató

Szerkesztőség:
Budapest, Dorottya u. 8. 1051
(Pf: Budapest, 701/420. 1399)
Telefon: (1) 138-2938
Telefax: (1) 118-6384

Szerkesztőségi fogadónapok: kedd, szerda, csütörtök 10-14 óráig

Terjeszti a Szerkesztőség. Előfizethető a Szerkesztőség címén közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással MNB 232-90-174-4273 pénzforgalmi jelzőszámmal. Előfizetési díj számonként 100,- Ft. (Teljes évfolyam 2400,- Ft; Természettudomány 1000,- Ft, Társadalomtudomány 1000,- Ft, Matematika-Informatika-Technika 400,- Ft.) Megjelenik kéthetente.
HU ISSN 1215-5233
A nyomás az MSZH Nyomda és Kiadó Kft. Nyomdájában készült.
Felelős vezető: Nagy László igazgató
Lapzárta: 1992. december 15.

iskolakultúra

AZ ORSZÁGOS KÖZOKTATÁSI INTÉZET FOLYÓIRATA
III. évfolyam, 1993/1.

Tartalom

Menyhárt Lajos: *Világforradalmár "egy országban" (2)* **Krausz Tamás:** *Tézisek a sztálinizmus lényegéről (6)* **Laczkóné Révay Márta:** *Radnóti Miklós korai szabadversei (11)* **Szekszárdi Ferencné:** *Változatok az erőszakmentes konfliktusmegoldásra (14)* **Hajnóczi J. Gyula:** *Az építészeti tér genezise III. (20)* **Tóth István György:** *Iskolábajárás a XVIII. századi Nyugat-Dunántúlon (34)*

SZEMLE

Balázs Attila: *A szomorúság metamorfózisa (40)* **Juhász Erzsébet:** *A Füst Milán-i nevetés (44)* **Thomka Beáta:** *Epikus rendezés (48)* **Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván:** *Disputa Tőzsér Árpád Férfikor című verséről (51)* **Ladányi István:** *Variációk halálra és kábítószerre (56)* **Andor Csaba:** *Hegedüs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka (58)* **Miklya Béláné:** *A szókincsbővítés lehetőségei a szlovák társalgási és irodalomórákon (59)* **Götz Eszter:** *Dörmögő Dömötör (62)* **Dömötör Adrienne:** *Péterek az Arany János Színház Kamaratermében (64)* **Zalán Tibor:** *Welcome Sesame Street! (65)* **Dombi Gábor:** *Alterna(t)ivitás a történelemoktatásban (67)* **Sebők Zoltán:** *Megtisztult káosz (71)* **Várnagy Ildikó:** *Régi és új játékaim (73)*

HÍREK *(76)*

SZEPARÁTUM **Sulyok Miklós:** *"Small is beautiful" Mai magyar építészet*

Világforradalmár „egy országban”

Trockij

MENYHÁRT LAJOS

Mennél többet tudunk Trockijról (1917-1927), életéről, tevékenységéről, nézeteiről, annál nehezebb érvényes minősítő jelzőkkel illetni őt.

Nem csupán életútja volt fordulatokban gazdag, de személyisége, nézetei is sokrétűek voltak, belső ellentmondásokat hordoztak, nem is beszélve tevékenységi területeiről, pl. az alcímben jelzett mozgalmas évtizedben.

A világforradalmár, egyáltalán az ízig-vérig forradalmár jelző azonban érvényesnek tekinthető. Forradalomfelfogását közismerten a permanenciával szokás jellemezni. A trockiji permanencia – felfogásunk szerint – értelmezhető horizontálisan (világforradalom), vertikálisan (azaz szövetségpolitikai aspektusból) és strukturálisan (az intézményesüléssel, a bürokratizálódással összefüggő nézetei alapján).

Az értelmezéssel kapcsolatban számos kijelentését idézhetjük. 1906-ból például: “Az európai proletariátus közvetlen ... segítsége nélkül Oroszország munkásosztálya nem tudja megtartani hatalmát.” (1) 1917 nyarán sem látta és értékelte másként a dolgokat: “A tartós, döntő siker elképzelhetetlen számunkra az európai forradalom nélkül.” (2)

1926-ban pedig így fejtette ki álláspontját a kérdésről: “... országunk technikai elmaradottsága s a munka termelékenységének ebből fakadó alacsony színvonala érthetően hatalmas akadály a szocializmus építésének útján. Ennek az elmaradottságnak a következtében a termelés valóban szocialista szervezésére való áttérés ... a fejlett országok segítsége nélkül, a szociális világforradalom nélkül számunkra nem lehetséges.” (3)

1917-ben és az azt követő évtizedben Trockij vezető szerepet játszott a bolsevik forradalom győzelmeiben, s számos kulcsfontosságú területen tevékenykedett a bolsevik szovjethatalom megszilárdulásáért, azaz az “egy országban szocializmus” lehetőségének megteremtéséért. Tekintsük ezt történelmi paradoxonnak, vagy értelmezzük az egyetemes és a nemzeti folyamatok törvényszerű dialektikájaként? A kérdés megértését – ha megválaszolását nem is – Trockij 1917-1927 közötti tevékenysége alapján kísérelhetjük meg.

Az 1917-es forradalmi év egyszerű. Az első világháború végére kialakult egyetemes válsághelyzetben úgy tűnt, van realitása a *szocialista világforradalom*nak. A kelet- és közép-európai birodalmakban a vereségek és a kimerülés következtében a végsőkig kiéleződtek a nemzeti, nemzetiségi ellentétek, a társadalmi, politikai feszültségek, s a hatalmi-politikai összeomlás is elkerülhetetlennek látszott.

A győztes Antant országai sem büszkélkedhettek belső stabilitással, megélénkültek a radikális megoldásokkal rokonszenvező elemek. A kínai, indiai és az arab nemzeti mozgalmak fellendülése ugyancsak a forradalmárok reményeit élesztette.

A válságos világhelyzet közelebb hozta Oroszország forradalmi erői számára a

hatalom megragadásának lehetőségét. Leninnel összhangban Trockij is mindent elkövetett annak érdekében, hogy a lehetőség realizálódjék. Mindketten bíztak az orosz forradalom továbbgyűrűzésében is.

Trockij és elvbarátai fáradhatatlannak bizonyultak a tömegek hangulatának radikalizálásában. Meggyőzően agitáltak a háború befejezése, a béke mellett.

Lenin meghirdette, hogy élére állnak a feltartóztathatatlan agrárforradalomnak (földdekrétum). Egyidejűleg a hatalom fegyveres megragadásával is számoltak.

Hatalomra jutásuk után szembekerültek a hatalom megtartásának, kiterjesztésének, az ígéretek beváltásának követelményével, változatlanul remélve legalább az európai forradalmat.

A követelmény kettőssége: a hatalom megtartása, megmentése és a nemzetközi forradalom inspirálása tette ellentmondásossá például Trockij vonalvezetését – se béke, se háború – a breszt-litovszki béketárgyaláson. A békéről tárgyalni kellett, mert deklarálták, mert a háború folytatására Oroszország, különösen az új hatalom, képtelen volt. Megkötése viszont a német imperializmussal való lepaktálást, az imperialista háború forradalmi háborúvá fejlesztéséről való lemondást, s a súlyos feltételek miatt az orosz hazafias érdekek elárulását jelenthette. Trockij mint külügyi népbiztos tárgyalt, mert a forradalmi hatalom érdeke ezt követelte, de a német diktátumot – elvei miatt – nem volt hajlandó aláírni. Posztjáról mennie kellett.

Új beosztása – hadügyi népbiztos – még ellentmondásosabb feladatok elé állította.

Az az ember, aki úgy vallott az internacionalizmusról, hogy az "számunkra nem elvont eszme ..., hanem bennünket közvetlenül vezérlő, mélyen gyakorlati elv" (4)

Kemény ellenállásokat legyűrve egykori cári tisztek ezreit nyerte meg a Vörös Hadseregnek, akiknek döntő többségét nem a szocializmus elvei, hanem Szent Oroszhon üdve vezette. Az ízig-vérig forradalmár Trockij kíméletlen eszközökkel, hallatlan energiával szervezte reguláris hadsereggé a Vörös Hadsereget.

Az 1918-20 között több mint 8 millió áldozatot követelő szovjet-orosz polgárháborúban ugyanis nem lehetett helytállni forradalmi lelkesedésből önkéntesen szerveződő, parancsnokait választó, partizán stílusban működő "felkelőkkel".

Az új hatalom berendezkedésének, az *intézményesülés*nek a kérdésében sem volt ellentmondásoktól mentes az álláspontja. Az ún. "Szmolnij-korszakról" úgy vélekedett, hogy az akkor kiadott rendeletek nagyobbik részében az agitatív, politikai funkció dominált a szakszerűség kárára. Már csak azért is, mert a végrehajtó apparátus ekkor még nem épült ki. A bolsevik kormány Moszkvába költözését (1918. március) követően felerősödött az igazgatási jelleg, megnőtt a végrehajtás jelentősége. Kibontakozott az intézményesülés, felerősödött a centralizáció, s felütötte fejét a bürokrácia. Ezeket a jelenségeket Trockij is összeegyeztethetetlennek tartotta a szocializmus elveivel, féltette a szovjet demokráciát, s Leninnel versengve ostorozta a bürokráciát, a szovjet-orosz élet "természetes" velejáróját.

A bürokrácia elleni kampánynak Trockij részéről – különösen 1923-24-ben – nem csak elvi okai voltak: rádöbbent, hogy a szovjet valóságban a demokrácia intézménye, a szovjet háttérbe szorult, s a belpolitikai élet meghatározó tényezője az elbürokratizálódott, a sztálini apparátus irányítása alá került párt lett. A bürokrácia, az apparátus kritikájával kihívta maga ellen a sorsot. Más okok mellett emiatt került Zinovjev és Sztálin, valamint követőik bírálatának össztüzébe. 1924-ben kispolgári elhajlónak bélyegezték, 1925-ben pedig a hadügyi népbiztosság éléről is menesztették. Tehetetlennek bizonyult, pedig sok követője volt. Nem csupán azért, mert kemény volt a "sztálini gárda", hanem azért is, mert a forradalmi időszak intézménynélküliségét propagálták, tagadták a bürokrácia egyik forrásaként értékelhető intézményesülés szükségességét, a permanencia jegyében is.

Az orosz forradalom, majd a bolsevik szovjethatalom sorsa szempontjából a *szövet-*

ségi politikának meghatározó jelentősége volt. Trockij forradalomfelfogásában többször tetten érhető olyan megközelítés, amikor nem a jelentőségének megfelelően kezelte a kérdést. 1917-ben azonban a kerületközi frakció is hordta magában a szövetségi politika elemeit, az a tény pedig, hogy a Petrográdi Szovjet élén szerzett döntő érdemeket 1917 őszén, egyértelműen így értékelhető. A polgárháborút követő években a NEP-hez való viszony alakulásán is le lehetett mérni a szövetségi politika követelményeinek érvényesülését.

Meghökkentőnek tűnhet, de Trockij már 1920-ban a gazdaságpolitika olyan módosítását vetette fel, amely a hadikommunizmussal való szakítást jelenthette és a Lenin által 1921-ben meghirdetett NEP-re emlékeztetett. Igaz, ő tisztán gazdasági aspektusból vetette fel a kérdést, viszont tény, hogy a NEP a munkás-paraszt szövetség helyreállítását is szolgálta. Javaslata 1920-ban nem talált visszhangra. 1921 márciusában, a X. kongresszuson azonban bekövetkezett a sorsdöntő fordulat. A gazdaság kimerülése, bénultsága, az elharapódzó parasztfelkelések, a hadikommunizmus felülvizsgálatára, a NEP bevezetésére sarkallták Lenint és a bolsevikokat.

A X. kongresszuson azonban egy másik, a NEP által kiváltott tendenciáktól ortogonálisan elváló határozatot is hoztak. Lenin kezdeményezése nyomán: a frakciózás tilalmáról. Nagy szerepet játszott ez a határozat az ellenzéki irányzatok háttérbe szorításában, a szovjet politikai intézményrendszer homogenizálásában, az elbürokratizálódott sztálini pártapparátus helyzetének megszilárdulásában.

A szovjet vezetésen belül az 1920-as években lezajlott elvi, politikai és hatalmi küzdelem során – mint már utaltunk rá – a NEP-hez való viszony vízválasztónak tekinthető. Az "előfutár" Trockij 1923-25-ben az ellene folytatott kampány során tulajdonképpen ambivalens volt a kérdésben. Igaz, a közelebbi elvtársai közé sorolható Preobrazsenszkij már 1923-ban a NEP-pel ellentétes irányvonalat képviselt, amikor meghirdette az "ipar diktatúráját".

A NEP folytatásának opponensei (absztrakt internacionalista, doktriner proletár, szocialista szempontoktól is vezérelve) leningrádi ellenzékként a XIV. kongresszuson (1925. december) léptek fel Zinojev vezetésével. Trockij – egészségi és politikai okok miatt – csak tanácskozási joggal vett részt, s nem is kapcsolódott be a vitába.

Követői a sztálini irányvonalat támogatták, de Zinovjevék nem csupán emiatt szenvedtek vereséget. A küzdelmet azonban nem adták fel. 1926 elején – megnyerve Trockijt és híveit – létrejött az *"egyesült ellenzék"*.

Trockij – feledve, hogy 1923-ban Zinovjev vezényelte az ellene irányuló kampányt – teljes "fegyverzetben" lépett fel a sztálini-buharini-rikovi irányvonal ellen, amely a NEP töretlen folytatását képviselte 1926-27-ben. Immár a "szocializmus egy országban" koncepció alapján, vállalva a szövetségi politika következményeit is.

Ezt opponálta az "egyesült ellenzék", *vitatva* – mint fentebb Trockijtól már idéztük – *a szocializmus felépíthetőségét,* s felléptek a NEP folytatása ellen, figyelmen kívül hagyva a lépés kockázatos szövetségpolitikai következményeit.

A pártvezetésen belül elindult elvi, politikai vita kíméletlen politikai küzdelemmé terebélyesedett 1927-re. Az 1917-es forradalom 10. évfordulóján – az ellenzék szervezésében – tízezrek tüntettek a sztálini vezetés és politikája ellen. Belpolitikai kérdéssé duzzadt a párton belüli polémia. Sztálin apparátusa nem habozott bevetni a belügyi szerveket, s letartóztatásokra került sor. Lezárult egy szakasz, amikor politikai eszközökkel folyt a küzdelem, s kezdetét vette a hatalmi eszközök igénybevételének korszaka (sztálinizmus).

Többek között Trockijt is kizárták a pártból, majd Alma-Atába száműzték, s végül kiutasították a Szovjetunióból. Sorsának alakulását, a szovjet folyamatokat elemezve önéletrajzában a következőket írta: "Nem Sztálinról van ... szó, hanem azokról az erőkről, amelyeket Sztálin – anélkül, hogy tudatában lenne – kifejez. 1922-23-ban

azonban még lehetséges lett volna a parancsnoki magaslatok elfoglalása, ha nyílt támadást indítunk a nacionalista érzelmű, szocialista mezbe öltözött csinovnyikok, az apparátusbitorlók, ... a bolsevizmus epigonjai ... ellen." (*L. Trockij:* Életem. 407. p.). Továbbgondolásra érdemes sorok, amelyek akkor politikai, azóta történelmivé vált realitásokat regisztráltak. Tükrözik a vázlatosan áttekintett életpályaszakasznak azt a tanulságát, miszerint Trockij annyiban és akkor tudott gyakorlati forradalmárként "érvényesülni", amikor és amennyiben az orosz-szovjet realitások kereteiben maradt.

JEGYZET

(1) Idézi *Roj Medvegyev:* O Sztálinye i sztálinyizme. Moszkva, 1990. 104. p.
(2) *Lev Trockij:* Életem. Bp., 1989. 282. p.
(3) *R. Medvegyev,* i. m. 141. p.
(4) *L. Trockij:* Életem, i. h.

A Könyvesház Kft. könyvkínálatából

Kiadónk az alábbi nyelvkönyveket, segédanyagokat ajánlja a pedagógusok szíves figyelmébe az 1992/93-as tanévre:

Kinder lernen deutsh I. A számos kiadást megért Képes német nyelvkönyv gyerekeknek c. kiadvány tartalmilag ádolgozott, módszertanilag korszerűsített kiadása még ez év októberében jelent meg.

A Kinder lernen deutsh II. 1993. februárjában kerül a könyvesboltokba.

A **Készüljünk a nyelvvizsgára!** sorozat ismert és széles körben használt *angol, német, orosz* változata mellett első ízben adjuk ki a *francia* nyelvvizsgára felkészítő kötetet, még 1992-ben!

Közismert, hogy kiadónk látja el a legtöbb iskolát a méltán népszerű **Themen** és **Strategies** sorozat köteteivel. E kiadványaink folyamatosan kaphatók, illetve a megjelenés előtt állók előjegyezhetők a *Könyvesház Kft.* könyvesboltjában:

1134 Budapest, Váci út 19.

Tézisek a sztálinizmus lényegéről

KRAUSZ TAMÁS

1. A sztálinizmus fogalma sok értelemben használatos, de módszertanilag mégis igen kevéssé megalapozott kategória. Sokan megkérdőjelezik, hogy tudományos fogalomként alkalmazható-e. Mégis éppen használatának rendkívüli elterjedtsége miatt a tudomány területén is meghonosodott. Módszertanilag akkor mélyíthető el e fogalom, ha a formációelméleti és a történeti megközelítést egyidejűleg alkalmazzuk. Így a sztálinizmus úgy értelmezhető, mint egy történetileg meghatározott társadalom- és gazdaságszervezési forma, amely "funkcióját" tekintve a sajátos "orosz talajon" a szovjet típusú modernizációt" egyesítette az "eredeti szocialista felhalmozás" feladataival. Elméleti szempontból nézve a sztálinizmus a termelésben és a politikai életben megsemmisítette a forradalomból kisarjadó szocialista önigazgatói-közösségi formákat, a kapitalizmus, a magántulajdon viszonyaival együtt. A sztálinizmus lényegét tekintve az államszocializmus fogalmával írható le.

A politológiában használt fogalmak sajátlagosan e szakdiszciplína tárgykörét tükrözik csupán, nem hatolnak a gazdaság- és társadalomszerveződési elvek és formák kutatásába. A politikai rendszer önmagában való vizsgálatát tükrözi a politológia sajátos fogalomhasználata: "pártdiktatúra", "egypártrendszer", "pártállam" stb. Nem tagadva a részmeghatározások jelentőségét, egy szélesebb történeti-formációelméleti nézőpontból a sztálinizmus fogalma gazdagabb tartalommal telíthető. Korábban még erősebben hatott a politológiai nézőpont a történetírásra, mára azonban a társadalomtörténeti szempont kezd uralkodóvá válni tőlünk nyugatabbra. Ez utóbbi nézőpont hozzásegíthet ahhoz, hogy a szovjet fejlődést ne a nyugat-európai fejlődés struktúraformái alapján próbáljuk megérteni, értelmezni.

2. *A sztálinizmus történeti alapjai* mélyen beleágyazottak az orosz történelem államcentralizációs és bürokratikus-kollektivista hagyományaiba (az önkényuralom, az obscsina, az eredeti polgárosodás hiánya stb.). Másfelől azonban a sztálinizmus nem elemezhető a korabeli világrendszer folyamataiból, és a történelmileg kialakult munkamegosztási szerkezetéből kiszakítva, és nem érthető meg a forradalmi mozgalom, a munkásmozgalom történeti hagyományán kívül sem. A sztálinizmus szempontjából igen lényeges a Németországban elterjedt 19. századi "államszocializmus", amely filozófiai eredetét Fichtében és nem Marxban találja meg, valamint az "orosz jakobinizmus" hagyománya. Éppen a marxizmus és más szocialista elméletek antietatista tradíciójával ellentétben a sztálinizmus a hagyományos államhatalom helyére egy új, plebejus eredetű elit hatalmát állítja anélkül, hogy az államhatalom társadalmi ellenőrzésének forradalmi hagyományát komolyan venné. Fontos objektív tény, hogy Németországban a polgári rendőrállam, Oroszországban a cári önkényuralmi állam történelmi alapzatán emelték fel a szociáldemokrata eredetű "gondoskodó népállam" ideológiáját és politikai ideáját. A sztálinizmus számára ez szolgált kiindulópontul. A történel-

mi bolsevizmus sztálinizmus általi szétzúzása éppen az antietatista hagyomány és a politikai struktúrák megsemmisítését jelentette.

A sztálinizmus jelensége nem elemezhető annak a konkrét történelmi szituációnak a keretein kívül sem, amely az októberi forradalom után alakult ki. Különösképpen fontos a 20-as évek végén kialakult történelmi helyzet, amely a NEP válsága, a gabonaválság és a paraszti differenciálódás, a Szovjetunió strukturális bizonytalansága stb. ismert problémáival azonosítható, mert ez motiválta azt a fordulatot (a "második forradalmat", a "forradalmat felülről", a "nagy fordulatot", más értelmezésben "bürokratikus ellenforradalmat", netán thermidoriánus fordulatot stb., hogy csak a legismertebb megnevezéseket említsük), amelynek során Sztálin személyi diktatúrája megvalósulhatott. A sztálini jelenség nem elemezhető sem az oroszországi társadalmi szerkezet sajátosságain, sem a polgárháborúból és a megelőző korszakokból kinövő "szociokulturális" háttéren kívül.

3. *A sztálini személyi diktatúra* nem egyszerűen az államcentralizációs hagyomány folyománya, hanem új, modern politikai szervezeti struktúra a történelemben. Az állami szovjet- és pártapparátusok, a szakszervezeti és gazdasági apparátusok, a katonai és rendőri apparátusok a társadalomtól elkülönült szervezetekként magukhoz ragadták a hatalommenedzselés és általában a hatalomgyakorlás feladatait, funkcióit. A sztálini diiktatúra leglényegesebb jegyei közé tartozik, hogy az új apparátusok belső küzdelmei, hatalmi harcai, befolyásuk növeléséért, kiterjesztéséért is folyó csatározások fölött "őrködött", a "rend" biztosítéka volt a "káosz" erőivel szemben. Ez a küzdelem mindig ideológiai és politikai formát öltött, ideológiailag a legközvetlenebbül kapcsolódott össze a Szovjetunió fennmaradásáért folytatott küzdelemmel. Ezekben a bürokratikus, széthúzó hatalmi harcokban kifejeződtek az apparátusok sajátos helyi, regionális érdekei is. A hatalom összeomlásától való állandó félelem az elrettentő apparátusok szerepének növekedéséhez vezetett. E bürokratikus hatalomgyakorlás sajátos megnyilvánulása volt a manipuláció, amely egyáltalán nem orosz jelenség. Sőt, a sztálini diktatúra jelentős mértékben éppen azokat a "készen talált" eszközöket használta, amelyeket Nyugaton tapasztalt és programja szerint meghaladni kívánt. Az egypártrendszer a politikai diktatúra lényegét még nem adja meg, hiszen a párt a 20-as évek forradalmi diktatúrájához képest alárendelt pozícióba került az államvédelmi hatóságokhoz képest, amelyekben a valódi végrehajtó hatalom jó része összpontosult, s amelyek végső elemzésben Sztálin kezében koncentrálódtak. A felülről lefelé kiépülő bürokratikus rendszerben végbement a párt, a szakszervezetek, általában a politikai mozgalmak "államosítása". Az állampolgárok, a dolgozó emberek éppen a rendszer forradalmi legitimációjából meríthettek tiltakozási energiákat, amelyeket azonban csak a hivatalos apparátusokon belül "tudtak" kifejteni, vagy a spontán lázadás útjára kényszerültek.

4. *A sztálini államszocializmus társadalmi és gazdasági lényegénél fogva* az állami tulajdon totalitására épül. Az állami-bürokratikus tulajdon ellenőrzése egy igen bonyolult belső szerkezettel bíró bürokratikus réteg kezébe kerül. A rendszer hivatalos ideológiájában a "szocializmus" (valójában a "modernizáció") megvalósítása azonos a nagyipar kiépítésével, az állami földeken kényszer útján létrehozott kolhozokkal és az államilag biztosított "szociális vívmányokkal" (ingyenes oktatás, ingyenes egészségügy, munkakötelezettség, azaz a munkához való jog biztosítása stb.). A magántőkés kizsákmányolás megszüntetésével az állami kizsákmányolás olyan történelmi formája valósult meg, amelyben a termelés hagyományos szerkezete, a munkamegosztás hagyományos rendje gyakorlatilag a modern államkapitalista rendszerekre emlékeztetett, de tőkés tulajdonos helyett a tulajdonosi jogokat az állami, a párt és a menedzserbürokrácia gyakorolta. Az állami tulajdont ellenőrző társadalmi csoportok és rétegek nem szerveződhettek önálló burzsoá osztállyá, mert privilégiumaik nem

voltak átörökölhetők. Bár Trockij maga feltételezte 1936-ban, hogy az államszocializmus szocializmussá való átalakítása nem áll érdekében e bürokratikus rétegeknek. Egy ilyen lehetőség, vagyis a munka és a tulajdon egyesítése, a szovjetek "debürokratizálása" – vélte Trockij – az állami bürokrácia elkeseredett ellenállásába fog ütközni, s mindenáron, még az állami tulajdon örökletessé tétele, vagyis magántulajdonná való átalakítása a kapitalizmus visszaállítása árán is ragaszkodni fog privilegizált helyzetéhez, annak ellenére, hogy az új bürokrácia, a szakapparátus lényegében a dolgozó osztályokból felemelkedett milliókból verbuválódott.

5. *Az állami tervgazdaság és az állami újraelosztás* (redisztribúció) rendszere a termelési eszközök állami tulajdonára és az elosztás bürokratikus-kollektivista formáira épült. Alapvető célja a társadalmi integrációs folyamatok újratermelése, hogy megakadályozza a magánelsajátítást, hogy korlátozza a piaci viszonyok, a kapitalizmus kiterjedését, hogy szabályozza a vállalatok, a termelők és a fogyasztók közötti kapcsolatokat. A központi irányítás érdekegyeztető funkciója magában foglalja azt a hatalmi aspektust is, hogy a rendszer kizárja magából a legális politikai ellenzéket. A sztálinizmus olyan parancsuralmi rendszer volt, amelyben a politikai hatalom alapjában voluntarisztikus célkitűzései fejezték ki azokat a történelmi sajátszerűségeket, amelyek közé a Szovjetunió a 20-as évek végén került. Ez a tervgazdálkodás – későbbi mutációitól ("piacsztálinizmus") eltérően – kizárta a magánkezdeményezést, és felszámolta a vegyesgazdaságot. Sztálin életének utolsó szakaszában visszatért a "szocializmus és piac" összeegyeztethetőségének kérdéséhez. Természetesen antietatista következtetésekhez nem jutott el, mert az állam gazdaságba való beavatkozásának egész tendenciáját részben éppen magából a kapitalista országok tapasztalataiból kölcsönözte anélkül, hogy a New Dealt és a fasizmust összekapcsolta volna mint a gazdasági világválságra adott specifikus válaszokat kapitalista körülmények között. Magának a tervezésnek a problémája a későbbi fejlődés tükrében különösen bonyolult problémák forrása, kifejtése túlmegy a "tézisek" formáján.

6. *A rendszer társadalmi bázisát* mindenekelőtt azok a társadalmi csoportok, rétegek alkották, amelyek a 20-as, 30-as években milliószámra – a történelmileg példátlanul gyors társadalmi mobilitás következtében – emelkedtek a modern ipari társadalom által kínált társadalmi pozíciókba: a szakmunkás, a tanári, tudósi stb. léthelyzetbe. Az állami és pártbürokrácia, a katonai és más védelmi vagy fegyveres alakulatok hivatásos alkalmazottai éppúgy a rendszer támaszai voltak, mint a mezőgazdasági és műszaki értelmiség, sőt a szovjet állam lekötelezettje volt a nincstelen vagy a szegényparasztság kolhozokban dolgozó része is. A Sztálin körüli kultusz, amely alapjában városi jelenség volt, mindenekelőtt a felső bürokrácia tudatosan manipulatív tevékenységének is eredménye volt, bár annak történelmi hagyománya már Lenin alatt is megnyilvánult, Lenin ugyan tudatosan elhárította a kultikus jelenségeket. Ez az egy generáción belüli gyors felemelkedés a "kultusz" korabeli alapforrásának tekinthető.

7. *A "fejlődés ára".* A cári Oroszország Európa szegényembere volt, 1913-ban az USA ipari termelésének alig több mint 6%-át produkálta, míg a 30-as évek végén már meghaladta a 45%-át. A rendszer óriási termelő és védelmi erőt fejlesztett ki. Alig több mint negyed évszázad alatt a Szovjetunió a világ második ipari hatalmává vált. Egész népek emelkedtek fel az analfabetizmus világából a modern civilizáció kezdeti fokára. A kultúra extenzív fejlődése mellett a magas kultúra, a művészetek gyors és nagymértékű visszafejlődése, "leépülése" ment végbe, helyét a "russzifikált" nyugati giccs vette át, amely azonban ideológiai bárgyúsága ellenére bizonyos "modernizációs" mintákat is terjesztett. A mezőgazdaság történelmi méretű elmaradottsága, a technikai-technológiai fejlődés viszonylagos elmaradottsága a rendszer legsebezhetőbb pontjai voltak.

Ma már megkerülhetetlen, hogy az emberáldozatok neuralgikus kérdését tudományosan feldolgozott adatok tükrében értékeljük. A személyi diktatúra nemcsak

politikai ellenfeleit, hanem mindazokat börtönbe zárta, akik valamely oknál fogva a bürokratikus hatalmi harc bűnbakjaivá váltak. 1921 és 1954 között több mint 640 000 embert végeztek ki politikai okokból, a Gulag táboraiban és a börtönökben összesen több mint 3 300 000 ember, azaz fogoly "fordult meg". A foglyok több mint egyharmada "politikai" volt. 1929 és 1933 között 2,8 millió embert telepítettek ki a kuláktalanításnak nevezett kampány során. És akkor még nem szóltunk a kollektivizálás időszakában 1932-33-ban Ukrajnában és Kazahsztánban bekövetkezett éhínségekről, amelyeket nem lehet az aszállyal magyarázni, hanem közrejátszottak a kifejezetten politikai döntések is. Másfélmillió-négymillió emberáldozatról szólnak a komolyan vehető feldolgozások. Ezeknek az adatoknak az alábecsülését azzal az érvvel szokás alátámasztani, hogy a kapitalista eredeti tőkefelhalmozás, a világ- és helyi háborúk, a fasizmus áldozatai stb. lényegesen nagyobb számot tesznek ki. Ez ugyan igaz, de erkölcsileg mégsem tartható ez a pozíció, mert a sztálinizmus az emberiség nagy álmát, – az ember ember általi gazdasági és politikai alávetését kiküszöbölni akaró szocialista értékeket és mozgalmakat – diszkreditálta egész generációk szemében, ami nagymértékben kifejeződött az államszocializmus összeomlásában a peresztrojka időszakában.

8. *A sztálinizmus ideológiája.* A sztálinizmus eklektikus ideológiai forrásai nem egyszerűsíthetők le valamiféle "ultrabaloldaliságra" vagy más efféle szellemi tradícióra, de kétségtelenül lényeges szerepet játszott benne a forradalmi és nemcsak a forradalmi tömegeknek a finalitások, a "megváltás" iránti vonzódása, amely egyébként a pravoszláv ortodoxiától sem volt idegen.

A sztálini rendszer hivatalos legitimációs ideológiája az októberi forradalomból eredeztette magát, mindenekelőtt azt az örökséget hangsúlyozta, hogy a régi, történelmi uralkodó osztályokat megsemmisítették, és amint az 1936-os alkotmány deklarálta, felépítették a szocializmust. Ennek ideológiai "trükkje" az volt, hogy azonossá tették az államosítás és a társadalmasítás fogalmát. A sztálini államszocializmus ideológiai doktrínájának középpontjában az önerőre támaszkodás ("szocializmus egy országban") és a fejlett nyugat "utolérésének" tétele volt. Ideológiatermelők egész rétege jött létre, amely a hatalomkonzerváló ideológiai szükségletek kielégítésével foglalkozott. Ugyanakkor a rendszer ideológiai tézisei között szerepelt számos humanisztikus törekvés propagálása is. A hivatalos ideológia a népek barátságát és testvériségét hirdette. A Szovjetunió történelmi küldetését a világ népeinek, elnyomottjainak felszabadításában határozták meg. Miközben a hivatalos internacionalizmus minden tankönyvben tételesen szerepelt, az orosz nacionalizmus rehabilitálódása ment végbe a 30-as évek második felében, nem szólva arról, hogy 1941-44 között egész népeket telepítettek ki. Mindez a sztálinizmus "konspirációs" természetére utal, vagyis arra, hogy az ideológiailag elleplezte saját antidemokratikus jellegét.

9. *Sztálin személye* is örök vita tárgya marad. A sztálinizmus történelmileg meghatározott szerkezetét nem lehet Sztálinból levezetni, személyes politikájából "extrapolálni", de személye nélkül sem elemezhető, mert a rendszer lényegéből fakadt a vezető, a "vezér" szerepének, a nagy és "sok kis Sztálinnak" a kolosszális jelentősége.

Sztálin maga a rendszeren belül felmerült alternatívákat mindig szélsőséges irányba tolta el. Az irodalomból jól ismert személyes tulajdonságai alapján politikusi pályája nem értékelhető tudományos igényességgel. Sztálin nem volt sem dilettáns, sem zseni, hogy csak a legszélsőségesebb leegyszerűsítésekre hívjuk fel a figyelmet. Sztálin egy személyben volt véres kezű zsarnok és nagy formátumú politikus, aki kora legjelesebb államférfijainak elismerését is kivívta. Az elismerésben persze az is szerepet játszott, hogy a világrendszer irányításának bonyolult munkáját a második világhá-

ború után, a világ területi és politikai újrafelosztásának bonyolult feladatait Sztálinnal együtt el tudták végezni. A hidegháború ellenére viszonylag stabil nemzetközi rendet kényszerítettek Európa népeire. Sztálin egyidejűleg volt kisstílű és bosszúálló személyiség, másfelől birodalomszervező politikus, aki a nemzetközi diplomácia terén különös tehetséggel rendelkezett, szervezői tehetségét esküdt ellenfelei is elismerték. Politikai tévedéseinek és bűneinek nagysága és tragikus méretei végletesen arányban álltak a történelmi "feladat" nagyságával.

Tisztelt Előfizetők!

Minden megrendelőnknek, aki 1992-re előfizette folyóiratunkat, levelet küldünk a közeljövőben, az 1993. évi rendelés tárgyában. Az 1993. évi előfizetési díjat 1993. január 31-ig a levélhez mellékelt számlán lehet befizetni.

Ha nem tartanak igényt a lapra, sziveskedjenek számlánkat majd visszaküldeni, illetve rendelésük módosítását közölni.

Az ISKOLAKULTÚRA szerkesztősége

Radnóti Miklós korai szabadversei

LACZKÓNÉ RÉVAY MÁRTA

"... e versek önmagukban véve is a költészetnek azokhoz a ritka remekműveihez tartoznak, amelyek a művészi tökéletességet az erkölcsi tökéletességgel párosítják" – írja Vas István Radnóti utolsó tíz verséről. E versek tragikus történetükkel együtt benne élnek a köztudatban, értékelték tartalmi és formai elemeiket egyaránt. De vajon honnan indult ez a költészet, hol találjuk meg ama tartalmi és formai gyökereket? Vannak-e olyan költői és emberi vonások a pályakezdő költő verseiben, amelyekről – természetesen csak ma, az egész életmű ismeretében – következtetni lehet a további fejlődésre? A szabadverses korszak műveinek elemzésekor szinte versenként kell változtatni a szempontokat, hiszen a szabadvers fogalma tág fogalom és a fogalomkörbe számtalan variáció sorolható (Kecskés A.). Radnóti szabadverseit elsősorban a "klasszikus szabadvers"-fogalomhoz való viszonyuk szempontjából vizsgálom: miben azonosak vele, és miben térnek el tőle; valamint keresem azokat a motívumokat, amelyekből kibontakozhatott a késői klasszikus korszak – az eclogáké.

Babits már igen korán észreveszi, hogy "a költő modern szabadvers-uniformisa mögött talán egy gyengéd líra érző szíve dobog..." Meg kell hát keresni a Radnóti-féle szabadvers sajátosságait, és azokat a pontokat, ahol a költő egyénisége, költői tehetsége áttöri a szabadvers korabeli, majdnem-kötelező "uniformisát". Mit követ és mit vet el *Radnóti* elődeinek formaművészetéből? Mi az, amit felhasználva, átértékelve, saját egyéniségét hozzáadva létrehozza a modern magyar líra *Ady* és *József Attila* melletti egyik legnagyobb, megrendítően nemes költészetét?

Honnan indul Radnóti, milyen tematikai és formai jellegzetességei vannak 1927-28 táján, amikor elkezdi költői pályáját? Formabontóként indult-e, vagy kötött formákkal kísérletezett először, majd a formabontás ezek elvetését jelentette nála, hogy később magasabb fokon térjen vissza a kötött formákhoz? Egyáltalán mit jelentenek az ő esetében a kötetlen és kötött formák, a szabadvers, amelynek meghatározásával ő maga is sokszor foglalkozott?

Kaffka Margitról szóló doktori értekezésében a következőket írja: "... *Füst Milán,* akit a magyar szabadvers megteremtőjeként emlegetnek, nem ír ebben az értelemben vett szabadverseket. Füst lírájában az időmérték, ahol oldott, sajátosan oldott, ahol kötött, sajátosan az..." *Kassákról* pedig: "... a következetesen, törvényszerűen ismétlődő manifesztum-forma belső szerkezete és dikciója adja a vers kötöttségét."

Radnóti sem Füst, sem Kassák verseit nem tekinti igazi szabadversnek, mert szerinte a szabadvers "a kifejezés érdekében történő tagadás: gáttalan ömlés." Radnóti nemzedéke az avantgardnak abba a korszakába született bele, amely már túl volt a formaromboláson, és az új forma teremtésével kísérletezett. Hatott erre a nemzedékre a Nyugat impresszionista költészete, de hatott Ady is, valamint Kassák és Füst Milán. "A szabadvers az 1910-es években éri el a csúcspontját, ekkor azonosul a

forradalmi irodalom fogalmával" *(Kardos László)*, később formateremtő funkciója került előtérbe. Radnóti ekkor találkozik a szabadverssel, és e találkozás jelentősen befolyásolja indulását.

Az egyéni kifejezésmód megtalálásának egyik fontos állomása a *Tájképek* ciklus első darabja, az *Alkonyat a parton* (1927). Ez a vers mutatja elsőként a költő pályáján, hogyan próbálja levetni az elődöktől kapott formai megoldásokat. Tematikailag ez a vers még erősen kapcsolódik Juhász Gyula tájverseihez, keserű, komor hangulatú, a fekete és fehér szín ellentétére épül, de formailag már új: "egyetlen zsúfolt mondatszövevény – a zaklatottság mondattípusa" – *(Baróti Dezső)*. Kezdetleges formában bár, de megmutatkozik a későbbi versépítés is. Két egységre bontható a vers – ez később két szakasszá különül –, egységenként 6+1 sor (az utolsó sor rövidebb – az ilyen rövid sorok később szakaszzáróként szerepelnek!). A sorok szótagszáma 5 és 12 között változik, legrövidebb az utolsó sor. A szabadvers szerkezetéhez a mondatszerkesztés vizsgálatával próbáltam közelebb jutni. A két egység egy-egy többszörösen összetett mondatból áll. Az első egység is 3 tagmondatra bomlik, a második is. A tagmondatok tovább bomlanak 3-3 szólamra, kivétel a 4. tagmondat, ez egységesnek fogható fel, ez hordozza a vers központi gondolatát – a természet törvényeinek tökéletességét, ugyanakkor egyszerűségét. Már itt megmutatkozik Radnóti sajátos mondatszerkesztése: az állítmány-alany szórend. A tárgy általában a mondatvégen, a mondathatár előtt van. Ugyancsak megjelennek a jelzőhalmozások – 14 sorban 14 jelző, helyenként 3 is egy sorban. Az eddigiek szerint ez a vers jellegzetes expresszionista szabadvers, teljes szakítás a hagyományos formával. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy a zárósorként szereplő rövid sorok mások, mint a vers többi része, kiderül, hogy e sorok kiemelése nem véletlen, hangsúlyozza az előtte álló sor időmértékét, vagy a két sor együtt alkot egy időmértékes egységet:

"rákeni végtelen élete minden
– ∪∪ | – ∪∪ | –∪∪ | –U̲
pompázó ragyogását."
U̲ –| –∪ ∪ | – –

A metrum nem jön ki pontosan hexameterre, túlfut a hat verslábon, de hatásában, hangulatában tökéletes antik hatást kelt. Ezt a hatást erősíti meg a II. rész 3. sorának befejező sorzárlata is.

Az áthajlások gyakoriak, ezek is fokozzák az antik hatást. A második részben megnő a rövid szótagok száma, ezek több cselekvést, mozgást, dinamizmust sugallnak. A hagyományok elvetése azonban látszólagos; mögötte már az első versekben is halljuk az időmértéket, amely az érett Radnóti meghatározó versformája lesz. *Kecskés András* értelmezése szerint ez a vers mértékőrző szabadvers lehet, ill. sorképző szabadvers időmértékes részletekkel (szigetekkel).

Hasonló, mégis továbbfejlesztett változat a *Tájképek* ciklus másik, 1928-ban írt darabja, az *Alkonyat a parton* és az *Uszályhajó sír*. Ez a vers témaválasztásában rokon a ciklus első darabjával, de formai megoldásaiban már jóval több az egyéni vonás. Tájképpel indít (esti, alkonyati tájat ábrázol), uralkodó színe a fekete. Alkonyat és kormos füst fedi be a tájat, rokonságot mutatván Juhász Gyulával, Kassákkal és József Attilával is. Egyetlen bonyolult mondatból álló, expresszionista stílusú szabadversnek látszik. Első és utolsó két sora a fekete szín ismétlésével keretet és hangulatot ad. Továbbá: szabályosak a háromsoros szerkezeti egységek, amelyek mindig megszólítással kezdődnek (az első "jaj Uram"-mal, amit a vers végén megismétel). Közülük a *második* a vers központja, ezt igazolja a felszólító módú igealak is, valamint a szerkezeti egység hosszúsága (5 sor).

Más szempontok is indokolják ennek az egységnek a kiemelését. A sorok szótagszáma nagyon változó, a vers legrövidebb sora 3 szótagos, a leghosszabb 14. A sorok

nagy része tagolható szólamnyomatékosan, többségük 3 szólamból áll, de van teljesen szimmetrikus kettes is (az első és az utolsó előtti). A szótagmérő elemzés során kiderül, hogy a verssorok lejtése változó ugyan, de döntő szerep jut az időmértéknek is. Határozott időmérték érződik pl. az első és a második soron, ahol a szóhatáron belül él a költő enjambement-nal, ezzel is erősítve az időmértéket. A 4. és 5. sorban szintén érezhető az ereszkedő időmérték, majd az előbb említett 9. sor, valamint az őt megelőző sor érdekes: rengeteg rövid szótag kerül be (hosszú-rövid arány: 2:6 és 3:5); a zavart, a nyugtalanságot érzékeltetik ezek a rövid szótagok, tovább fokozva a disszonanciával, amelyet a rövid szótagokra eső tónusnyomatékok hoznak létre. A 14. sorban újból érezni a határozott időmértéket, a vers befejezése pedig (zárójelben!) az első két sornál említett időmérték szabadabb, de jellemző fajtája:

(már fekete a víz és alszanak feke

– ∪∪∪ ∪ | – – | U̲ ∪ | U̲ ∪∪ |

tén a parton a házak)

– ∪ | U̲ ∪ ∪ | –U̲

A határozott időmérték ellenére feltűnik a befejező két sor másfajta ritmikája is. A sorok ugyanis nagyon emlékeztetnek a Balassi-sorra, amelynek 6 ||6 ||7 tagolását éles enjambement segítségével hozza létre a költő. A vers tisztán mutatja a fiatal Radnóti alkotói módszerét: törekvését a forma szétdarabolására. Hiszen ebben a versben a sorok harmadrészében alkalmazza az enjambement legélesebb formáját, a szóbelsőben történő választást. Ez a formai megoldás jellegzetesen avantgard, de ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy az ilyen sormetszetek alkalmazása természetes a klasszikus verselésben is. Valahol itt kell keresnünk a magyarázatot Radnóti korai versformáira. Ugyanis miközben azon munkálkodik, hogy – látszólag – a legmeszszebbmenőkig szakítson a hagyományos (mondjuk, nyugatos) formákkal, állandóan ott kísért verseiben az időmérték, a klasszikusra, a tökéletesre, a szépre való törekvés, amelyet ebben a korszakában még sokszor (tudatosan vagy talán szándéktalanul) igyekszik háttérbe szorítani.

Változatok az erőszakmentes konfliktusmegoldásra

I. rész

SZEKSZÁRDI FERENCNÉ

Az emberek közötti növekvő méretű erőszak, a terjedő agresszió motiválta az Európa Parlament 1983-ban Assisiben ülésező Kulturális és Oktatási Bizottságának résztvevőit, hogy – részben a Rogers-i elmélettől (és az ezen alapuló Gordon-i módszertől) (1) megihletve, részben az egyes európai országokban már kibontakozott progresszív pedagógia eredményeire támaszkodva – foglalkozzanak e kérdéskör pedagógiai vetületével. Abból a feltevésből indultak ki, hogy az erőszak terjedésének úgy lehet a leghatékonyabban gátat vetni, ha az iskolák tanterveibe beépül az emberi jogok védelme, a békére (megbékélésre) nevelés, valamint a kooperatív technikák elsajátítása. Értelmezésükben az erőszak elleni küzdelem szorosan összefügg az emberi jogok kérdéskörével, hiszen ha valóban tiszteljük embertársunk személyiségi jogait, semmifajta erőszakot nem követhetünk el vele szemben. Az ellentétek békés rendezésének alapja – vélik – pedig az, hogy a gyerekekben idejekorán kialakuljanak a kooperatív, erőszakmentes konfliktusfeloldás képességei, ellensúlyozódjanak az általános agresszív minták, vonzóvá és realizálhatóvá váljanak az együttműködés, a konstruktív kommunikáció létező (és létrehozandó) modelljei.

A kultúraközi (interkulturális) nevelés

A kultúraközi nevelés főként olyan országokban vált központi feladattá, ahol több nemzetiség él együtt. Az olyan multikulturális államban, mint például Svájc, ennek komoly tradíciói vannak. Hollandiában az 1985-ös törvény kötelességként rögzíti a pedagógusok számára, hogy tanterveik, programjaik elkészítésénél legyenek arra tekintettel, hogy többnemzetiségű államban élnek és dolgoznak.

Az interkulturális nevelés egészen más igényektől ösztönözve bontakozott ki a Német Szövetségi Köztársaságban, ahol a külföldi vendégmunkások iskolás korú gyermekeinek nevelése, hazai kortársaikkal való kapcsolata számtalan pedagógiai problémát is felvetett, és igen sok konfliktust eredményezett.

A téma szakemberei tudatosan próbálták felhívni a figyelmet az egyes nemzetek kultúrájának a némettel közös vonásaira, megkeresni ennek révén azt, ami legalábbis az európai népeket összefűzi. Komoly nehézségek mutatkoztak e törekvés megvalósulása során a török kultúrával kapcsolatban, mivel ez nem illeszkedik az európaiba, sőt a szokásrendszer, a vallási hagyományok is ellentétben állnak vele.

Georg E. Becker az alábbi jellegzetes konfliktushelyzeteket sorolja fel "Lehrer lösen Konflikte" című kézikönyvében e témakör kapcsán:

"A pedagógus gyakran kerül megoldhatatlan probléma elé, ha egy olyan 10 esztendős gyereket kell tanítania, aki egy szót sem ért németül, és hazájában alig járt iskolába: az egyik tanuló rendszeresen elalszik az órákon, mivel a számára idegen nyelven történő tanítás rendkívül megterhelő; az egyik diáklány sohasem készíti el a

házi feladatát, mivel otthon kisebb testvéreire kell vigyáznia, míg anyja dolgozik; az egyik tanuló gyakran hiányzik, mert apja feleslegesnek tartja az iskolába járást, számára ugyanis fontosabb, hogy a fia a szülők benzinkútjánál segédkezzen."

Becker elsősorban kognitív úton javasolja megoldani e problémákat, miközben mintha meg sem kísérelné megérteni a másik fél indítékait, "másságát". Úgy véli, hogy a pedagógusnak újra meg újra kérdéseket kell feltennie a szülőnek a gyerek jövőjével kapcsolatban, hogy ráébressze őt az iskolai tanulmányok fontosságára. Javasolja a korrepetálást, valamint annak ösztönzését, hogy az osztálytársak el- és befogadják más nemzetiségű társukat. Szükségesnek tartja továbbá, hogy az érintett pedagógus meglátogassa a családot, beszélgessen a szülőkkel nevelési stílusuk problémáiról, próbálja segíteni őket is a beilleszkedésben, a hatóságokkal való megfelelő kapcsolat kialakításában. (2)

Rudolf Schmitt a drámapedagógia módszerével az érzelmek mobilizálásával a gyermeki kreativitás mozgósításával saját élmények biztosításával próbálkozik. Az általa javasolt szerepjátékok egy szisztematikusan felépített kognitív folyamatba illeszkednek, s így minden szándék ellenére viszonylag kevés tere marad a gyerekek alkotó fantáziájának. A foglalkozások feltételezhetően a kelleténél didaktikusabban bonyolódtak. A vendégmunkás gyerekek a szomszédban című téma például a következő foglalkozásokból állt össze:

a) megismerkedés Leilával, a török kislánnyal,

b) informálódás a törökök szokásairól, életmódjáról (képek Leila előkészítő osztálybeli életéből, ahol németet tanul, magnós interjú a kislánnyal és szüleivel arról, hogy miért jöttek Németországba, diaképek a török életmóddal kapcsolatban, bevásárlás egy török üzletben),

c) egy török anya érkezik gyermekeivel az osztályba (szituációs játék),

d) Leila szülei a gyárban (a vendégmunkások nehéz munkakörülményeinek bemutatása),

e) egy modern lakónegyed és egy hajléktalanoknak készült telep megismerése, összehasonlítása (diaképek segítségével),

f) a török vendégmunkás család otthona (képek, rajzok),

g) egy, a témával foglalkozó Ursula Wölfel-novella dramatizálása,

h) Leila (illetve más külföldi gyerekek) és a német gyerekek közötti kapcsolat alakítása (szituációs játék).

A korábbi információk alkalmat adtak a tanulóknak arra, hogy szembesüljenek külföldi társaikkal kialakuló konfliktusaik valódi okaival. Így közelebb kerülhettek ahhoz is, hogy megtalálják egymáshoz az utat. (3)

Az évtizedek óta "kezelt" problémakör napjainkban gyökeresen megváltozott. A két Németország egyesülése, a kelet-európai menekültek tömeges megjelenése, az idegengyűlölet felerősödése, a neonácizmus térhódítása e téren is újabb kihívások elé állítja a pedagógiát.

Erőszakmentességre nevelés – agresszív közegben

Észak-Írországban, ahol szűnni nem akaró vallásháború folyik a protestánsok és katolikusok között, olyan pedagógiai programok születtek, amelyek az ellenfelek közötti személyes kapcsolatok javításával próbálják csökkenteni a feszültséget, megteremteni a megbékélés esélyeit. E törekvések azonban nap mint nap beleütköznek a kölcsönös bizalmatlanság, gyűlölet falaiba, az ezt szorgalmazó pszichológusok, pedagógusok és más szakemberek azt tapasztalják, hogy a szemben álló felek (mind a katolikusok, mind pedig a protestánsok) görcsösen ragaszkodnak saját igazukhoz, foggal-körömmel védik kulturális identitásukat, féltve őrzik hagyományaikat, és egy

jottányit nem engednek.

Clem McCartney az ulsteri egyetemnek a témával foglalkozó kutatója a következőképpen vélekedik erről:

"Elvi kérdésekről nagyon eredményesen lehet vitázni, ameddig a kérdés intellektuális-racionális síkon marad. Észak-ír viszonylatban azonban számos kérdést lehetetlen csak racionális módon megoldani. Mindkét nézőpont (a katolikusoké és a protestánsoké is) önmagában elfogadható, logikailag követhető. A nehézségek az alapvető beállítódások és érzelmek síkján jelentkeznek. A viták többsége így általában steril, a résztvevők önmagukat ismétlik, a kérdéskör nem racionális síkjait elkerülik. A kölcsönös megértésre nevelésnek az a legeredményesebb része, ahol megtörténik a személyes találkozás, mód van tehát a saját érzelmek és attitűdök tudatosítására, és emellett a másik fél érzelmeinek és attitűdjeinek a megismerésére. Valamint annak a megtapasztalására, miként változtatják meg az így megismert beállítódások és érzelmek saját gondolkodásunkat, érzelmeinket, attitűdjeinket." (4)

A Corrymella közösséget, egy katolikusokból és protestánsokból álló egyházi szervezetet 1965-ben alapították Észak-Írországban. A közösség létrehozói úgy vélekedtek, hogy egy konfliktusoktól terhes, polarizált társadalomban különösen nagy szükség van arra, hogy az egyes emberek közelebb kerüljenek egymáshoz. Ennek érdekében olyan kurzusokat szerveznek iskolások számára, ahol a katolikus és protestáns gyerekek három-négy napon át együtt vannak, közösen tevékenykednek, módjuk van tehát egymás megismerésére, a kooperációra. A cél, hogy egymáshoz közelebb kerülve ne csupán a különbözőségekre figyeljenek, hanem a közös vonásokat, érdekeket is felleljék. Ettől remélhető a kölcsönös előítéletek leküzdése.

Az iskolai szeminárium alapmodellje három részből áll. Az első szakaszban saját családjaikat, szomszédságukat, személyes reményeiket és félelmeiket osztják meg egymással a gyerekek. Itt visszakérdezni csak akkor lehet, ha valami nem világos. A második fázisban a közös dolgokat próbálják felszínre hozni a vezető pedagógusok segítségével, kiscsoportos formában. Miután a közös pontokat meghatározták, a gyerekek szélesebb összefüggésben látják életüket, és jobban megértik, hogyan befolyásolják azt más emberek, valamint a különböző kulturális, pedagógiai és családi struktúrák. Az én-közlések és az ezekre való odafigyelésen kívül olyan módszereket is alkalmaznak, mint a szituációs játék, a drámajáték és a collage. A következő szakaszban azokat a lehetőségeket próbálják feltárni, amelyek segítségével a félreértések, a sérelmek megmutathatók, tisztázhatók. A folyamat során mindenki individuumként jelenik meg, és kap megerősítést.

Egy 1987-ben szervezett iskolai szeminárium során a résztvevők kiscsoportos formában gyűjtötték össze azokat a kérdéseket, amelyekkel az együttlét során foglalkozni szeretnének:

a) Protestáns-katolikus témák

– Mit szeretnek, illetve mit nem szeretnek egymásban a protestánsok és a katolikusok?

– Melyek a köztünk levő különbségek és miért fordulunk szembe egymással?

– Mi a véleményed a vegyes házasságokról?

– Miért nem hisznek a protestánsok Szűz Máriában?

– Gyakran járnak a protestánsok templomba?

– Mi a vélemény az angol-ír szerződésről?

– Úgy véled, hogy háború lesz, ha ezt a szerződést megsértik?

– Mit gondolsz, helyes vagy hamis az az állítás, hogy Írországban csak hadsereggel lehet rendet teremteni?

– Minden katolikus hisz az egységes Írországban és az összes protestáns egyesülni akar Nagy-Britanniával?

– Jobb ország lenne-e Észak-Írország, ha a katolikusok eltávoznának?
b) Szexuális viszonyok
– Létesíthetnek-e a 16 évesek szexuális kapcsolatot?
– Mit jelent számodra a szex?
– Miként vélekedsz az AIDS-ről?
– Úgy gondolod, hogy a szülők túl sok mindent előírnak?
c) Családi és iskolai viszonyok
– Szívesen járnál egy integrált (protestáns-katolikus) iskolába?
– Egy koedukált iskola vajon jobban felkészítene az életre?
– Miért jöttél ebbe a közösségbe, és mi a véleményed róla?
– Mi érdekel általában?
– Mitől lesz valaki alkoholista?

A program ez esetben a következőképpen zajlott le:

1. nap. A csoport autóbusszal Ballycastre-ba utazik, ahol a formalitások elintézése után egész nap játszanak, ismerkednek. Este valamennyien körülülnek egy nagy követ, és aki azt megérintii, elmesélheti élete történetét. Ezt követően kiscsoportos formában készítik el az őket érintő kérdések listáját.

2. nap. Nemek szerinti csoportokban beszélgetnek a lány- illetve a fiúélet előnyeiről és hátrányairól. Majd egy plenáris ülésen adnak elő szituációs játékokat a nemi szerepek megjelenésével kapcsolatban. Este koncert zárja a napot.

3. nap. A harmadik napon kiscsoportos formában vitáznak a katolikus és a protestáns nevelés sajátosságairól. A délutáni szabad program után felkészülnek az ünnepélyes és különleges vacsorára, amelyet diszkó követ.

A különböző témák tárgyalását, a konkrét program alakítását a fiatalokra bízták. A megkezdett dialógus folytatását is elhatározták: címeket cseréltek, közös programokat szerveztek, telefonon, levelezés útján tartották fenn egymással a kapcsolatot.

Ez a program is azt látszott igazolni, hogy bár az ellenséges struktúrák e békés eszközökkel nem számolhatók fel, de az feltétlenül elérhető, hogy az egyének között személyes jó kapcsolat alakuljon ki. Reménykedni lehet talán abban is, hogy ezek a rendezvények hosszabb távon erőteljesebben éreztetik majd a hatásukat.

(Az ismertetett és sikeres program elszomorító csattanója, hogy néhány héttel a rendezvény után az egyik szervező kocsiját egy a programról távolmaradó iskola diákjai felgyújtották.) (5)

A konstruktív kommunikáció mint a békére nevelés eszköze

Anatol Pikas, az uppsalai egyetem professzora konstruktív kommunikációs programot dolgozott ki a svéd pedagógusok számára. A professzor a 70-es évektől kezdve folytatott békekutatásai során arra döbbent rá, hogy elsősorban nem a konkrét háborúkkal, az aktuális viszályokkal kell foglalkozni az iskolában, hanem meg kell tanítani a gyerekeket a konstruktív kommunikációra, kifejleszteni bennük az ehhez szükséges képességeket éppen a béke megteremtése érdekében.

Programmjának pedagógiai céljai: a) a kommunikációs képességek fejlesztése konfliktusveszélyes helyzetekben, valamint b) a konstruktív kommunikációhoz szükséges információk kiválasztása képességeinek kialakítása.

A programot tanulóikkal megvalósító pedagógusok az alábbi lépések megtételét követően találkoznak egymással, hogy kicseréljék tapasztalataikat, és beszámoljanak a megvalósulás módjairól. A program elvégzése után (a tanév végén) pedig közös beszámolót írnak, és ezt a következő tanévben szervezendő tanfolyam résztvevőinek rendelkezésére bocsátják.

A program menete

a) Motiválás

A pedagógus először leírat tanítványaival egy-egy velük megtörtént konfliktust, hogy majd a későbbiekben beszélgessenek erről. Érdekes tapasztalat, hogy a gyerekek eleinte szívesebben írnak nemzetközi konfliktusokról, mint a személyes kapcsolatokban előfordulókról. A konfliktusokról folytatott beszélgetés célja annak a beláttatása, hogy az adott szituációt jobban meg lehetett volna oldani, ha a résztvevők jobban kommunikálnak. Amikor a gyerekek arra a kérdésre, hogy "Megpróbáljuk-e saját kommunikációs képességeinket fejleszteni?", igennel válaszolnak, a tanár tovább lép.

b) Megállapodás az egymással folytatandó kommunikáció szabályairól

A tanár felírja a táblára a következő kérdést: Hogyan tudnánk jobban kommunikálni egymással? Az osztály egy "agytorna" keretében válaszol erre. A válaszokat rövid mondatok formájában felírják a táblára. *Pikas* szerint a pedagógusok gyakran meglepődnek azon, mennyire tisztában vannak a tanulók a szimmetrikus konstruktív kommunikáció normáival. Egy mindössze hétéves gyerekekből álló csoport például ilyen követelményeket diktált fel: "odafigyelni egymásra", "világosan kifejezni magunkat", "tapintatosnak lenni egymással". A listát azután kifüggesztik a terem egy jól látható helyén. Végül a tanár felteszi a kérdést: "Hogy lehet ezeket a szabályokat a gyakorlatban érvényesíteni?"

c) Odafigyelni és visszacsatolni

A pedagógus körvonalazza a szerepeket: közlő (k), hallgató (h), megfigyelő. Megfelelő életkorú és érettségű tanulócsoportnál be lehet vezetni a közvetítő szerepét is. Itt azonban nagy körültekintéssel kell eljárni, mert a rosszul működő közvetítő negatív irányban befolyásolja a történéseket. Önként vállalkozók egy konkrét szituáció kapcsán mutatják be az alábbi lépéseket:

- közlés, hallgatás (*k* beszél, *h* hallgatja),
- visszacsatolás (*h* összefoglalja *k* közlésének a tartalmát),
- a visszacsatolás visszacsatolása (*k* korrigálja *h* szavait).

A gyakorlat után a megfigyelő értékeli a hallottakat, majd megtörténik a szerepcsere *k* és *h* között. Ezt követően a csoport "pártokra" szakadva azonosul az alakuló konfliktus egyik, illetve másik szereplőjével. Majd háromtagú csoportok alakulnak és a gyakorlatot változó tartalommal megismétlik. A pedagógus egyik csoporttól a másikhoz sétálva figyeli, hogy egyenjogú kommunikáció zajlik-e, és külön beszélget azokkal a gyerekekkel, akik túlságosan erőszakosnak, illetve akik túlságosan visszafogottnak mutatkoznak.

d) Kommunikáció a kommunikációról (metakommunikáció)

E mozzanatnak az a célja, hogy megértesse az emberek közötti kommunikáció lényegét. Három szakaszra oszlik:

- *Tartalom és forma*

A tanár elmagyarázza a kommunikáció tartalma és a formája közötti különbséget, és példákat hoz arra, miként akadályozhatja meg a gyámoltalan vagy a pongyola forma a mégoly érdekes és fontos közlés eljutását is a hallgatókhoz. A gyerekek is hoznak példákat erre és spontán mini helyzetgyakorlatokat végeznek a kommunikációs hibák bemutatására. Szó esik arról is, hogyan lehet tapintatosan, sértés nélkül az érintettek tudomására hozni hibáikat. Ennek a gyakorlása is hármas csoportokban történik.

- *Nonverbális kommunikáció*

A pedagógus elmagyarázza a gyerekeknek a nonverbális kommunikáció mibenlétét, és közösen gyűjtenek példákat erre. Végül megállapodnak abban, hogy némely nonverbális közlésnek egy része lényeges, más része viszont nem. Ezután hármas csoportokban játszanak el az agytorna során felmerülő (illetve a tanári kézikönyvben található) eseteket, hogy gyakorolják, miként működnek a nonverbális jelzések.

- *Tökéletlen és rejtett közlések*

A pedagógus elmagyarázza, miért tökéletlenek olykor egyes közlések. A versek

például szinte mindig tökéletlen közléseket tartalmaznak. Ez esetben a szándék pozitív, de van számos helyzet, amelyben a közlés rossz szándékú. (Pikas gyakran hozza példának a bürokraták személytelenségét, akik ha nem is feltétlenül rossz szándékúak, de nincsenek tisztában avval, hogy az emberek gyakran nem értik, illetve félreértik szavaikat.)

e) Az érzelmek konstruktív kifejezése

Az egyik szituáció során Klausnak a kerékpárszerelő megígéri, hogy péntekig megcsinálja a biciklijét, de ígéretét nem tartja be. Klaus pedig a hét végén kerékpárkiránduláson szeretne részt venni. Szituációs játék segítségével próbálják ki, hogy miként lehet konstruktív módon megoldani ezt a konfliktushelyzetet. A gyakorlás ismét hármas csoportban történik. (Pikas ehhez a lépéshez kapcsolódva fejti ki azt a gondolatát, hogy az önmegvalósítás nem légüres térben, hanem a másokkal való dialógus összefüggésrendszerében teljesedik ki. Az érzelmek szabadjára engedése nem az elsődleges, hanem a másodlagos cél. Tehát: "ha én azt kívánom, hogy te elfogadd azt a módot, ahogyan én az érzelmeimet kifejezem, akkor hasonló módon kell nekem is viszonyulnom hozzád", valamint "én megpróbálom érzelmeimet nyíltan kifejezni, de tudom, hogy nem szabad elfelejtenem, milyen módon fog ez rád hatni". Ezt a kölcsönösséget azonban még nem lehet elvárni a gyerekektől, akik gyakran erős érzelmi gátlásoktól szenvednek. Először meg kell tanulniuk, hogy milyen módon fejezhetik ki az érzelmeiket.

f) Kommunikálni konfliktushelyzetben

Ez a lépés az eddig elhangzottak konkrét konfliktushelyzetben való alkalmazását szolgálja.

- Az eddigi lépéseket összefoglalják, és megbeszélik a konfliktusmegoldásról szóló dolgozatokat.
- Olyan színdarabokat és más szemelvényeket olvasnak el, amelyekben fiatal emberek konfliktushelyzetbe bonyolódnak, és ennek során különböző módon viselkednek.
- A tanár és az osztály felkészül rá, hogy az osztályban spontán keletkező konfliktusokat a begyakorolt módon oldják meg. Ha alkalmas helyzet adódik, a pedagógus megteremti a feltételeket egy "pártok" közötti strukturált kommunikáció levezetésére. Az osztály egy része itt megfigyelőként, később közvetítőként tevékenykedik.
- *A pedagógus autoritásának oldása*

Eddig a lépésig minden foglalkozást a pedagógus vezetett. Hogy a tanultak az iskolán kívül, az életben is alkalmazhatóvá váljanak, a pedagógusnak fokozatosan át kell adnia a vezető szerepet a diákoknak. A 6. lépésnél például már csak elnökként működik, aki a pártok közötti kommunikációt közvetíti. Később a tanulók átvállalhatják a közvetítő szerepét is. El kell jutniuk addig, hogy a felmerülő konkrét konfliktusokat önállóan is meg tudják oldani. (6)

JEGYZETEK

(1) Gordon, Thomas: *T.E.T. A tanári hatékonyság fejlesztése.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1989.

(2) Becker, Georg E.: *Lehrer lösen Konflikte.* Beltz Verlag, Weinheim und Basel, 1989. 146-161. pp.

(3) Schmitt, Rudolf und andere: *Gastarbeiter – "Dritte Welt" in der Nachbarschaft.* In: Kochan, Barbara (Hrsg.): Rollenspiel als Methode sozialen Lernens. Athäneum, Königstein, 1976. 135-161. pp.

(4) McCartney, Clem: *"Human Rights Education"* Paper prepared for the Standing Advisory Commission on Human Right London, 1984. 106. p.

(5) Forrás: Walker, Jamie: *Gewalt und Konfliktlösung in Schulen.* Dawid Crawford Verlag, Berlin, 1989. 53-55. pp.

(6) Forrás: Walker, i.m. 50-53. pp.

Az építészeti tér genezise III.

Az építészeti tér megteremtése

HAJNÓCZI J. GYULA

A tér megismerése során feltételezhetően világossá vált, hogy ez az "anyagtalan" közeg mennyi gazdagsággal és sokrétűséggel válik az emberi élet színterévé. Az érzékeléseknek, benyomásoknak és képzettársításoknak a bősége méltán váltja ki azt a feltételezést, hogy ha valami ennyire bonyolultnak látszik, az nem lehet egynemű. Hevenyészett ítéleteinkben pedig a tér egyöntetű üresség-nek tűnik. Csupán valamiféle lehetőség arra – gondoljuk – hogy dolgokat-tárgyakat el lehessen helyezni valahol, és el lehessen jutni valahova. Nos, a tér – pontosabban az ember tere – különböző részekből tevődik össze egésszé. S ha már ilyen, ez azt jelenti, hogy a tényezők, szükségszerűen, viszonyulnak egymáshoz. Következésképp: az emberi térnek szerkezete van, ha úgy tetszik: az emberi tér strukturált.

A térrétegződés

Feltételezésünk alapja az alaklátás képességében gyökerezik. Ezúttal nemcsak arról kell szólni, hogy milyen a tér, mint látvány, hanem arról, hogy mi tulajdonképpen. E tényfelderítő nyomozás szükségszerűen oda vezet, hogy ízekre hull szét körülöttük a világ.

Elhangzott, hogy a nehézkedési erő az embert a földhöz tapasztja. Ezért elsődleges élettere az a térréteg, aminek az alja a talajszint, a teteje pedig ott húzódik, ahova az átlagember felnyújtott karjával még elér. Ez a taktilis tér tartománya, és egyben a közönséges, szokványos helyváltoztatásé, az ambulancióé is. A nézés-látás elemzése során az derült ki, hogy a nap mint nap átélt világ vízszintes kiterjedése nagyobb, mint a függőleges, ami fokozza a talajszinthez kötöttség érzését. A környezet járófelülete természetes adottság, amire – ha nincs különösebb ok rá – nem is figyelünk, mert beidegződötten elfogadjuk, így szinte lappangva, latensen teremti meg az emberi tér "alját", amelyben élünk. Állíthatjuk, hogy az ember nem térlakó, hanem kimondottan *padlólakó.* Amiben pedig ténylegesen létezik, az a térnek az alja, a *fundamentális tér.*

Mindezeknek az a lényege, hogy az emberi tér anyaghoz kötődik, ami felületként "ölt testet". A járószint az első ilyen felület, hiszen az életvitel elsődleges feltétele, gyökere. Fontos az is, hogy minden forma, illetve formaalkotó tényező: vonal és felület, amelynek iránya a járószinttel megegyezik, vele párhuzamos, azaz vízszintes; azt állandóbbnak és szinte semlegesebbnek érezzük, mint az egyéb irányokat.

Valószínű, hogy a függőleges formák elevenséget és életet visznek az emberi térbe. Ami áll az él, s a felmagasodás végső soron emberszerű. A járószint adottságához az embernek emelkedő elemeket kell társítania, hogy kiszakítsa a magaválasztott körzetét a tér végtelenjéből és annak élettelenségét megelevenítse. *Az ember alkotta tér létrehozásához oldalelhatárolásokra van szükség.*

Számos szellemes tanulmány szól arról, miszerint a barlang előnyeit felfedező

ember tapasztalatvilága a kiindulása annak, hogy a természetnek kiszolgáltatott lény függetlenedjék a naturától, és megváltoztassa egész életvitelét és szemléletét. A "barlangélmény" meghatározó erejének, atavisztikus örökségként való továbbélésének a feltételezése sok kérdésre választ adott, s így elfogadható. Az ősember azonban nem tákolt össze magának azon nyomban "mesterséges barlangot". Az építészet fejlődéstörténetének tanúsága szerint nem ilyen közvetlenül történt az átmenet. A külső tér meghódítása ui. egyszerű kerítések, körbekerített helyek létesítésével kezdődött.

A bölcselet műhelyében vetődött fel a gondolat: az építészet sorsát a térlefedés fejlődése-fejlettsége határozza meg. A nagyszerű dongák, kolostorboltozatok, kupolák, a pompás kazettás mennyezetek és a nem kis fejtöréssel kiagyalt és kiácsolt bonyolult fedélszékek, tetőszerkezetek – úgymond – az épületnek azok a részei, amelyek létrehozásában az építő ember műszaki-művészi érzéke, ötletessége és szerkesztőképessége a leglátványosabban nyilvánul meg. A boltozatok, a kupolák, síkmennyezetek, nyitott fedélszékek a tér "koronái" – e szó közvetlen és átvitt értelmében egyaránt –, hiszen ezek teszik teljessé, lefedetté a teret. A művészettörténeti irodalom átvette ezt a gondolatot, és még azok is, akik az építészetet mint téralkotó művészetet határozták meg, úgy vélték, hogy az antik római architektúra nagyságát pl. a rómaiaknak a boltozatépítésben való magas fokú tudása teremtette meg. Az építészeti tér tehát csak lefedetten építészeti tér – vallották – és manapság komoly elméleti szakemberek is kizárólag a belső teret, az interieurt tartják térnek.

Ez a tudományos és a köznapi gondolkodásban egyaránt elterjedt felfogás azonban a térnek csak egy lehetséges – végső – állapotát veszi figyelembe, de azon átsíklik, hogyan jön létre a spácium, hogyan teremti meg az ember a saját térvilágát.

Alig vitatható, hogy a települések: a falvak, városok utcáit és tereit, de maguknak a házaknak belső udvarait – tehát a külső tereket – nem lehet alsóbbrendű építészeti térnek ítélni. Párizs boulevardjait – pl. a Champs Elysée –, Róma piazzáit – pl. a Campidoglio – nem rekeszthetjük ki a téresztétikai vizsgálatokból. Az építészeti tér ui. Janus-arcú, mert belül-kívül azonos törvényszerűségek szerint alakul ki a struktúrája, illetve strukturáltságának ilyen-olyan fokozata.

A térlefedés lebegése illúzióját kelthetem, de alá kell támasztanom a mennyezetet falakkal vagy oszlopokkal-pillérekkel. A térteremtésben az oldalhatárok létesítése az elsődleges, a lefedése másodlagos. És nemcsak időben, hanem jelentőség szerint is. Azért, mert az ember a művi térben felmagasodó felületekkel kerül lépten-nyomon szembe, azt mondhatjuk, hogy az ember inkább *falak között él,* mint *plafonok alatt.* Az elsődleges élettér-rétegnek, a fundamentális térnek a lehatárolásához ennyi elegendő. A lefedés különböző formái nyilván befolyásolják a térhatást, de abszurd módon azt állíthatom, hogy ha nem lenne eső meg hó, ha a szél nem hordana be homokot meg port, ha a napfény nem lenne olykor elviselhetetlen stb., akkor le se kellene fednem a teret. Tehát hajlamosak vagyunk arra, hogy a korábban említett bölcselkedéssel szemben, a pálmát ne a mennyezetnek, hanem a falaknak adjuk. Már csak azért is, mert így nem kell kirekeszteni az emberi élet házfalakon kívüli életkereteit az építészeti terek sorából.

A térlefedés feltételezett "másodlagos" szerepét a térérzékelésben, viselkedésünk is megerősíti. A mennyezetek ui. a fundamentális térréteg felett emelkednek-terjeszkednek, abban a magasságban, amelyet kezemmel nem tudok elérni, csak a szememmel. A fundamentális réteg felett – minden látható elválasztás nélkül – ui. egy másik réteg kezdődik, ami a mennyezetig kiegészülve-integrálódva adja ki a tér teljes "vastagságát". A lefedések pedig ebbe az *integráns térsávban* – az ember másodlagos életterében – helyezkednek el, némileg távol tőlem és közvetlen látómezőmön kívül, hiszen csak ritkán fordítom a fejem fölfelé és emelem a szemem a mennyezetre. Mivel a plafon

nincs állandóan a szemem előtt, azt a mezejét, ami fölöttem van, "hallgatólagosan" tudomásul veszem, de folyamatosan nem érzékelem, így csak a tér távlati képében lesz vizuálisan kerekded élménnyé, a padlóval meg az oldalhatárokkal együtt.

Bátran állíthatjuk tehát, hogy a tér oldalhatárai mind a tér tényleges megteremtésében, tehát tektonikusan, mind a viselkedésem tükrében, tehát képességeim jelzései szerint is, a tér megteremtésének kiemelten hangsúlyos elemei. És ott a leghangsúlyosabbak, ahol "kinőnek a földből" – tehát az elsődleges életteremben, a fundamentális rétegben –, és közvetlenül a térhatároló felületek közelében. Ezt urbanisztikai – tehát külső térből vett – példával igazolhatjuk. Az emeletes házakkal kísért utcának egyik oldalán áll egy földszintes épület. Egy nap mint nap ezen az oldalon járó embert megkérdeztek, hogy van-e földszintes ház ezen a soron. Zavarba jött, utána kellett gondolnia, mert a földszintes ház homlokzata, olyan magas lévén, mint az emeletesek üzletportáljaié, egységes és "egyeduralkodó" sávba olvadt. A megkérdezettbe az alsó látványsor idegződött be, pedig tudta, hogy van itt egy földszintes ház, hiszen a túloldalról sokszor látta.

A tér felső zónáinak tudatunkban való "lappangása" kísérletileg is igazolást nyert. A Műegyetem aulájában, a kiállítási célokra szolgáló 2 m magas és 1 m széles paravánfal-elemekből különböző térkerületformákat alakítottunk ki: négyzetet, négyszöget, kört. A probléma az volt, hogy ezek a térhatároló elemek, illetve a belőlük összeállított "falak", nem túl alacsonyak-e. A körülhatárolt téregység sajátosságainak a vizsgálatát nem befolyásolja-e az időleges térfalak fölött érvényesülő látvány: az aula emeletének az oszlopai, az üvegezett transzparens mennyezet stb.? Kiderült, hogy ez a fundamentális térréteg vastagságának kb. megfelelő oldalhatármagasság pontosan elegendő volt ahhoz, hogy a kísérleti programot – az oldalhatárok irányváltozásainak, a térformáknak hatásvizsgálatát – zavartalanul el lehessen végezni.

A tér függőleges rétegződése a tér eleve adott strukturálódása. Hiszen a szabadban, a természetben bárhol – síkvidéken, domboldalon, hegynyergen – sétálva, a felszínhez ragadt térszőnyegben tartózkodom és mozgok. Efölött bontakozik ki a tér végtelenje, ami a szférikus távlatokban vész el.

A természetes térrétegződés azonban művivé lesz, ha a ház falai között "rabul ejtem". A ház földszintjén annyi a változás a külvilághoz viszonyítva, hogy a fundamentális réteg fölötti zónát – ami kinn a szférikus tér – megkurtítom és formába öntöm, és a mennyezet alatti, integráns téri tartománnyá alakítom. Az emeleteken azután a művi beavatkozás még látványosabb, hiszen a *szinteket elválasztó födémek "újrateremtik" az elsődleges életteremet,* aminek következtében a fundamentális réteg – az integránsok elválasztásával – egymás fölé sorolható. A felhőkarcolókban odáig, ameddig a műszaki feltételek lehetővé teszik. A harmincadik vagy negyvenedik stb. emeleti szobának, meg a földszintinek, így azonos a térrétegződési állapota. Ha pedig a szobáknak azonos a formájuk, akkor terük egész szerkezete is megegyezik egymással. Ha nem is egészen, hiszen az emeleti szobák meg a földszintiek megközelítési módja más és más.

A tér elemei és viszonylatai

A tér oldalhatárainak a szerepét hasonlóan lehet értelmezni, mint járószintjének. A térfalakat innen-onnan felületek határolják, és ezek a felületek – egészen általánosan értelmezve – életem biztonságát szolgálják. A padlóhoz kényszerűségből ténylegesen hozzátapadok, de a falakhoz csak vonzódom, mert azokat hasonlónak érzem magamhoz, mert segítő társaimnak tekintem.

Van egy francia közmondás, amelynek szó szerint való idézése helyett, csak a lényegére utalunk. A dolgok, jelenségek lényegét leginkább a rendellenességek, az

"abuzusok" jellemzik, "karakterizálják" – hangzik a megszívlelendő dialektika. A térszonyban, az agorafóbiában szenvedő ember szinte pánikba esik, ha tágas térségen kell átmennie. Csak a fal mellett tud biztonságosan haladni. Ilyen "fal melletti ember" az egészséges, normális térérzékű, de szerény és félénk polgár is, aki sohasem a folyosó közepén vonul délcegen, hanem a fal mellett sündörög, és aki sohasem ül le a vendéglőben a középső asztalok valamelyikéhez, hanem valamelyik boxban telepszik le szívesen. Idős emberek a lépcsőkorlátot keresik kezükkel, mert abba fogódzkodva tudnak csak le és felmenni, és ebben nemcsak a tényleges kapaszkodás játszik szerepet. Vendégprofesszort kalauzolván városnézőben, feltűnt, hogy egy-egy kis – súlyosnak látszó – koffert cipelt állandóan magával két kezében. A végén derült ki, hogy egyensúlyzavarban szenved, és a kofferek támasztékul szolgáltak neki, mert azt megterhelte, jelesül egy-egy téglával. A biztonságot adó "falat" tehát jártában-keltében maga mellett érezhette. A példa, a hasonlat kissé sántít, de "van benne valami", ami a mondandónk számára hasznosítható lehet. A klausztrofóbia – a körülhatároltságtól származó betegesen szorongattató érzés – pedig a térhatárok hatását éppen fordítva igazolja: az ebben szenvedő olyan térből is kitörni, szabadulni vágyik, amelyben sokan mások normálisan érzik magukat.

Merész feltételezés lenne, ha azt állítanánk, hogy az oldalhatárból valami bűvös erő áradna, meg az is, hogy működik olyasmi, hogy "felületvonzás". Annyi azonban bizonyos, hogy a térfal közelében, az ember a tér *más* részében tartózkodik, és ismét *másban,* ha távolabb van attól, és ismét *másban,* ha a tér közepén áll vagy mozog. Nem arról van szó, hogy az ember egyszerűen különböző távolságra van a faltól, hanem arról, hogy a tér különböző minőségű zónáiba került. A falak mentén ui. *kerületi térsáv* vonul, amit – "kézzelfogható" távolságban tudván a felülettől – megfoghatóbbnak s így sűrűbbnek érzek. Ahol a kerületi térelemsor erejét veszti, elhal, ott kezdődik, ott kezd el- és szétterülni a *területi térmező,* ami légiesebb és ritkább amannál. A körülkerített tér szerkezetében tehát, a forma által kiváltott kerületi (periferiális) elemsor, a térelemek által létrehozott területi (spaciális) mezőt öleli körül. Mint ahogyan a fundamentális és az integráns térréteg között létezik egy láthatatlan határ, ugyanúgy a periferiális és a spaciális zónák között is húzódik ilyen. És ami a lényeges, nem csak az ember képzeletében jönnek létre ezek a határok, mert azok után, hogy az ember felhúzta a falakat, objektíve megteremtette a térszerkezetet, illetve spontán módon létrejött a tér struktúrája.

Az ember a fal megépítésével formát teremt, pontosabban formaelemeket. Nem a fal formájára gondolunk, tagoltságára, díszítettségére vagy sivárságára, hanem egyszerűen arra, hogy két felületet viszonyított egymáshoz: a vízszinteshez, a járószinthez társította a függőlegeset – hogy a legegyszerűbb és a legáltalánosabb esetet vegyük alapul. A felületek ilyen viszonyításából – amely öblös, tehát konkáv forma – pedig térviszonylat alakul ki, az a téri tartomány, amelyet a két felület bezár, s amit fentebb a periferiális elemsornak neveztük. Továbblépve azt tapasztaljuk, hogy a fal befordul, sarkot képez. Ismét öblös, konkáv formaelem, csakhogy nem fekvő irányú, hanem álló helyzetű, függőleges. A felületviszonyulásnak ez az eltérése az előbbitől, könnyen beláthatóvá teszi, hogy itt újabb és másfajta térviszonylat keletkezik. A fedett térben feltekintvén, szemembe ötlik a felmenő fal és a mennyezet közötti felületkapcsolat. Újból konkáv formaelem, amiről joggal tételezem fel – mivel távol van tőlem, az integráns térrétegben –, hogy harmadik fajta térviszonylatot "gerjeszt".

Ha pedig a kísérleti szobám sarokszoba, akkor amikor kívülről szemlélem a házat, azt tapasztalom, hogy a falak, a ház végén befordulnak, de ellenkező módon, mint belül, nem konkáv, hanem konvex azaz testes, "plasztikus" módon. A felületek ilyetén "csúcsos" találkozási viszonyából alig képzelhető el, hogy ugyanolyan térelemet iniciálna, mint az öblös. Végül: a ház lapos tetejére kijutva és a tető széléhez közeledve

azt tapasztalom, hogy eltűnik előlem a vízszintes felület, mert "lefordul" a függőlegesbe. A vízszintes élben történő konvex felületkapcsolat következtében, a kísérő elemi térviszonylat létrejötte a ház testiségének, térbeni voltának a következménye.

Összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy három öblös (konkáv) és kettő testes (konvex) jellegű térelem, elemi térviszonylat létezik csupán, amelyek beleszövődve a függőleges és a vízszintes térrétegeződés adottságaiba, teremtik meg a tér szerkezetét, struktúráját.

A térteremtés öt eszközlője

Folyamatos háttérfelszín nélkül nincs térérzékelés – hangzik a látás tudományos meghatározásának ide vonatkozó alaptétele. A térlátásban tehát a felület irányít, ez az eligazító és a rendező tényező. A tér elemző kísérlete lényegében ugyanezt – vagy ehhez hasonlót – tételez fel: a valóságos tér is felületek és felületviszonyulások révén jön létre.

A kissé papírszagúnak – nagyképűbben kifejezve: logikainak – ítélhető következtetés és ítélet valóságértéke tapasztalati megerősítést kíván, kísérleti eredményeket igényel. A lényeget érintő kérdések tisztázása érdekében sikerült olyan esettanulmányokat lebonyolítani, amelyeknek célkitűzése a művi tér, az ember alkotta tér, az építészeti tér genezisének nyomon követése.

A kísérletsorozat irányítója a budapesti Műegyetem kisebb oktatócsoportja volt, végrehajtói pedig II. éves építészmérnök hallgatók. A kísérleti csoport tehát már kész építészekből állt, akik egy bizonyos elméleti koncepcióból kiindulva tűzték ki a feladatokat, és leendő építészekből, akik azonban tanulmányaiknak kezdetén lévén, az építészeti térrel kapcsolatos elméleteket részletesen és behatóan még nem ismerik. A kísérletek azt célozták, hogy a feltételezéseket valósan megerősítsék és igazolják, de olyan szereplőkkel, akik végső soron elfogulatlanok. Ez a körülmény biztosította, hogy az eredmények hitelesek lettek. Természetesen fenntartásokkal, amik a kísérletekkel mindig velejárnak.

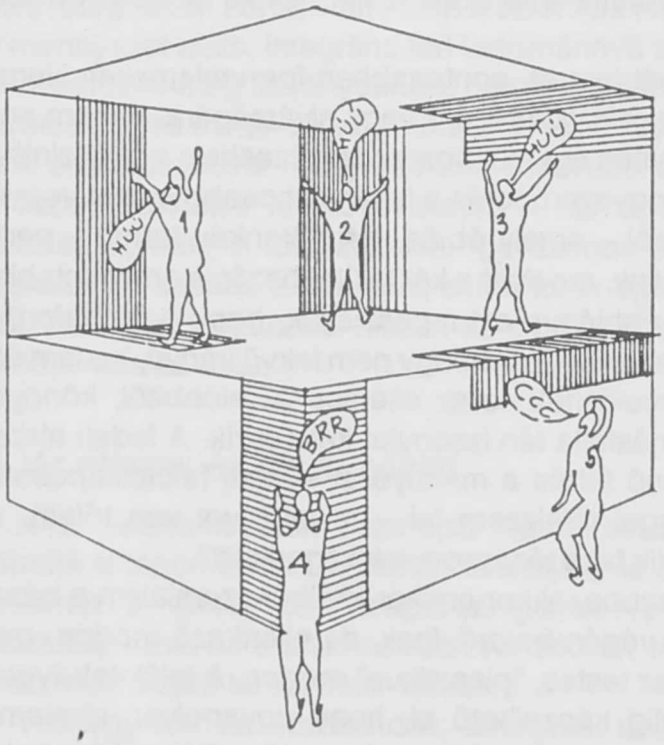

1. Alapmenti kevert besugárzás
2. alapmenti egynemű besugárzás
3. Kiegészítő kevert besugárzás
4. Alapmenti egynemű szétsugárzás
5. Kiegészítő kevert szétsugárzás

A térteremtés öt eszközlője

Alapmeneti kevert besugárzás. A kísérletsorozat első feladata a felmagasodó térhatár közelében történő viselkedés megfigyelése volt. Mivel ez a környezeti helyzet szolgáltatja az összes többi feladat alapját, a kísérletet megismételték, illetve több csoport is elvégezte.

Több kérdés várt tisztázásra: a látómező kiterjedésének a vizsgálata és a tapasztalati eredmények összevetése a szakirodalomban szereplő értékekkel; a vizuális érzékelés igazolja-e azt a feltételezést, hogy a térhatárt kísérő kerületi térsáv egyáltalán létezik-e, és ha igen, akkor hol van az a határ, amely elválasztja a területi térmezőtől. Végezetül: a látványon kívül működnek-e más olyan erők, amelyek befolyásolják a "fal melletti" viselkedést. A következő mozgások végrehajtása kecsegtetett azzal, hogy a felmerült kérdésekre kimerítő válaszok érkezzenek:

– merőleges közeledés a felülethez,
– távolodás a felülettől,
– végigsétálás a felület mentén, azzal párhuzamosan kb. két karnyújtási távolságra, erre-arra, kiegészítve mindezeket csukott szemmel való ambulációval.

A kiszemelt több helyszín közül a budai vár északi oldala látszott a legalkalmasabbnak a kísérletek lebonyolítására: a Hadtörténeti Múzeum háta mögötti várfalszakasz, az alatta elterülő sétáló és játszótérrel együtt. A kiválasztott környezet sem volt "hibátlan", mivel a 10,78 m magas várfal koronáját képező, függőleges síkú, 1,2 m magas mellvéd aljáig, a falsík 1,3 m-re befelé dől, tehát a merőlegestől kisé elhajlik. A fal tövében húzódó park gyepes talaja összességében vízszintes ugyan, de kisebb-nagyobb egyenetlenségek bontják a felületét. Ezek az adottságok azonban torzító hatást nem gyakoroltak a kísérletek eredményeire.

A kerületi térsáv létének vizuális igazolása azon múlik, hogy meghatározó-e az a távolság, ahonnan szemlélve a függőleges felület felső befejezése, peremvonala még éppen látszik, s ettől befelé, a fal felé haladva eltűnik. Optikai nyelvre lefordítva ez azt jelenti, hogy mekkora a függőleges értelmű látószög mértéke – mozdulatlan, egyenes fejtartás mellett – a horizont fölött. A szakirodalomban szereplő adatok szerint, ez az érték 40-45. A kísérlet alapján – amely figyelembe vette a szereplők szemmagasságát a földtől egyedileg, ami 1,5-1,75 m közötti értékhatárokat jelölt ki – a horizont fölötti látószövek 36-50 között ingadoztak, de a 36-41 közötti értékek voltak túlsúlyban. A kerületi térsáv és a területi térmező között, tehát: nem egy mindenki számára azonos távolságú vonal húzódik, hanem átmeneti zóna, ami a vizsgált esetben kb. 5,0 m szélességű volt.

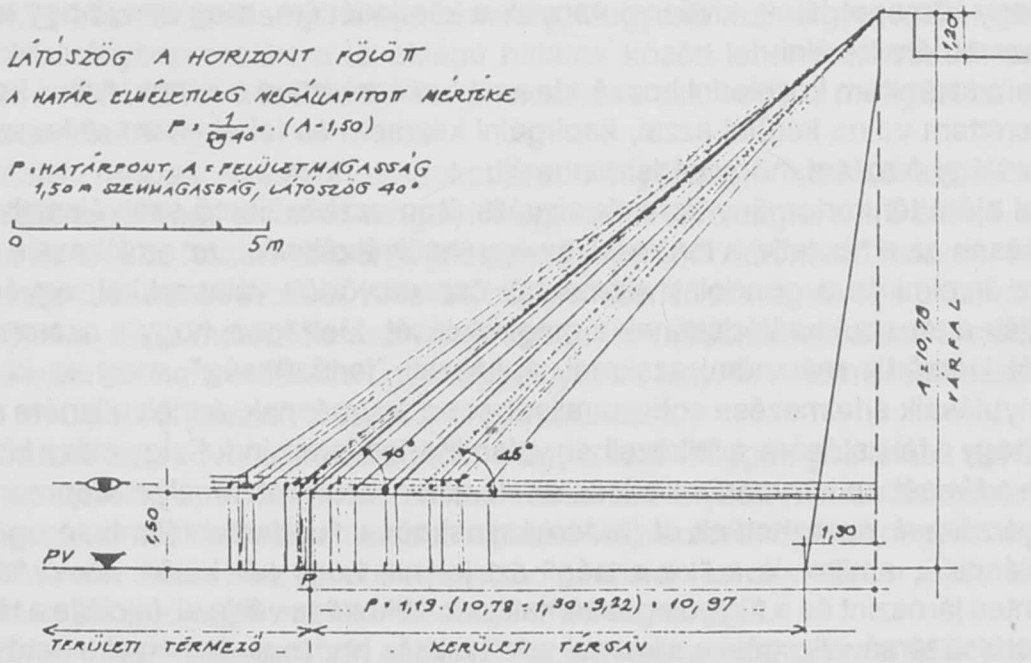

A kísérletben részt vevőktől megkérdezték, hogy milyen benyomásokat, érzéseket képzet- és gondolattársításokat stb. váltott ki a környezeti helyzet. a következő válaszok születtek, amelyeket a maguk spontaneitásában idézünk:

– A várfal természeti alakzatra, partfalra, mederfalra emlékeztet. A fal "kihívás", arra ösztökél, hogy felmásszak rá. Jólesik kicsinek érezni magam alatta;

– Kicsinek érzem magam a fal alatt, annál kisebbnek, minél közelebb megyek hozzá. A stabilitás érzését kölcsönzi számomra;

– Szeretnék minél közelebb jutni hozzá, vonzereje van;

– Az érdekel, hogy mi van a fal előtt. Akkor éreztem valamiben "benne" magam, amikor a felületnek a határoló jellegét megszűntnek éreztem;

– Jobb a fal mellé menni, mint eltávolodni attól. Amikor megközelítem, akkor tudom, hogy hova jutok, ha hátat fordítva elhagyom: bizonytalanságot érzek;

– A fal határ, addig az én világom. Nem tudom mi van mögötte. Távolabbról szemlélve az az érzésem, hogy nem az enyém;

– A fal összképe messzebbről szemlélve jellegtelen és szétfolyó, de egy bizonyos távolságra megközelítve vonzó;

– A falhoz közeledve "rámborul", biztonságérzetet ad. A faltól távolodva, a fal még követ, de hamarosan semlegessé válik;

– 5-6 m-re megközelítve még taszít, de utána vonz és kellemes érzést kelt;

– A fal vonz is, taszít is, sőt nyomaszt. Ha távolodom tőle, akkor jobb érzésem támad;

– A falhoz közeledve, amikor már nem látom a felső peremét, bizonytalan érzésem támad. Sőt kellemetlen, addig, amíg el nem érkezem a fal tövébe, mert ott már jó;

– Távolról nézve, a fal "elfogadható", közeledve hozzá, egy ponton félelmetessé válik, de közel érve ismét "elfogadható";

– Közelítve a falhoz, van egy pont, ahol kellemetlenül éreztem magam, de ez az érzés megszűnt a fal tövében;

– Ha távolról szemlélem, két alapvető érzésem támad: a fal akadály, de érzékelem általa a teret. A falhoz közeledve a tér elvész és megmarad az akadály. Hátat fordítva a falnak, biztonságot érzek, de bizonytalanságot is, mert fölül nyitott a tér;

– A fal fölfelé nézésre kényszerít, keresem, hogy hol van a teteje. A fal tövében nyomasztó érzésem támad, messzebbről ezt nem érzem;

– A falat megközelítve 1 m távolságra, kellemes érzés volt és a fal tövében sem éreztem nyomasztónak a körzetét;

– Nagy tömeget látok, kíváncsi vagyok a kiterjedésére, meg arra, hogy mit takar: meg szeretném kerülni;

– Nem szerettem közeledni hozzá, de amikor közel értem a falhoz, fizikai kapcsolatba szerettem volna kerülni azzal, kapirgálni kezdtem és fel akartam rá kapaszkodni. Emellett úgy éreztem, hogy védelmet nyújt.

A fal előtti téri tartomány konkrét vizuális úton eszközölhető szétválaszthatósága, együttesen az ambulatív, a tapintási, az egyensúlyérzékelési, az emlékezeti, a képzeleti, az érzelmi és a gondolati elemekből összetevődött válaszokkal, egyértelműen igazolják a tér strukturálódásának a megindulását. Mert igaz, hogy a szereplők válaszaiból kiérződik már némi szakmai, építészeti "fertőzöttség", meg az is, hogy a viszonyulásaik értelmezése sokszor ellentmond egymásnak, ennek ellenére alig vitatható, hogy a fal hatására, a falközelben valami "erjedésnek indul". Így már a kísérletnek ebben a fázisában körvonalazódik az az elemi térviszonylat, amelyet *alapmenti kevert besugárzásnak* nevezhetünk el (tudományoskodva: fundamentális heterogén conspezivitásnak), amikor is a "kevertség" azt jelenti, hogy két külön nemű felület – a vízszintes járószint és a függőleges térhatár – találkozása váltja ki, iniciálja a térelemet.

A kerületi térsáv vizsgálata alkalmat adott a látás horizont alatt érzékelhető tartomá-

nyának a megállapítására is. A szakirodalomban nagyon szélsőséges értékek szerepelnek erre vonatkozólag.

Az egyik feltételezés szerint, a függőleges értelmű látás aszimmetrikus, a vízszintes nézősugár felett 40, alatta 20 a látószög. A másik változat szerint a horizont alatti érték 65. A kísérletek az utóbbi adat helyességét igazolták, mert a mért szögek határértékei 54-70 voltak. Ez azt jelenti, hogy a falhoz való közeledéskor a fal koronája korábban tűnik el a látómezőből, mint a talajszint és a felmenő térhatár csuklópontja, azaz a fal töve. Az alapmenti kevert besugárzás térelemében tehát a két iniciáló felületből a járószint érzékelése "mennyiségileg" az uralkodó, pedig tudatilag ez lappangó felület.

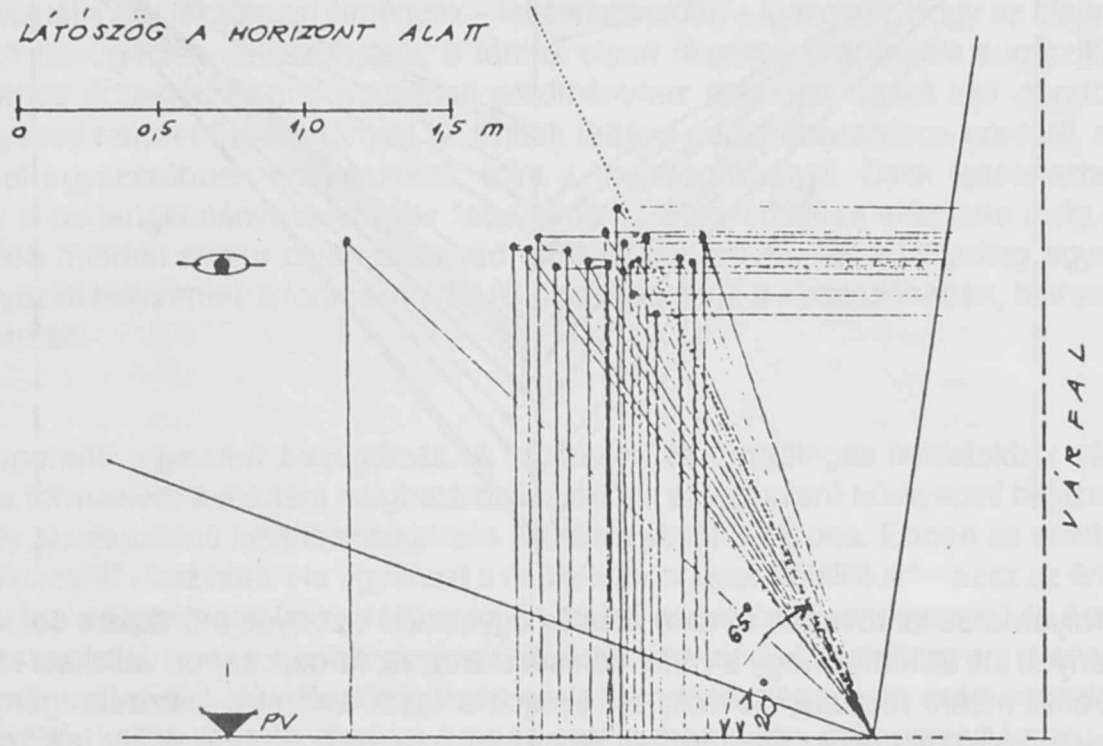

Amint a függőleges létószögek értékének a megállapítása a térhatároló felületek irányváltoztatásának érzékelése miatt fontos – fölül: a szabadon álló fal esetében a felület megszűnése, fedett térben pedig a fal és a mennyezet találkozása, alul: a járószint és a felmagasodó térhatár töréspontja – ugyanúgy lényeges a szem vízszintes értelmű érzékelőképességének az ismerete. Magyarán az, hogy a felület irányváltozását oldalirányban mekkora távolságú határok között lehet érzékelni. A szakirodalom ezt értéket 35-45 között adja meg, hozzátéve azt, hogy a mozgást az ember 90-ban is érzékeli még.

A kísérletek roppant szétszórt adatokat eredményeztek. A kísérleti szituáció úgy került kialakításra, hogy a felvett tengelytől egyforma távolságra – 4,5 és 4,5 m-re – egy-egy, a fal tövébe leszúrt kitűzőrúd jelezte a vizsgálandó látómező határait, értsd: a feltételezett felületi irányváltozást. Kiderült, hogy a kísérleti szereplők fele oldalirányban szimmetrikusan lát, a másik fele aszimmetrikusan, az utóbbiak fele a bal, a másik fele a jobb iránypontot nem érzékelte ugyanúgy egyazon helyről. A szimmetrikusan látók általában távolabbról jelezték a csuklópontok eltűnését.

Mindezekből az a következtetés adódik, hogy a szem függőleges látása behatároltabb. A "tapasztalati optikával" mért adatok ebben az irányban jobban összesűrűsödnek, mint a vízszintes látásnál, amelyben a határértékek oldalirányban nagyon ingadozóak. Talán nem merész az a feltételezés, hogy ennek az oka abban rejlik, hogy a látómezőnek a függőleges mértéke kisebb, mint a vízszintesé.

Az alapmenti kevert besugárzás elemi térviszonylatának elemzése a fallal párhuza-

mosan történő mozgás megfigyelésével vált teljessé. Egyrészt a megszakítás nélküli fal, másrészt az elején-végén megszakadó falszakasz mentén való ambuláció élményeiről számoltak be a résztvevők. A kísérleti helyszín ugyanez volt, mint a korábbi: a várfal alja.

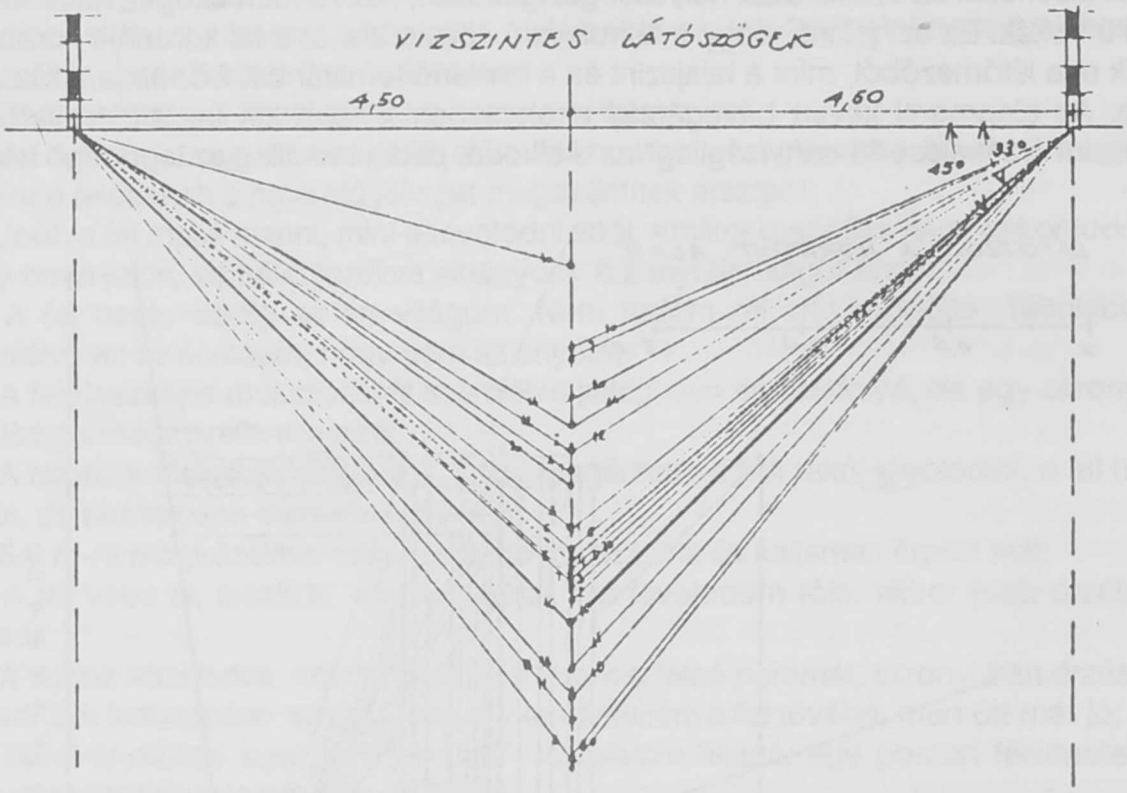

A folyamatos fal tövében történő sétálás egyeseket bizonyos mimézisre ösztökélt. Néhányan azt állították, hogy a várfal dőlését utánozva, ferde, csapott vállakkal szerettek volna menni mellette, de volt, aki elhajolt a faltól. Mélyebb elemzést igényelne annak a viselkedésnek az értelmezése, hogy nem azonos érzést váltott ki a falközelség menet és jövet. A jobbkezes szereplők, amikor menet közben a fal jobbra esett tőlük, szorongást éreztek, jövet pedig felszabadultságot, mondván, hogy akkor jó, ha a jobb oldaluk mellett nem éreznek korlátot. És a balkezesek ugyanezt állították fordított értelemben, Tehát a taktilisan aktívabb és érzékenyebb oldaluk igényelt kötetlenséget.

A lehetárolt falszakasz – kb. 15 m hosszú bástyaoldal – mentén való séta az egyik saroktól a másikig, arra a kérdésre adott választ, hogy a tér minősége változik-e a sarkoknál illetve a falközép előtt. Eképpen fogalmazták meg a kísérleti személyek benyomásaikat:

– Nagy teremben éreztem magam akkor, amikor a fal közepe körül haladtam el,

– Az elején feszültséget éreztem, közepén oldódott ez az érzés, a végén pedig lecsökkent,

– Az elejéről láttam az elejét és a végét, áttekintésem tehát határozott volt, de a közepén ez bizonytalanná vált,

– Amikor "beléptem" a saroknál, akkor összeszűkült a tér, a közepén nyugodt és biztonságos volt, a végén kitágult az egész,

– Az elején markáns, a közepén elvész a tér, a végén kinyílik,

– Az eleje irányt határoz meg, középen biztonságos, a végén elveszett valami: a szabadság.

A falközép előtti téri tartomány tehát minőségileg más, mint a sarkoknál, így az alapmenti kevert besugárzás, a vízszintes viszonylagokban is létezőnek tételezhető fel az érzékelésben.

Az első – és alapvető – térelem összegező értelmezését lényeges dologgal kell még

kiegészítenünk. Az ősrégészet kutatói igazolják, hogy az ősember partfalak és sziklaoldalak – az ún. abri-k – tövében gyakran ütötte fel a tanyáját. Egyszerűen azért, mert ez a függőleges téröböl ténylegesen, tehát fizikailag megvédte. Hiszen a partoldal árnyékot vetett, még a széltől, esőtől is óvta, de ami a legfontosabb: a hátát biztosította mindenféle támadással szemben, s így csak előre meg oldalra körültekintve kellett figyelnie a veszélyekre. Ez a térrész tehát biztonságos volt számára, olyan vonzó hely, ami tartózkodásra, letelepedésre alkalmas. A települések makrokörnyezetének jellemzésére alkalmazott, valami miatt kiemelt jelentőségű "hely" fogalmát leszűkíthetjük a mikrokörnyezet értelmezésére. A falmenti kerületi térsáv *ilyen hely* közvetlen téri környezetünkben.

A vizuális és viselkedési élmények – feltételezhetően – igazolták, hogy az alapmenti kevert besugárzás térviszonylata, a térnek olyan részlete, ami befelé sugárzik, ami magához édesget. Ehhez a kísérleti eredményhez azonban hozzá kell gondolni a környezeti helyzet fizikai előnyeit is. Ennek tudása pedig atavisztikus eredetű, s ami sokkal egyszerűbben értelmezhető, mint a "barlangélmény". Csak feltételezhetjük, hogy a barlangélményt valamiféle "abri-élmény" megszületése előzhette meg. Számunkra minden esetre olyan bizonyító értékkel bír, ami ennek a látszólag egyszerű környezeti helyzetnek a fontosságát a tér szerkezetének a kialakulásában, hathatósan megerősíti.

Alapmenti egynemű besugárzás. A vízszintes és függőleges felületekből képzett öblös formaelem a mértani meghatározása annak az egyszerű környezeti helyzetnek, amely az alapmenti kevert besugárzás térviszonylatát kiváltotta. Ebben az esetben a találkozási él vízszintes. Ha ugyanezt a felületkapcsolatot "fölállítjuk" – azaz az érintkezés vonala függőleges lesz –, akkor az ún. belső sarok jön létre, egyszerű és érzékletes hasonlattal élve: a szobának a sarka. A térhatároló felületek itt azonos szerepet töltenek be: az oldalelhatárolását, ezért ezek homogén elemek, és ezért nevezhetjük az általuk keltett, iniciált térrészt fundamentális homogén consperzivitásnak, azaz *alapmenti egynemű besugárzásnak.*

Az alapmenti, a fundamentális jelző azt jelenti, hogy a belső saroknak a tulajdonságait testközelben a padlószinten vizsgálhatjuk, de ha a falak magasak, akkor a felső régiókban már csak vizuálisan élhetem át hatását. A különbség az előző térviszonylattal, a kevert besugárzással szemben az, hogy míg ott a térelem a falkoronánál illetve a mennyzet alatt elenyészik, az egynemű besugárzás azonban a függőleges él körzetében végig megmarad, az integráns térrétegben is.

Az elméletileg kigondolt feltételezés, miszerint a belső sarokban képződő besugárzó és vonzó térelem, a belső tér strukturálódásának a *második* legfontosabb tényezője, két kísérleti helyszínen várt igazolásra. Az egyik a már ismert várfal körzete volt, a kiugró bástyaoldal és a várfal csatlakozásánál kialakult zug, a másik a már szintén említett műegyetemi aula, ahol paravánfal-elemekből került kialakításra ez az alapvető figuráció.

A kísérletben részt vevő építészmérnökhallgatók, benyomásaikat így fogalmazták meg:

– A sarok biztonságérzetet kelt bennem;
– Szeretek itt tartózkodni, vonzónak érzem;
– Akkor biztonságos és meghitt, ha a sarkot a hátam mögött tudom;
– Statika-vizsgára emlékeztet engem a sarok, épp annyira szorongattató érzés benne lenni;
– Befelé menve nagyon nyomasztó;
– Belemenni nem jó, irányít, beszűkít, benne viszont kellemes lehet leücsörögni;

– Befelé közeledve bezárulnak az oldalak, ezért biztonságosnak érzem, kifelé fordítva;

– Belenézve kíváncsivá tesz: mi ez, vízesés? Bent a sarokban egyedül nem jó, de csoporttársaimmal együtt igen. A sarokból kijőve hirtelenül elszakadok valamitől;

– Kellemes, nyugodt és barátságos a sarokban való tartózkodás;

– A belső sarok védelmet, biztonságot ad;

– A sarokba behaladva védtelennek éreztem magam, bent a sarokban a védtelenség érzése megszűnt, jó érzés volt megfordulni;

– Szívesen tartózkodtam benne, interieurszerű, jót beszélgettem a sarokban a csoporttársaimmal;

– Kellemes védettséget éreztem a kuckóban;

– Védelmet nyújt, de korlátoz;

– Határozottan vonz;

– Kellemesebb kijönni belőle, mint bemenni, jó érzés, ha háttal állok benne;

– Védettséget ad, különösen akkor érzem ezt, ha hátat fordítok a saroknak;

– Bántó a sarok, mert idomulni akarok hozzá, és nem tudok sehova menekülni;

– Olyan érzés, mintha szobában lennék.

Az a törekvés, hogy a látszólag magától értetődő környezeti részletek hatását vizsgáljuk, azt célozza, hogy végére kellett járni már egyszer annak, amin a tudományos kutatás valójában "átlépett". Mert a pozitivizmusra, a szenvtelen ténymegállapításra leszűkítettnek látszó kísérletek eredményei gazdagon, színesen és sokrétűen bontakoztatták ki a feltételezések igazát: pusztán egyetlenegy belső sarok magában hordozza a belső tér, az interieur sok ismérvét. És még azt is sejtetik, hogy a térsarkokban olyan erők és hatások összpontosulnak, amelyek a "teljes tér" szerkezeti vázát megvonják.

Kiegészítő kevert besugárzás. Az újabb feladat a felmenő térhatár és a teret lefedő sík találkozásának a körzetében kélő elemi térviszonylat elemzése volt. A kísérlet tárgya tehát nem a tapintható térrétegben, hanem az a fölöttiben leledző téri események értelmezése, magyarán: elérhetetlen távolságban. A felső-belső él kerületi térsávjának megfigyelésébe óhatatlanul beleszövődött a mennyezet és egyáltalán a belső tér valamiféle érzelmezése is.

A kísérleti helyszínt a budai Tabán lankáinak tetején épült műtárgy, a hatalmas víztároló támfalakkal, lépcsőkkel stb. kiképzett felszíni együttese képezte. Ebbe elöl teljesen nyitott, fedett, teremszerű téren keresztül lehet bejutni, ami előcsarnokául szolgál az időleges kiállításnak, a belsőség megtekintésének. Az előtérben tapasztaltakról így "vallottak" a résztvevők:

– Idegen a felső felülettalálkozás, lezár, képzeletben lekerekítem;

– Nem tudom miért, taszít a felső-belső él, talán ha nem lenne tömör a fal meg a plafon, hanem üvegből csinálták volna, akkor felszabadultabban érezném magam;

– A zárt térben akkor érzem jól magam, ha nyitottságot is érzek, így a "barlang" szájából kinézve jobb, mint befelé tekintve;

– Besétálva a belsőségbe, a tér nem nyomasztott, de körémfonódott. Az oldalfalak erősebben hatnak rám, mint a mennyezet;

– A tér nyitott oldala felé haladva, az a benyomásom volt, mintha a szakadék széle felé mennék;

– Amikor belül az oldalfalat kb. 10 m-ről szemléltem, a mennyezet dominált, ha közelebb mentem kb. 4-5 m-re, akkor pedig a fal. Betekintve a térbe ugyanezt éreztem: a közelségemben a falakhoz kapcsolódik a mennyezet, távolabbra nézve a mennyezethez kapcsolódnak a falak;

– Befelé haladva a nyitott előtérbe, belső térhatást jóval beljebb éreztem a lefedés tényleges indulásánál, és kifelé jövet már kint éreztem magam, amikor még mennyezet volt fölöttem.

A kísérleti helyszín határozott "színeváltozása" idézte elő azt, hogy a belső térséget lényegesen kötöttebbnek érezték a résztvevők, mint a külső szabadságot. Az előzetes feltételezésekből beigazolódott az, hogy a felmenő térhatároknak határozottabb szerepe van a térstrukturálódásban, mint a mennyezetnek, de csak a testközeli helyzetekben, míg távolabbra tekintve – a tér "mozgásának megfelelően" – a mennyezet hatása válik erősebbé és meghatározóvá. Jellemző az is, hogy a vizsgálat tulajdonképpeni tárgyáról, a belső-felső él kiváltotta térviszonylatról – az *integráns heterogén consperzivitásról* – halovány válaszok érkeztek, ami azt jelenti, hogy a fundamentális tér, a taktilis és motionális élmények következtében, tartalmasabb, mint a csak vizuálisan átélhető integráns térréteg.

Alapmenti egynemű szétsugárzás. A három öblös formaelem kiváltotta térviszonylat a belső építészeti tér, az interieur – más szóhasználattal: a *belterjes tér,* az *intenzív tér* – létrejöttének mintegy alapvető tényezője. A külső felületmenti térviszonylatok száma azonban csak kettő, ami két felület konvex, azaz "testes" találkozása körzetében kél, az ami a ház külső sarka és az eresz vonala mentén keletkezik.

Ez tehát fordított világ, a külső azaz az exterieur környezet, saját kifejezésünkkel élve, a *külterjes,* az *extenzív világ:* a falvak, városok utcáinak és tereinek, meg az udvarterek körzete. Van azonban több olyan mozzanat is, ami a belső és a külső építészeti tereket hasonlóvá teszi. A legfontosabb az, hogy az utcának van járdája és útteste, tehát járószintje, és e között és a házoldalak kapcsolatából ugyanaz az alapmenti kevert besugárzó térviszonylat sarjad ki, mint a lakószobákban. Ami annyit tesz, hogy a külső térben ugyan "tömegek" uralkodnak, de ezeknek is van térszerű arculatuk. Nem is beszélve a zárt és az U betű alakú udvarok, a rizalitok közötti téröblökről.

A tér külterjességét azonban mégis a határfelületek testes kapcsolata határozza meg, a külső sarok. Ennek két változata van: az azonos rendeltetésű felületekből összetett – a házsarok – és a különnemű ekből képződött: az eresz körzete, függetlenül attól, hogy a tető ferde avagy lapos.

Az első külterjes elemi térviszonylat az *alapmenti egynemű szétsugárzás,* szűkebb szakmai nevén a *fundamentális homogén disperzivitás.* A kísérletek lebonyolításának a színtere az ismert várfal bástyájának a sarka volt, és a paravánfal-elemekből kialakított figura. A kísérleti alanyok, viszonyulásaikat a kísérlet tárgyához a következőképpen magyarázták:

– A külső sarok a bizonytalanság érzetét kelti bennem;

– Tömeget asszociálok hozzá;

– A bástya sarka hangsúlyos határt jelent számomra;

– Én, ha pisilnem kell, behúzódom a bástya tövében lévő belső sarokba, a kutyák miért a külső sarkot vizelik le?

– Engem zavar, hajóorrnak érzem, ami felém tart és szét akar hasítani, jobbra vagy balra el akarok ugrani előle;

– Hideg és steril. Járnak a gondolatok bennem, gondolatébresztő. Használaton kívüli kandallóra emlékeztet;

– Csak egy szóval tudom kifejezni: taszít!

– Belátom mind a két oldalát, így biztonságérzetet ad;

– Nem rettent el, de választásra kényszerít;
– Utálom ezt, kardszerű és éles;
– Nem tudom, semmi...
– Közeledve a külső sarokhoz, kíváncsi vagyok mi következik;
– Kiszolgáltatottságot érzek, másképpen kifejezve: szabadságot;
– Nem vonzó, sokkal ridegebb, mint a belső sarok;
– Jó, mert körül lehet járni, ki tudok tekinteni erre-arra;
– Pontosan az él előtt állva bizonytalanul érzem magam, de kissé az egyik oldal mellett állva, már jó volt;
– Nem nyújt védelmet, kemény és kellemetlen;
– Jó, mert menekülni tudok innen, de intimitása nincsen;
– A külső tér uralkodik, egyértelműen külsőség ez.

A külső sarok körzetének jellemző téri tulajdonságát elméletileg előre meg lehet határozni, ami a szétsugárzó jelzővel megfogalmazást nyert. A kísérletek célja ismét az volt mint korábban, hogy a magától értetődőnek látszó hatáselemet sarkigazságnak, axiómának lehessen minősíteni.

A külső sarok két önálló téri tartományt hoz létre, ezek határozott vonal mentén különülnek el egymástól. Ha az egyik oldal mellett közelítem meg és befordulok, mint mérleg tengelyén billenek át a túloldalra, amiről korábban semmit sem tudtam. A tér a külső sarok körzetében szétszóródik. Igaz, hogy az éllel szemben megközelítve, átlátom mind a két oldalt, de vonzó csak az oldalak körzete lehet, külön-külön, nem a találkozási él közvetlen előtere. De ezt sem a külső sarok idézi elő, hanem a talajszint és a függőleges térhatár kiváltotta kevert besugárzás. Következésképp a külső sarok önmaga dekoncentrált és nem koncentrált térelemet hoz létre.

Kiegészítő kevert szétsugárzás. Az ereszvonal körzetében keletkező elemi térviszonylat vizsgálatára a tabáni víztárolónál került sor. Az alapesettel kapcsolatban az a kérdés, hogy a felmagasodó fal és hátrafutó sík – tehát két különbözőképpen viselkedő felület – csatlakozása milyen szerepet játszik a külső tér teresedési folyamatában. A térviszonylat azonban kétarcú, mivel ilyen testes felületkapcsolatot fölülről is lehet értelmezni, pl. a lapostetejű ház előtt állva csak a látási élményeimre hagyatkozhatom, de a lapos háztetőn, kimehetek egészen a szélére, sőt leülhetek a peremre, lógatva a lábam, tehát testközelében van a kísérlet tárgya. A választott helyszínen mindkét változatról nyilatkoztak a kísérleti szereplők, a támfal aljáról is, tetejéről is, imígyen:

alulról nézve felfelé:

– Sportszerűen űzöm a sziklamászást, úgyhogy nem vagyok szenvtelen szemlélő: nekem kihívás a fal, szeretném elérni a tetejét, hogy ott megkapaszkodva kíváncsian körülnézzek fönn, hogy mi is van ott tulajdonképpen;
– Leguggoltam az alján, majd felnéztem és arra gondoltam, hogy jó lehet fent lenni, ahol mélyebben lélegezhetem;
– Távolról komor az egész, de a felette és mögötte lévő kék ég enyhíti ezt a benyomásomat a felső részeken;
– Amikor a fal tövében álltam és felpillantottam, alacsonyabb lett a fal, de így sem tudtam mi van mögötte;
– 11-12 m távolságról homogénnek láttam a falat, de 7-8 m-ről már három részre oszlott nekem, az alsó sarokra, a falra meg a perem környékére;
– A fal előtti zóna beszorul, fölül kinyílik.

A felső szintről nézve lefelé:

– Azt hiszem az életkorral függ össze, kis srác koromban vonzott a perem, mert kíváncsi voltam, hogy mi van lenn. Később a panoráma-élménnyé szelídül ez az érzés,

mindenki szereti az ilyesmit;

– Vonz a perem, kíváncsi vagyok, hogy mi van alul, annak ellenére, hogy feszültség és szorongás van bennem, amikor megközelítem;

– Két tér ez, míg közelítem a peremet, azaz egyik, ha elértem és szétnézek, az a másik. Olyan mintha ablakon néznék ki;

– Vonzott a kíváncsiság, így bátran megközelítettem a peremet, azután végigmentem rajta, akkor viszont megszűnt a biztonságom, mert innen biztonság, onnan bizonytalanság;

– Leültem a perem szélére, és kitárulkozott előttem a világ.

A válaszok sok mindenben emlékeztetnek az első kísérletre, amikor a függőleges látószöget vizsgáltuk, a fundamentális heterogén consperzivitással együtt. De hiszen ez természetes is, mivel a kísérleti szituáció ugyanez volt, csakhogy akkor nem ezt a térelemet az *integráns heterogén disperzivitást* elemeztük, mint most.

Az egészséges tér- és biztonságérzetű fiatal férfiak és hajadonok ilyen viselkedését természetesen ki kellene egészíteni más korosztályok képviselőiével, hogy teljes értékű eredményhez jussunk. Ámde a fiatalok véleménye is elegendő ahhoz, hogy ennek az utolsó alapvető térelemnek a létét és jellegét meghatározhassuk. Amint a függőleges élű külső testsarok, úgy ez a vízszintes él is választóvonalat húz a térszerkezetben: illetve szétszórja a teret, szétsugározza. Az él fölött láthatatlan térhatár magasodik, ami kettészakítja a világot, az ismertre és a megismerendőre.

Iskolábajárás a XVIII. századi Nyugat-Dunántúlon

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

A falusi parasztgyerekek közül néhányan nem elégedtek meg a helyi iskolában megszerezhető ismeretekkel, hanem eljutottak a városokba, az ottani gimnáziumokba is. Ezt a kérdést a szakirodalom általában eddig úgy vizsgálta, hogy egy-egy iskola diákjait származási helyük szerint csoportosította, bemutatva az adott iskola vonzáskörzetét. Egy vidék iskolázási, művelődési viszonyairól azonban csak az adhat valós képet, ha éppen fordítva, azt nézzük meg, hogy az ott élő gyerekek közül hányan tanultak tovább, és milyen iskolákba jutottak el. A 18. században a körmendi uradalom földesurának, Batthyány Ádámné Strattmann Eleonórának, majd fiának, Batthyány Lajosnak szemet szúrt, hogy a jobbágyok igen nagy arányban vándorolnak és szöknek el az uradalomból. Ezért elrendelték annak összeírását, hogy hol találhatóak a jobbágyok gyerekei, helyben laknak-e, mesterséget tanulni elvándoroltak-e, vagy pedig deákságra adták-e magukat. Ugyanezen okból készült hasonló összeírás 1733-ban a Vas megyéhez közeli Sopron megyei sárvárfelvidéki uradalom falvaiban.

A körmendi uradalom urbáriumai tíz falut ölelnek fel, magát Körmend mezővárost – mivel egykori hajdúkiváltságai maradékát őrizte még, és így a földesúr sokkal enyhébben adóztatta – nem írták össze hasonló részletességgel. 1753-ban ebben a tíz, Körmend környéki faluban összesen 13 távollevő diákot tüntettek fel, és ezenkívül az itteni lakosok közül került ki öt másutt tanító iskolamester is. 1785-ben, a józsefi népszámlálás idején ismét rendkívül részletes urbárium készült a körmendi uradalomról, ekkor azonban ugyanebben a tíz faluban mindössze négy távollevő diákot találtak. (Ez alkalommal az iskolamestereket nem írták össze.) Nem szünetelt az iskolábajárás a két felmérés között sem: az 1762. évi rendkívül részletes, de csak töredékeiben fennmaradt urbárium is feltüntetett két, ezekből a falvakból elvándorolt diákot.

1753-ban és 1785-ben az 1. táblázat mutatta arányban vándoroltak el diákok és iskolamesterek a körmendi uradalom falvaiból.

1785-ben lényegesen többen éltek ezekben a falvakban, mint 1753-ban, a háztartások száma 17,5%-kal nőtt, de 13 helyett mégis mindössze 4 diák tanult a falun kívül. Nem kétséges, hogy a szülőket a józsefi iskolareform riasztotta el, mely a gimnáziumok ingyenességét megszüntetve mindenkitől tandíjat követelt, és ezt a jobbágyok közül csak kevesen vállalták.

Az urbáriumok lehetőséget adnak arra is, hogy a tanulók és az iskolamesterek társadalmi hátterét megvizsgáljuk. Az 1753-ban összeírt, a körmendi uradalom falvaiból elszármazott öt iskolamesterből (valamennyien katolikusok voltak), négy az uradalom egyetlen német ajkú falujából, Németsároslakról indult útjára. A négyből három Németsároslak közelében, Vas megye németek lakta falvaiban (Szentelek, Nagyszentmihály, Rábakeresztúr) kapott iskolamesteri állást, egyikük, Anton Klepaisz pedig Budán lett segédtanító. A Klepaisz családnak négy fia volt; Anton Budán tanított,

Stefan a közeli Szenteleken lett iskolamester, Georg mint szabólegény vándorolt, Joseph pedig megházasodott és apjával élt egy háztartásban, – mint legkisebb fiú, a német jog szerint nyilván ő örökölte a gazdaságot. Az apai negyedtelek aligha biztosított több fiúnak megélhetést, ezért kelt a három bátyja vándorútra, kézművesmesterséget és iskolamesterséget egyaránt választva. A családban öröklődött a tanítói foglalkozás: 1722-ben azonos nevű fia, a 25 éves ifjabb Hans Klepaisz Szenteleken lett mester, 1741-ben is ő tanított még itt; 1753-ban azonban már Stephan Klepaisz, az előbbinek valószínűleg unokaöccse az iskolamester ebben a faluban.

1. táblázat

A körmendi uradalom falvaiból elvándorolt iskolamesterek és diákok 1753-ban és 1785-ben

	1753			1785		
	Háztartás	Diák	Iskolamester	Háztartás	Diák	Iskolamester
Német falu						
Németsároslak	119	1	4	144	0	-
Horvát falvak						
Harasztifalu	50	2	0	59	1	-
Horvátnádalja	61	2	0	77	3	-
Alsóberkifalu	28	1	0	28	0	-
Felsőberkifalu	35	2	0	36	0	-
Magyar falvak						
Molnaszecsőd	67	1	0	76	0	-
Egyházashollós	54	1	0	58	0	-
Hidashollós	49	1	0	58	0	-
Halogy 37	0	0	46	0	-	
Nádasd 83	2	1	103	0	-	
Összesen 583	13	5	685	4	-	

Nem nyújtott megélhetést Németsároslakon a negyed jobbágytelek a három Seyer-fiúnak sem, így a 15 éves Hänsli Zalaegerszegre ment, hogy kitanulja a cipészmesterséget, míg bátyja, Philipp Rábakeresztúron vállalt tanítói hivatalt – a paraszti életformából lehetséges kitörés két útja volt a kézműves és iskolamester pályája. Ezenkívül Németsároslakon még egy házatlan zsellér özvegyasszony fia vállalta a tanítói pályát. Az uradalomból származó ötödik tanító, a közeli Őriszentpéter mestere, Tóth János is egy nádasdi igásállat nélküli, házatlan zsellér fia volt. Egyértelmű, hogy a tanítói foglalkozás nem a jómódú parasztokat vonzotta.

Az 1753-as urbáriumban összeírt diákok életkora a körmendi uradalom falvaiban így oszlott meg: egy ismeretlen korú és két tizennyolc éves diák mellett egy-egy 8, 9, 10, 12, 14, 16, 19, 20 és 24 éves diák ment el a falvakból. Arra az urbárium készítői már nem fordítottak gondot, hogy feljegyezzék, hol tanultak ezek a fiúk. A két nyolc, illetve kilenc éves felsőberkifalvi tanuló nyilván a szomszédos mezőváros, Körmend iskolájába ment, a többi kilenc nagyobb diák pedig a középiskolákat kereshette fel. Valószínűleg az ekkor elérhető legközelebbi katolikus középiskolát, a kőszegi gimnáziumot látogatták: 1750 körül pl. a berkifalui bíró 14 éves fia ott tanult. 1785-ben mindössze négy diák került ki ezekből a falvakból, egy 17 évesről nem tudjuk, hol tanult, egy 12 és egy 14 éves fiú Szombathelyre, feltehetően az 1772-ben alapított szombathelyi ferences kisgimnáziumba járt, egy 16 éves fiú pedig Győrbe ment, ahol a gimnázium felsőbb osztályait is elvégezhette. A diákokat küldő családokat a falusi társadalom minden rétegében megtaláljuk, a 13 diákból heten negyedtelkes családból származtak, egy tanuló féltelkes jobbágy fia volt, de nyolcadtelkes, sőt házatlan zsellér is akadt a diákok szülei között –, a tanulnivágyás tehát nem kötődött szorosan valamelyik réteghez, nem volt a leggazdagabbak kiváltsága.

Öt családban a második fiú adta tanulásra a fejét, itt a telket – a magyar és horvát falvak a németekétől eltérő szokásjoga szerint – nyilván az első fiú örökölte. A

legidősebb fiú csak két családból indult távoli iskolába, mindkét esetben követte őt az öccse is, mindketten özvegyasszonyok gyerekei voltak, akik odahaza feltehetően nem tudtak megélni. A 13 diák között mindössze egyetlenegy akadt, aki családjának egyetlen fia volt, a harasztifalvi Delli János. A 19 éves fiú azonban egy pusztatelken meghúzódó özvegyasszony gyermekeként választotta a tanulást, ez esetben tehát nem volt olyan gazdaság, amit átvehetett volna.

Feltűnő a horvátok magas aránya a távoli iskolába induló jobbágygyerekek között. 1753-ban az uradalom négy horvát falujából került ki a diákok több mint fele, a 13-ból hét tanuló. A következő összeíráskor, 1785-ben az uradalomból elvándorolt mind a négy diák horvát volt. Ezekben a falvakban azonban egyetlenegy aláírót sem találunk a 18. században, de még a következő század első felében is csak egyet-kettőt. A horvát falvak több lakosában mégis megvolt az igény arra, hogy taníttassa a gyermekét. Világosan mutatja ezt Kanics Mihály horvátnádaljai jobbágynak 1778-ban a földesúrhoz írt kérvénye. Ebben előadta, hogy nagyapja Henics Miklósnak, a falu kocsmárosának sok bor árával maradt adósa, és halála után ő, mint unoka, igyekezett ezt az adósságot törleszteni. A kocsmáros fuvarozást kért a pénz fejében: "méghlen a fiai Küszszegen oskoláit gyakorolták, ezen adósságot szolgállyom le néki – kérte Henics Miklós – mivel a fiainak eledelt kölletik Küszszegre jvünni ... Kétszer vüttem eledelt a fiainak Küszszegre, harmadszor Szombathelyre ... negyedszer akart(a) Győrre vügyem a fiait," – de ezt a kérvényező már nem vállalta. A horvátnádaljai kocsmáros fiai ezek szerint a kőszegi gimnáziumban kezdték meg középiskolai tanulmányaikat. Több mint negyedszázadon át Vajnovics György volt Horvátnádalja tanítója, aki azonban csak olvasásra tanított, ha tehát a kocsmáros fiai meg akartak tanulni legalább írni, el kellett hagyniuk szülőfalujukat. Szombathelyen 1772-ben alakult meg a ferences kisgimnázium, feltehetően ezért folytatták a Henics-fiúk a Kőszegen elkezdett tanulmányaikat ebben a közelebb fekvő városban, ahová az elemózsiás csomagok is könnyebben eljutottak. Győrre pedig valószínűleg azért kellett volna a fiúkat átszállítania a nagyapa borozását törlesztő jobbágynak, mert a szombathelyi kisgimnáziumban hiányoztak a felsőbb osztályok. Az 1785. évi urbárium készítésekor Henics Miklós legidősebb fia, a 19 éves Istók már visszatért Horvátnádaljára, a 16 éves Imre viszont még ekkor, hét évvel az idézett kérvény kelte után is a győri iskolát látogatta. Jó volna tudni, hogy hol hasznosíthatta az idősebbik fiú a gimnáziumban tanultakat, valószínűleg Győrből visszatérve apjának segített a jól jövedelmező kocsmaházban, ahol azonban legfeljebb számtani ismereteinek vehette hasznát. Hasonló összeírás készült 1733-ban a Széchényi grófok Sopron megyei birtokán, a sárvárfelvidéki uradalomban is.

2. táblázat. Elvándorolt iskolamesterek és diákok a sárvárfelvidéki uradalom falvaiban 1733-ban

	Háztartás	Diák	Iskolamester
Lövő mezőváros	109	2	1
Német falu			
Boz	53	0	0
Horvát falvak			
Homok	50	0	0
Hidegség	61	1	0
Magyar falvak			
Hegykő	74	8	0
Pereszteg	107	2	0
Kövesd	100	0	1
Újkér	54	2	1
Gógánfalva	26	1	1
Horpács	34	1	0
Széplak	68	1	0
Kiscenk	27	1	0
Sarród	31	0	0
Összesen:	898	22	4

Ha összevetjük az elvándorló diákok arányát, a két uradalom nagyjából azonos fejlettségi szinten állt. Igaz, a körmendi uradalomban 1753-ban 583 háztartásra 13 diák jutott, míg a sárvárfelvidéki uradalomban két évtizeddel korábban, 1733-ban a 898 háztartásból 22 diák indult útnak, azaz a körmendi uradalomban 44, a sárvárfelvidékiben viszont csak 40 háztartásra jutott egy távol tanuló diák. Körmend mezőváros adatait azonban nem ismerjük, az urbáriumok nem írták össze részletesen, más forrásokból azonban tudjuk, hogy innen is tanultak távoli iskolákban.

A sárvárfelvidéki uradalomból a legtöbben, a 22 diáknak pontosan a fele, 11 tanuló a régió centrumában, Sopron városában tanult. Négyen jártak Nagyszombatban iskolába, egy-egy diák Kecskeméten, Budán, Pesten és Győrött tanult, egy hegykői fiatalember pedig ismeretlen helyen folytatta tanulmányait. Peresztegről egy 12 éves fiú a szomszéd faluba, Nagycenkre járt iskolába, őt azonban éppenúgy nem vettem figyelembe, mint azt a négy gyereket, akik a helyi iskolát látogatták – rajtuk kívül nyilván még sok növendéke volt a helyi iskolamestereknek, azokat azonban nem tartották szükségesnek összeírni. Gógánfán és Peresztegen is feljegyezték egy-egy szegény sorsú árva gyerekről, hogy a szomszéd falu mesterénél, illetve a "helységbeli iskolamesternél vagyon". A tízéves és tizenöt éves fiúkat valószínűleg az iskolamester tartotta és tanította, ennek fejében mint a háznál lakó szolgák doldoztak.

A soproni gimnázium az uradalomnak a városhoz közeli, 10-15 kilométerre fekvő falvaiból vonzotta a 11-17 éves diákokat. Keresztén János jómódú széplaki jobbágy viszont talán azért küldte középső fiát, a 16 éves Istvánt Kecskemétre tanulni, mert református volt. Egy 18 éves jobbágygyerek pedig úgy került Lövőről a távoli Szegedre, hogy bátyjából győri kanonok lett, és ő karolta fel elárvult öccsét.

A körmendinél részletesebb urbárium lehetővé tette, hogy azokat a családokat, ahonnan iskolába járó diákok kerültek ki, vagyonuk alapján három csoportba osszam. A 10 holdnál kevesebb szántóföldde rendelkezőket (telkiföld, vásárolt, irtott földek együtt) a szegény, a 10 és 20 hold közöttieket a közepes, és a 20 holdnál többet birtoklókat a jómódú kategóriába soroltam – az állatállomány megoszlása megerősíti ezt a csoportosítást.

Hat diák és egy tanító, valamint két íródeák szegény sorsú, három gimnazista és három iskolamester közepes vagyonú családból származott. Kiilenc diák volt jómódú paraszt fia, de jellemző módon az iskolamesterek közül egy sem származott ebből a tehetős rétegből.

Akárcsak a körmendi uradalomban, a sárvárfelvidékiben is azt tapasztaljuk, hogy nemcsak a leggazdagabb jobbágyok gyerekei jutottak el a falun kívüli iskolákba – nem a vagyon, hanem a mentalitás, az egyéni igény volt a döntő. Igaz, a szegény családokból kikerülő hat diák mindegyike a közeli soproni gimnáziumot látogatta, Nagyszombatba és a többi távolabbi iskolába csak a parasztság felső és középső rétegéből kerültek tanulók.

Mind a két összeírt íródeák zsellér fia volt, egyikük az alsólendvai tiszttartó mellett kapott állást, a másik, Bors János sarródi zsellér 25 éves fia pedig "Bécsben, magyar cancellárián valamely consiliáriusnál íródeák" – vallották a rokonok. Ezek előtt a szegény családokból származó fiúk előtt feltehetőleg szintén a soproni gimnázium nyitotta meg a felemelkedés útját.

Az uradalomból kikerült négy tanító nem vándorolt messze: ketten Sopron megyei falvakban, Jánosfán, illetve Szárföldön tanítottak, egyikük a Vas megyei Rábakovácsiban vállalt iskolamesteri hivatalt, a legjobban azonban valószínűleg az keresett, aki Jákon, egy nemesi családnál lett házitanító. Mind a körmendi, mind a sárvárfelvidéki uradalom vizsgálatából kitűnik, hogy az iskolamesteri pálya nem vonzotta a tehetős parasztok fiait. A tanítói fizetések olyan alacsonyak voltak, hogy ilyen állásra – mint ezt az 1770. évi iskolaösszeírásban többször leszögezték – "tisztességes ember nem is

törekszik". Érthető tehát, ha a módos gazdák családjából senkit sem vonzott ez a sovány kenyér.

1780 és 1784 között a szentgotthárdi apátság egyik jómódú kisfaludi jobbágyának unokája, Mesics László Szombathelyen járt iskolába, minden bizonnyal a szombathelyi ferences kisgimnáziumot látogatta. Miután nagyapja meghalt, örökségéért hosszas per indult, és így feljegyezték az unoka "deákságára való költség" minden kis tételét. E négy év alatt – állította bátyja – összesen 166 forint 35 krajcárt költött Mesics László iskoláztatására.

Az összeg háromnegyede, 124 forint 23 krajcár szállásra és élelemre, mintegy 16%-a, 27 forint 6 krajcár ruházatra ment el, hat forintot fizetett László az első esztendőben vele foglalkozó instruktornak. A diák elszámolása szerint 2 forint 56 krajcárért vett könyvet, ezt azonban bizonyosan kiegészíthetjük legalább három forintra, mert egyszer öt forintot adott ki "lábbelire és könyvre", anélkül, hogy tudnánk, ebből mennyi volt a könyv ára és mennyi a lábbelié. Ezekhez a kiadásokhoz még pár kisebb tétel járult, pl. mikor beteg volt, 34 krajcárt fizetett a borbélynak "torka föcskendezisért".

Maga az oktatás nem került pénzbe, hiszen tandíj nem volt: míg a falusi kisiskolában is fizetni kellett a mesternek már az olvasás elsajátításáért is, addig a szerzetesek ingyen tanítottak. Nem voltak drágák a tankönyvek sem, négy év alatt alig több mint három forintot költöttek erre, az összes elszámolt költségnek alig 2%-át. A hagyatéki becsűk tanúsága szerint a 20 krajcáros Magyar História áráért egy kapát, a 30 krajcáros nyelvtankönyv helyett egy talicskát vagy egy köszörűkövet, a 45 krajcáros számtankönyvért pedig egy ládát vagy három liszteshordót vehetett volna a család ekkoriban a szomszédos falvakban – ezek csekély tételeket jelentettek a gazdaságok felszerelésében.

Az igazi költséget a "victus", a városi koszt-kvártély jelentette, erre ment el a teljes összeg háromnegyede, míg a kisdiák odahaza ingyen lakhatott volna és élelme is nagyrészt meglett volna a paraszti gazdaságból. A kiadások egyhatodát a ruházat tette ki, az idegen városban, a polgárosult környezetben új kalapra, csizmára is nyilván többet kellett költenie a fiúnak, mintha falujában maradt volna.

A nagyapa, a tehetős kisfaludi jobbágy öröksége két házból, számos állatból, gazdasági felszerelésből állt, összesen 1097 forint értékben. Ehhez járult a 768 forintra becsült jobbágytelken kívüli szántóföld és további 496 forint behajtható adósság. Ha ebből levonjuk a halott 696 forintnyi passzív tartozását, akkor 1666 forintra rúgott a felosztandó ösökség, azaz szinte pontosan a tízszerese volt az unoka négyévi gimnáziumi tanítására fordított összegnek.

Mesics Lászéló egyévi gimnáziumi taníttatásáért, mintegy negyven forintért, a család négy tehenet vehetett volna, háromévi szombathelyi tanulás árából pedig, 120 forintból két pár igavonó ökörre tellett volna a korabeli helyi becsértékek szerint. A gimnáziumi tanulás, pontosabban szólva a városban lakás költségei tehát igen nagy terhet jelentettek a 18. századi jobbágycsaládok számára.

Nehezen egyeztethető össze ez azzal, amit a körmendi és a sárvárfelvidéki uradalom gyerekeinek gimnáziumi tanulmányait vizsgálva megállapítottunk: a legkevesebb földet bíró családokból is kerültek ki gimnáziumi diákok. Lehet persze, hogy nem mindegyik zsellér volt valóban szegény, néhányan közülük iparűzéssel, kereskedéssel tisztes jövedelemre tettek szert. Valószínűtlen azonban, hogy mindegyikük jómódú lett volna. Maga a tanulás, mint láttuk, aránylag kevés kiadással járt, a szerzetesrendi iskolában tandíj nem volt, írószerre, tankönyvre keveset költöttek. Az igazi költséget a városban lakás jelentette. Valószínűleg pontosan itt, a koszt-kvártély kiszámításánál számoltak fel a valós kiadásoknál többet a gyámok, akiknek ceruzája az árvák tartásánál mindig igen vastagon fogott. Másrészt feltehetően pontosan ezeket a kiadásokat tudta sok parasztfiú csökkenteni, vagy úgy, hogy szolgálata fejében ingyen lakott,

vagy úgy, hogy családjától rendszeresen kapott élelmiszercsomagot – ez utóbbira pontosan ezekből a falvakból konkrét példát is találtunk.

Nemcsak a jómódú gazdák gyermekei, de a falusi társadalom középső és alsó rétegének fiai is eljutottak a városi gimnáziumokba. Nem maga a tanulás, hanem a városi élet volt drága, és ennek költségei szolgálattal vagy csomagokkal csökkenthetőek voltak. Ha egy parasztcsaládnak volt rá szellemi igénye, akkor, bár nem könnyen, de el tudta küldeni gyermekét a városi gimnáziumba. A nyugat-dunántúli falvakból azonban a parasztfiúknak csak töredéke indult útnak a gimnáziumokba, átlagosan minden negyvenedik családban volt városban tanuló diák. Miközben egyes fiai a városi gimnáziumban tanulták a latin nyelvtant, a paraszti társadalom nagy tömegei írástudatlanságban és szóbeliségben éltek.

A Szépia Könyvkiadó ajánlata

Rácz Fodor Benő: Kémiai információk pszichés feldolgozása

A szerző sok évig tartó, iskolákban lefolytatott tudományos kísérletek és közel negyven éven át szerzett pedagógusi-pszichológusi tapasztalatok alapján vizsgálja a külső tárgyi valóság (kémiai valóság) és a belső lelki folyamatok kölcsönös kapcsolatát. Kutatásainak fókuszában annak felderítése állt, hogy a pszichológiai tesztekkel mért értelmi-érzelmi és pszichoszociális jellemzők nyomon követhetők-e a serdülő korú tanulók kémiai tanulmányai során elért teljesítményekben, illetve a pszichológiai alapelvekre felépített kémiai információk feldolgozása és alkotó alkalmazása miként módosítja és fejleszti a teljes személyiségszerkezetet.

A szerző nemcsak a probléma megfogalmazásában követett teljesen új utat, hanem a kutatási módszer komplex kidolgozásában és az eredmények egzakt értékelésében is.

A kiadvány ábráival és 53 táblázatával, bőséges függelékével igen szemléletessé és közérthetővé teszi a vizsgálatok menetét és azok értékelési módszerét. Sikerrel alkalmazhatják mindennapi munkájukban kutatók és gyakorló pedagógusok, pszichológusok, egyetemi és főiskolai hallgatók.

Rácz Fodor Benő könyve megrendelhető (280,- Ft-os áron):

Szépia Könyvkiadó, 1118 Budapest, Frankhegy u. 3.

A szomorúság metamorfózisa

Előtanulmány rút kiskacsákról és egyebekről

"Ez a név úgy hangzik nekünk, mint gyermekkorunk zenélődobozának elpattanó hangja, vagy valami régóta nem hallott, jól ismert tündércsengettyű. Nem irodalomtörténeti név ez képzeletünkben. Több annál. Egy életérzést hoz vissza a múltból, abból a termékeny-eleven korból, amikor a reggelek és esték meg gazdagon ifjak, tartalmasak voltak, fokról fokra ismerkedtünk az élettel, minden apróság – a gyertya lángja, az ablaküvegen nyíló jégvirág s egy ismeretlen emberi arc – feledhetetlen élményt jelentett számunkra, és ezzel a sok őskori-csecsemőkori csodával végzetesen összeszövődtek az ő szavai, melyeket akkor először hallottunk." – Így írt *Hans Christian Andersen*ről 1905-ben Kosztolányi Dezső, álomvilágot kedvelő, azaz álomvilágot is kedvelő magyar költő, író, nem utolsósorban remek újságíró, aki mintegy tíz évvel Andersen halála után született a manapság Szerbiához tartozó Szabadkán. Többek közt hozzáfűzte még, hogy: *"Nekünk is van egy külön Andersenünk, mint ahogy van egy másik Andersen Japánban, Elő-Indiában és Amerikában is, az egész földgolyón."* (Szükségtelen magyarázni, hogy ő ugyanarra az Andersenre gondolt, akinek a szobra ott áll Koppenhágában; a halhatatlan és korlátlan álomlátóra, az önkívületes, eszményi költőre – és aminek még nevezni tudta csodálattal vegyes tiszteletében.)

Kosztolányi Dezső tisztelte Andersent. A későbbi szocialista irodalomtörténet kevésbé. Kosztolányi arról beszélt, hogy a gyermekek költője nem áltatja olvasóit holmi happy enddel, mint a felnőttek alkalmazkodó kiszolgálói, nem csinál titkot abból, hogy még a mese is mindig rosszul végződik. A szocialista irodalomtörténet pedig enciklopédikus dióhéjban azt mondja, hogy Andersen szerint a világon minden a lehető legjobb, a végén – ha nem a földön, akkor a túlvilágon – minden elrendeződik, mindenki a születését és tehetségét megillető helyre kerül. A remélhetőleg tegnapi irodalomszemléletünk úgymond stabilitásvágya, zsenikultusza és arisztokratikus társadalomszemlélete miatt elmarasztalja Andersent, ahogy Kosztolányinak is fel tudta róni, hogy túlzott lelkesedéssel olvasta Nietzsche, Schopenhauer, Platón, Ibsen, Heredia és Baudelaire műveit. Szerencsére ma már meddő vita ez. Talán nem leszünk egy nagy visszasüllyedés szenvedő alanyai. De ez már politikai találgatás. Ha nem leszünk megint ez meg az...

Kérdés, hogy csakugyan ki áll közelebb ama világhírű író és költő igazához? (Azéhoz, akinek a szobra ott áll Koppenhágában.) A kérdés tulajdonképpen fölösleges. Andersen szobra Koppenhágában áll, Kosztolányi pedig egészen közel az igazsághoz. Közben az is felmerül, hogy igazából ki az, aki évtizedek óta álságos happy endeket igyekszik gyártani? Nyilván nem Hans Christian Andersen, sem Kosztolányi.

Tegyük félre azt a kérdést is, hogy ki *kinek* emelne szobrot szíve szerint elébb: a rút kiskacsának, vagy a szépséges hattyúnak?

Tény, hogy Kosztolányi szülővárosa mellett van egy nagy tó. Így hívják: Palicsi-tó. Úgy néz ki, akár az egykori nagy Pannon-tenger édesvizű maradványa. Egykor gazdag madárvilágnak örvendett ez a náddal szegélyezett, alföldi víz. Innét röppent világgá Kosztolányi Dezső, a *homo aestheticus*. Ugyaninnét sokkalta kevésbé látványosat ívelt kurtább szárnyú unokaöccse, akit viszont Csáth Géza néven tart nyilván a magyar irodalomtörténet. Csáth bukdácsolóbban, kezdetlegesebben röpült. Valahol benne is

megvolt a hattyú lehetősége, csakhogy az ő röptéhez morfium kellett, így hát rövidebbre sikeredett a táv, hiába élt meg évezredeket másodpercek alatt. Csáth Gézát – mint amolyan doppingolt hattyút – sokáig szégyellte is nemes irodalomtörténetünk. Később hajlandó volt elismerni, hogy legjobb elbeszélésével Csáth az emberi lélek új tájait térképezte föl elképesztő szuggesztivitással, a gyermekkor világából táplálkozva. Így lett a magyar próza egyik megújítójává. *A vörös Eszti* című elbeszélés Csáth Géza legjobb munkái közé tartozik, amelyben a következő szöveggel feltűnik Andersen bácsi is:

– Jó estét, kis öcsém: már lassan hidegre válik az idő, és a magamfajta öreg embernek vigyázni kell magára. Hogy vagy különben? Hallom, hogy nagyon tetszenek neked a meséim... ennek örülök.

És Andersen bácsi aztán sohasem jött, akárcsak a manapság már közhelynek számító Godot. A szép Eszti is elillant Csáth életéből. Ib és Krisztinka sem lettek egymásé.

A hattyúk pedig röpülnek. A Brehm-lexikon is két fajta hattyút ismer. De a két hattyú valahol találkozik. Találkozik Hans Christian Andersenben. Ha másutt nem. És mindkét hattyúdal – ha nem túl közelről hallgatjuk, ahonnét esetleg kellemetlen –, minden hattyúdal távoli harangszóra emlékeztet, s azt már végképp ne kérdezzük, kiért szól a rút vagy szép hattyú-harang.

Tulajdonképpen ennyi mondat elég is lenne mind Kosztolányiról, mind Csáthról. Irodalmi munkásságukról itt nem szólhatunk bővebben. Ebben az előtanulmányban csak úgy érdekesek mint olyan kiemelkedő, régebbi, de ma is kortársaknak érezhető írók, akik a maguk idejében fejet hajtottak a manapság túl könnyedén gyermek-irodalomba száműzött Hans Christian Andersen zsenialitása előtt. S tették ezt bizonyos derűvel vegyes szomorúsággal.

Hans Christian Andersen *A rút kiskacsa* című elbeszélésében, amelyben az "eleven lélek" szerinti írásmód csattanós pofont ad az addig bevett mesemodornak, széppé válik egy rút kis hattyú. Olyan széppé, amilyen széppé egy rút kiskacsa sohasem változhat. Szép hattyúvá csak az lehet, aki eleve hattyú, csak kezdetben éppen rút. Tulajdonképpen nem is rút, csak másmilyen. A többiektől különböző. Mellékesen megjegyezve, ez idegesítette tegnapi irodalomtörténetünket; többek közt ezt nevezhette arisztokratikus szemléletnek az az irodalomtörténet, amely – amolyan ideológiai fából vaskarika módjára – megannyiszor megpróbált tényleg ronda kiskacsákat hattyúvá magasztalni. Mert mintha ezt diktálta volna a rendszer szelleme. Azon politikai rendszer szelleme, amely kegyetlenül lesújt mindenkire, aki röhögni merészel, látván, hogy a császár valójában meztelen. Csupasz fenekét illegeti népe előtt, s igazából ebből áll a nagy mutatvány. De ez egy másik történet. A nevetést mindenképp föl kell szabadítani, mindamellett én nem bízok túlságosan a boldog irodalomban, s úgy hiszem, Andersené nem az. Kiváló humorérzéke ellenére sem, amellyel "a kis dolgokat fölemeli, a nagy dolgokat pedig sárba dönti". (Kosztolányi megint.) Fanyar humora lehet annak, aki ravatalon születik. Márpedig Andersenről úgy tudjuk, hogy egy ravatalból ácsolt ágyon látta meg a napvilágot, a Szent Ágoston emlegette váladékok közt. Ma már nehéz lenne megállapítani, hogy a kis Andersen akkor hunyorított-e egyet, vagy hogy épp akkor – a csodás véletlennek köszönhetően – odakint megszólalt-e egy hattyú. Ha megszólalt, akkor az a születés pillanatában a hattyúdal szomorú legendáját is ott rezegtethette Odense tavaszi levegőjében. Csupán egy nappal a bolondos április elseje után, 1805-ben. A hattyúdal manapság az irodalom végét is jelentheti. De ez megint másik történet.

A helyenként szépirodalmi színezetű, említett Brehm-lexikon két fajta hattyút emleget: az egyik a szelíd hattyú, a másik pedig az énekes hattyú. *A rút kiskacsa*, azaz: *A rút kis hattyú* történetének szempontjából bennünket most csak a HATTYÚ fogalma és ennek holdudvara érdekel. A kacsa mellékes szerepet játszik. Részben azért is, mert jelképrendszere meglehetősen fejletlen. Az amerikai indiánok szerint a kacsa kitűnő útmutató, de minden tisztelettel az indiánoknak, itt tévútra, mellékfonálra vezérlő. Van

ugyan egy lényeges aspektusa, de arról majd a hattyú közben! Csupán talán annyit, hogy a teremtésmítoszokban, továbbá a *Kalevalá*ban is egy kacsa tojásából keletkezik a világmindenség. Tehát adva van a mese kezdete. Később jön a víz, amely a regenerálódás, az újjászületés eleme. És így tovább a hattyúig. Andersennek nem kell egyetértenie mindezzel!

Mese és nem mese egybefonódni látszik, akárcsak a szerelmes hattyúk nyaka. De egy hattyú szerelméhez nem kell okvetlenül két hattyú. Mert ez a madár – mint lélekszimbólum – magányos lény, a hattyú a magányos bölcsesség megtestesítője, önmagában, önnön szépségében és hattyúi bölcsességében. A hattyú tehát makacs individuum, amely akár a tóban fürdő császár csupasz, rút fenekét is kinevetheti, miközben kecsesen tovalibben. Természetes a maga módján, hogy ez bosszantó olyan ideológiai rendszerekben, amelyekben eretnekségnek számít az egyéni szabadság, akár a nevetés szintjén is. Az ilyen rendszerekben, amelyekben a tömeges boldogság metafizikájára építenek, miközben tömeges szerencsétlenség bújik ki akármelyik tojásból, iszonyú gyűlölettel hajítanak követ a hattyú mosolyával boldognak tűnő bárki után. Közben nincs kísérlet betekinteni az egyén lelkébe, ahol valójában súlyos boldogtalanságokat hordoz. Különben nem létezik tó, ahol mindenki boldog, s a mi tömegboldogítóink sem képzelik igazából, hogy attól, amit csinálnak, majd mindenki boldog lesz. Távol áll tőlük. Valahol ők is csak a saját boldogulásukat keresik.

Ebből a szomorkás szempontból a másik gond a metamorfózis fogalmában rejlik. A mi tájainkon – úgy látszik – lehetetlen a metamorfózis. Hiába ígérnek csodát váltig Nagy Körmönfont Mesemondóink, az átváltozás minduntalan elmarad. Hiába a varázspálca érintése, mi továbbra is ronda kiskácsák maradunk abban a pocsolyában, amely már csak úgy érdekes, mint amolyan világszennyező fertő. Ugyanezzel a varázspálcával hiába érintgetik önmagukat varázslóink. Ők is csak rút kiskacsák maradnak a fertőben. Nem tudom, mitől ez a sajátos balkáni rövidzárlat, de minden jel szerint kitartóan VAN. A metamorfózis tehát egy másik zavaró körülmény. Megfontolandó, hogy netalán nem születtünk és születünk hattyúknak – sem énekeseknek, sem szelídeknek. Ez azonban túl könyörtelenül hangzik, akárcsak a mi belső politikánk, így hát félre is teszem. Szépség már nem nagyon terem ezen a tájon. Lehet, majd egy boldogabb időben. Egy boldogabb időben másképp lesz: pocsolyáink tavakká fognak változni ismét, tavaink tükrén hattyúk fognak úszni, s a regenerálódás, megtisztulás vizéből olyan vezérek kerülnek ki, akiken – kezdetnek ez is elég! – jobban fog állni nemcsak az uniformis, hanem egyáltalában a civil ruha. Mert egyáltalában: miért kellene egy pocsolyából harciasan kimászni? Az ilyen illető csupán közröhejre számíthat. Egyetemes szempontból maréknyi félelemre, még ha nagyon fontosnak tűnik is: az ebből eredő félelem. Meghökkenés.

Különben meg hadd rontsam el Hans Christian Andersen meséjének a végét, ha már azt a szerző ebben az esetben nem tette egyértelműen meg, én pedig – főleg Csáth Géza, bizonyos filozófiai áramlatok, maga az élet, jómagam, s nem utolsósorban Andersen példáján fölbuzdulva – úgy vélem, hogy az egyénnek nem örökös fluid eleme a határtalan öröm.

Nos, *A rút kiskacsa* című anderseni történet befejező, egyben kulcsmondata – a számomra hozzáférhető fordításban – a következő:

"– Álmodni sem mertem volna ennyi boldogságról, amikor még rút kiskacsa voltam!"

Ezt merészelném folytatni abban a hitben, hogy egyik történet sem igazából, minden szempontból és örökre befejezett. Itt a hattyú motívuma kínálkozik megkezdetten az én patetikus förmedvényem befejezésére.

Elmondtam azt, hogy a hattyú – a jelképek irodalma szerint – a magány és a bölcsesség (a "magányos bölcsesség") szimbóluma. Egyértelműen szép, s egyértelműen szomorú a magányos bölcsesség. Folytatható a magány irányában. Kiagyalható akár egy folytatólagos mese, amely igencsak próbára teszi a hattyú költői szárnyát. A hattyú magányos bölcsességbe röpül, mert ezt diktálja ösztöne. Teljes magányában költ, de senkit sem érdekel, rút kiskacsa vagy hattyú lesz-e a tojásból. Itt a hattyú lassan azonosulni kényszerül a bölcs irodalom sorsával. Nincs happy end.

A hattyú örömébe és szomorúságába beletartozik az is, hogy az emberi bölcsesség szerint tulajdonképpen kétnemű lénynek számít. Ez is egyidőben öröme és szomorúsága a hattyúnak. Mert akármennyire is tökéletesek a kétneműek, a páratlanság iszonyú terhét kell kecses hátukon hordozniuk, mintha vidáman úsznának vele. Övéké a magány, míg a kacsáké a boldog páros élet.

Magányukat enyhítendő a hattyúk a víz tükrében szemlélik önmagukat, ami narcizmusnak számít, s Freud szerint ez maga az önzés libidós kiegészítése. Hiába mondja Bachelard, hogy a hattyú *"nőies a ragyogó vízfelület szemlélésében, férfias az akcióban"*, amikor csupán a mitológiai Léda esete bizonyítja igazából a hattyú férfiasságát, de akkor is csak valami antropomorf isten szállt beléje. Méghozzá távolian és megfoghatatlanul. Megfoghatatlanul, akár a higany, amely a hattyú alkímiai megfelelője. S mivel a foncsor, ami tulajdonképpen higanyból van, a tükörkép visszaverője, így hát az is elképzelhető, hogy a hattyú föltalálta a tükröt, csakhogy önnön szépségében gyönyörködhessék.

És sorolhatnánk még a hattyú bűneit. Legnagyobb hibái közé tartozik, hogy szépségében – angyali vonásai mellett – a halál egyik hírnöke. Ez pediglen a hattyúdal legendájához tartozik, meg ahhoz a tényhez, hogy léteznek fekete hattyúk. Egy másik meséjében ezt Andersen is földolgozta.

A hattyú legnagyobb hibája végül mégiscsak az, hogy a tökéletes szépség megtestesítője. Utolérhetetlenül szép, ugyanakkor hihetetlenül törékeny. Víz helyett földre szállván, képes agyonzúzni magát, mert mindig veszélyes a szépség, az úgymond angyali szépség földet érése. S ez tényleg nagyon szomorú, hogy a szépség ilyen törékeny. Továbbá az a kérdés is rosszul eshet, hogy ha már így állnak a dolgok, akkor a szépség csupán egy becsempészett árva tojás a rútság kacsafészkében? A rútság kacsafészkében, ahol a tömpe pragmatizmus könyörtelen szabályai uralkodnak.

Vegyük csak egy pillanat erejéig szemügyre a hattyú kecsesen ívelő nyakát! Az csakugyan ellentmond minden tömpeségnek. Zavaróan arisztokratikus. Szeretném, ha Csáth Géza még élne, mert ő sokat foglalkozott zenével, s érdemes lett volna megvitatni vele a kecsességnek ezt a kérdését – a hangszerek szempontjából. Hallottam már olyan állítást, hogy a hattyúnak azért olyan szép a hangja, mert módfelett hosszú a nyaka. Ez eleve naivnak tűnhet, de ha gondolatban egymás mellé helyezek egy közönséges fütyülőt és egy oboát, én tényleg az utóbbira szavaznék. És hogy melyik a törékenyebb, az olyan egyszerű kísérlettel is bizonyítható, amelyben a kíváncsi kísérletező egyidőben hajít le a harmadik emeletről egy fütyülőt és egy oboát. Még ha nagyon elfogult, akkor is végeredményben tapasztalnia kell a drasztikus különbséget.

Sírhatunk egy hattyú-oboa törmeléke fölött, miközben különleges szépséget siratunk el. Ugyanakkor leshetjük – "könnyeink fátylán át" –, hogy melyik tojásból lesz a következő hattyú. Ne bízzuk el magunkat! Gyakorta épp nem abból, amelyikre tippelünk. Tévedések lehetségesek. Tojás állapotban gyakorta csal a külalak. Később kevésbé. Mindenesetre maga a hattyútojás (is) törékenyebb.

Ha ebből a cikcakkos eszmefuttatásból egyáltalán levonható valami, akkor az elsősorban az, hogy a hattyú boldogsága sem egyértelmű. Hovatovább: meglehetősen üveglábakon álló. Kényes egyensúlyban van a kifejlett hattyú boldogsága és bánata. Mert a kacsa boldogsága az önmaga rút kacsázására való rá nem döbbenés örökkétartó oktondi állapota. Az igazi zuhanás lehetősége a hattyúé. Van egy olyan érzésem, jól tudta ezt az a hattyúnyakú, madárorrú dán író, akinek szobra ott áll Hágában.

Ezért némiképp ironikusan hangzik számomra – a nagy szerző egyéb meséinek tudatában – *A rút kiskacsa* befejezésének kicsattanó boldogsága. Mert minden szépséges repülés nagyobb rizikóval jár. Ez az igazi repülés kínja és öröme. Főleg ha hattyúból emberré válunk, mint Andersen egy másik történetében.

Így hát a szomorúság nem egyértelműen válik boldogsággá. Minden Andersen-mese egy másik Andersen-mesével folytatható, ahol újabb dimenziók nyílnak. És ezekben valahol nem túl boldog az ember. A szomorúság tökéletes metamorfózisa elmarad. Csupán a pillanatnyi alakváltás öröme téveszthet meg bennünket. Így bukdácsolunk

tovább.

Valahol azonban meg kell állnunk, összegeznünk. Happy end tehát nincs igazából, legalábbis a hattyú számára. A komorságból tulajdonképpen sosem lesz örökké tartó boldogság. Csupán fölvillanó boldogság. Ha meghosszabbítjuk gondolatban a boldogság vonalát, akkor az egyenes, a képzelt egyenes bizonyos pontján megint boldogtalansággal: elégedetlenséggel, szorongással és egyebekkel találkozunk, amiket mélységesen lényünkbe ágyazva hordunk. Így a hattyú röpte is előbb vagy utóbb lefelé ível. A nagy boldogságtól néha meg kell pihenni. Következésképp megállapíthatom, hogy nem a legszerencsésebben választottam meg dolgozatom címét, mert a szomorúságnak nincs valódi, tartós eredményű metamorfózisa. Kár andersent túlzott boldogsággal vádolni, s ilyetén féltékenynek lenni rá, mert Hans Christian Andersen sem volt egyértelműen boldog. Távol állt attól. Együgyű boldogságában nem is tudott volna ekkorát alkotni. S ezzel nem is mondtam olyan nagyon újat.

Ami pedig a szerelmi boldogságot illeti? Csáth Géza író egykor, valahol a jogoszláv-magyar határon, mert nem tudta észrevétlenül átröpülni, lenyelte a végzetes méregadagot. Ő hívta fel a figyelmet arra, már amennyire felhívhatta, hogy végeredményben Krisztinka sem lett az Ib nevű, jobb sorsra érdemes férfiué. Isten nyugosztalja. Egyszer majd Ibet és Krisztinkát is vizsgálódás tárgyává kell tenni. S egyszer talán azzal is elbíbelődhetnénk, miként lehet egy hattyú végképp boldogtalanná, ha netalán emberré változik. De ez már tényleg puszta spekuláció.

Végezetül, de tényleg, elszórakozhatnánk egy picurka ideig a kacsa csámpás boldogságával, ha már teljesen Andersenen kívül is. Csupán két mondat vagy három erejéig. Azt találtuk mondani, hogy a kacsa az önnön rút kacsázására való rá nem döbbenés gügyén kedélyes megtestesítője. Mint ilyen, a kacsa tulajdonképpen a cenzúra létét szentesíti. Ha más nem, akkor a szempont az, hogy például elefántnak, zebrának, kígyónak, egérnek és nyúlnak nyugodtan lehet hattyút mutatni, de ha a kacsának mutatsz hattyút, az iszonyú traumákat okozhat egy kacsa lelki világában. A hattyúban a kacsa tényleges tömpe tökéletlenségére döbbenhet, s akkor vége a boldogságnak. Az elefántból ugyanerre nem jön rá a kacsa, de a hattyúból annál is inkább. akkor meg telve leszünk frusztrált kacsákkal. Ezért kell betiltani a hattyúkat.

Adós maradok azzal a válasszal, ha a kacsa elkeseredésében például Kierkegaard-ot olvas, mi történik akkor. Erre már nincs időm. Csak azt tudom, hogy a kacsa Kierkegaard-ot olvasva öniróniát gyakorolhat. Szerencsés esetben Kacsa Pali lesz belőle a gyermekkacaj irányában, s akkor arisztokratikusan gazdag lehet. Amiért nem Kierkegaard okolható. Sem gyermekkorunk zenélődoboza.

(Lesz ennek még nagyon csúnya folytatása is.)

BALÁZS ATTILA

A Füst Milán-i nevetés

Mert lásd, nem múl az éj s a hold gyötör! ki fenn a tébolyult, a bomlott,
Jajongó fák között az ágakon tán megakadt örökre.
(Füst Milán: Álmatlanok kara)

Van az olyan emberekben valami szorongató, akik csak ritkán, s akkor is jobbára kényszeredetten nevetik el magukat. Nincs lehangolóbb és unalmasabb dolog a szakadatlan komolyságnál, s mégis: az embereknek nem is csekély hányada ennek állandósítására kezd a serdülőkorból kilábalófélben máris törekedni, s nem is kevés sikerrel. Az ilyen, "meglett" emberként már jobbára csak az otromba vicceken nevet, az értelmet – igen tévesen – a komolysággal, az értelmetlenséget pedig a gyerekes

nevetéssel és a kamaszos nagy röhögésekkel, egyszóval: a komolytalankodással azonosítva. Soha sem éreztem mérvadónak ezt a fajta felosztást. Az értelem és az értelmetlenség nem minden esetben képez ellentétet, igen gyakran megesik, hogy rokonfogalmaknak minősülnek. Mint ahogy a komolyságot és a nevetést sem választják el szakadékok egymástól. De hogy a "nevető ember", – s minél jobban tud nevetni, annál inkább – lehet szorongató, s hogy sokkal esendőbb is lehet, sokkalta sérülékenyebb és sebzettebb, mint a "komoly ember", ezt Füst Milán tudatosította bennem mindenekelőtt *Nevetők* című kisregényével. S hogy mi mindent fejezhet ki s egyúttal fedhet el a nevetés, arra is ő tanított meg – életre szóló érvénnyel – valamikor ifjúkoromban. Ennek az írásnak a tárgyául – afféle kettős emlékezetnek is adózva – Füst Milán nevetés-fogalmának körüljárását választottam.

Hadd kezdjem e Füst Milán-i fogalom sajátosságainak megragadását egy, az övétől alapvetően különböző nevetésértelmezéssel, a Bergsonéval. "Úgy látszik – írja *A nevetés* című tanulmányában Bergson –, a komikum csak akkor kelthet rezgéseket a lélekben, ha annak nyugodt, kiegyensúlyozott felületére hull. Természetes légköre a közöny. Nincs nagyobb ellensége a nevetésnek, mint egy erős érzelem. Nem mondom, hogy nem nevethetünk olyan emberen, aki például szánalmat kelt bennünk, vagy rokonszenvet ébreszt: de ilyenkor, legalább pár pillanatra, meg kell feledkeznünk erről a rokonszenvről, el kell fojtanunk a szánalmat. Egy pusztán észemberekből álló társadalomban valószínűleg már sohasem sírnának, de talán még mindig nevetnének; viszont a mindig egyformán érzékeny, az élet változásaival együtt rezdülő lelkek, amelyekben minden esemény mintha érzelmi ráhangzásként folytatódnék, nem ismernék, sőt nem is értenék a nevetést." Mindaz, ami e hosszabb idézetben Bergson nevetésfogalmáról kiderül, homlokegyenest ellenkezőképp érvényes Füst Milánnál. Itt a nevetés soha sem sarjad közönyből, sőt épp a szenvedélyes érdekeltség jellemzi, semmi köze a lelki kiegyensúlyozottsághoz, sőt alighanem az lenne legfőbb akadálya. Felfokozott érzékenységre vall, amelyet az értelem csak tovább szít. Csakhogy a Füst Milán-i nevetés esetében sohasem egy valamire vagy valakire irányuló érzékenységről, érzelmi és intellektuális érintettségről van szó: itt a nevetést kiváltó tárgyra vonatkozó összes érezni- és gondolnivalók *együttes* tudomásulvételeként csattan ki a nevetés. Az ő értelmezése szerint a nevetés *indulat,* s leggyakrabban épp oly heves és vad, mint a zokogásban kifejeződő indulat. Tartalmát illetően pedig e kettő olykor még egy hajszálnyi különbséget sem foglal magában. Legvégletesebb megnyilatkozási formájában Füstnél *a nevetés a zokogás alakmása és viszont. Kosztolányi* nevetéseiről írja az *Emlékezések*ben Füst Milán, hogy olykor "mintha e galád, perfid élet cinkosa volna", úgy nevetett lobogva és istenien mulatva, amikor valami "iszonytató dologról" szerzett tudomást, s ebben a nevetésben benne volt az, hogy íme, megintcsak beigazolódott az életről való keserű tudása. Egy másik visszaemlékező írásában "minden- vagy majdnem mindentudónak" nevezi Kosztolányi "éber és nyughatatlan" szellemiségét. "Mert aki gondolataiban szünet nélkül feldolgozza azt, amit lát – írja –, annak megnyugvása nem is lehet, talán csak akkor, ha harsány és éles nevetések vagy még annál is élesebb gyönyörök kábítják."

Füst Milán nevetés-fogalma legteljesebben *Nevetők* című kisregénye alapján járható körül. Mi mindent fejeznek ki itt a kisregény egyik alapdallamát megadó nevetések? Sajátos voltuk mindenekelőtt abból ered, hogy sohasem kapcsolhatók össze az igazán jó közérzettel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem vált ki egyfajta felszabadultságot. Csakhogy itt mindig valakinek, vagy valaminek a *leleplezése* jár a nevetésben tobzódó "pokoli jókedvvel". Mindenkor azt fejezi ki, hogy "átlátok a szitán", vagyis: "csapd be az öreganyádat!" A Füst Milán-i nevetésnek mindig csontig hatoló kétely az előzménye, s a félrevezetettség leleplezésének "diadalmas" tudomásulvétele, "cselekvő" letudása ez a nevetés. Ezért "vad", "gyöngédtelen" és pokoli. Pokoli, azonban mégsem sátáni. A leleplezés ugyanis a regény folyamán egyre inkább telítődik az egész létre érvényes felismerések tudomásulvételével, s egyre kevésbé marad csupán egy-egy konkrét helyzet hamisságának a felfedésénél. A nevetés jelentéstelítődésének mind egyetemesebb érvényű tartalmak irányába táguló szöge követhető végig e regényen. Kezdetben

az is elég volt a dülöngélő "nagy röhögés" kihasadásához, hogy egy hegedűtanár "őkelme" milyen majom, amint peckes önelégültséggel lépdel új télikabátjában. A befejező részben már lázas álomléli őrjöngés a nevetés, hogy végül döbbenettel teli gépies arcrángásként némuljon el. Ez a jelentéstelítődés a mind szélsőségesebb végletek összekapcsolása révén megy végbe. A nevetést kiváltó tréfák egyre "bomlottabbak". Illetőleg: "Tréfákat *eddig* feszíteni nem lehet, illetve hisz ez úgyse tréfa már. Szó sincs róla, nem az. Mert ez valami más." – döbben rá B. A. barátja. Kettőjük kezdeti együttnevetéséből mindinkább magányos külön-nevetések lesznek. Ez a kánonná szerveződő nevetésrend aztán a zárójelenetig érvényes lesz.

Megoldhatatlan feladatnak tűnik a Nevetők rövid tartalmát összefoglalni. A szeretetlenség elviselhetetlenségig fokozódó kínja? Sokkal többről van szó. Az önszító kételkedés, a mindig újratermelődő, önsorsrontó megbizonyosodási igény lázas indulata, a belőlük táplálkozó szenvedély és kétségbeesés nyelve *magánvaló,* lefordíthatatlan. De fel lehet (és kell is) sorolni alkotóelemeit, mert a nevetés Füst Milán-i fogalma csak ebben a kontextusban nyeri el a maga igazi jelentését.

Induljunk ki B. A., vagyis Andor szerelemélményéből. Leglényegesebb összetevőit egy hosszabb idézet érzékelteti a leghívebben: "Azt mondtam neki: Mela nézzen rám. És úgy nézzen, hogy senkim sincs többé, hogy egyedül ténfergek a világon. És hogy én már senkit se szeretek, csakis magát és magát... – De hogy én igazán szeretem-e? – kérdezi tőlem. Nem tudom, mi az, hogy igazán, csak amennyire tőlem kitelik. Persze, alighanem ostobaság volt ennyire őszintének lenni vele. Én magát, ha tudni akarja, nem is szeretem, csak épp, hogy élni nem tudok, de még lélegzetet se tudok venni maga nélkül. S mármost: minden józan eszű embernek igaza van, mikor a szememre veti, hogy ezt is megmondani, micsoda merészség! Mikor az ilyesmi nem is való talán emberi füleknek. Csakhogy szenvedély és kétségbeesés, el ne feledd, butaságokra sarkallja ám az emberi lényt. S ami már a teteje: – maga az én elmebajom, vegye csak tudomásul, – mondtam neki egyszer, jóval később, s ezt már csupa szemrehányással és csupa haraggal. Hát nem barom az, aki ilyet képes mondani valakinek?"

E szerelemélményt egymással feloldhatatlan ellentétet képező indulatok táplálják. A szerelem szenvedélye ugyanolyan "túlsrófoltan" lobog Andorban, mint szeretetlenségének tudata, mely a végső leleplezés újabbnál újabb bizonyítékokat hajszoló szenvedélyévé fajul benne. Olyan csapdákat állít a lánynak, amelyekbe ő maga is beleesik, és sokkal jobban összezúzza magát, mint Mela. S mindezt eleve tudván tudja. Jutalmazni és büntetni egyidejűleg nem lehet se másokat, se önmagunkat. Andor mégis ezt a lehetetlent kísérli meg. E kettős szenvedély (rögeszme?) emészti fel. Ebben a már-már kibírhatatlan "mindentudásban", ebben a "meztelen lobogásban" az egyedüli "éles gyönyör": a nevetés. (A zokogás, ha olykor okozott is hasonló élményt B. A.-nak, az események végkifejlete felé közeledve már minden ilyen funkciója megszűnik; lépésről lépésre szigorúbb lesz az önmagával szembeni kegyetlenségben.) Utolsó "tréfája", amikor el akarja hitetni barátjával, hogy szerelmének gyilkossággal végződő története is csupán "ugratás" volt –, nem más, mint önnön feloldozhatatlanságának, a saját maga felett meghozott halálos ítéletnek a megpecsételése. S ez az utolsó nevetése "mindvégig olyan volt, mint a fuldokló köhögés." "Füleim körül kongott a tér e sok beszéd után – számol be az elbeszélő a B. A. utolsó "tréfáját" követő élményeiről – "s mintha egy üres világba helyeztek volna bele, közönyös világba, amelyben semmi szív és semmi remény." Ez az a szféra, ahol megszűnik, ellehetetlenül a Füst Milán-i nevetés. Tőle csak egyetlen lépésnyi távolságra is – még mindig lehetséges volt.

A Nevetők elbeszélője a "káprázatok hősének" nevezi Andort, "akinek nem tudott tetszeni a valóság, s aki akkor ment el innen örökre, amikor libegéséből talán nem is tudott volna e földre visszatalálni." B. A. különös szerelemélményében a szeretetlenség valójában a feloldhatatlan magány legkétségbevonhatatlanabb "bizonyítéka". Andor egyfelől mindenáron meg akarja cáfolni e bizonyosságot, másfelől viszont már-már eszelősen arra törekszik, hogy minden kétséget kizáróan igazolja érvényességét. Alighanem ez az egymást tökéletesen érvénytelenítő kettős

következetesség lendíti túl a megélhető életen. A tulajdon élete számára egyszerűen nincs – mert nem is lehet – megoldása. Létezésmódját barátja *libegésnek* nevezi. "Tréfáikban", nevetéseikben, vad röhögéseikben kettőjük egymás által árnyalt életérzése csapódik ki. Sajátos rituálék ezek a nevetések és röhögések, s olyan, a sorsukra és a világra vonatkozó mindentudást foglalnak magukban, amely más nyelven egyszerűen: közölhetetlen.

Ennek az életérzésnek távolabbi kisugárzásait Füst Milán költészetének egyik gyakori fogalma: a *hold* jelentésegyüttese foglalja magában. Andor szerelmének, Melának a sajátosan Füst Milán-i jelentésében értelmezett holdhoz való hasonlatossága ad közvetlen támpontot e kisugárzások felismeréséhez. B. A. ugyanis Mela "gyöngéd közönyét" úgy éli meg, mintha a lány maga volna az őt léte legmélyebb lényegében örökösen megkérdőjelező, kicsinyelő tökély, vagy ahogyan ő vall erről: "mert annyit kellett szégyenkeznem s megalázkodva futnom e képzelt tökéletesség korholó tekintete elől... s mert úgy éreztem, hogy a hátam mögött mindenkor egy nagy szem figyeli az egész életemet." Ugyanakkor ugyanő Mela "hamiskás, nem egészen őszinte lényét, mivoltát" igyekszik lépten-nyomon leleplezni. Ez az az *Emlékezések* Kosztolányijára jellemző égető "minden- vagy majdnem mindentudás", amely csak "éles nevetésekben" tud valamelyest s átmenetileg csillapulni.

Szépséggel étetsz, megzavarsz,
Fejemben mérgeket kavarsz.
Igy jár, no lásd, megannyi nép,
Ki véled hold-viszonyba lép.

– írja Füst Milán *Holdözön* című versében. Vagy például *A holdhoz* című versben a hold szinonímája: *Libegő.* Majd ugyanitt ez olvasható:

Édesanyám a hold... nálad születtem én, létem titka ez: a te öledből,–
Te dajkáltál éngem... s innen a fekete fény, mely szivemből szüntelen árad,
Innen az átok, tüztelen életem, a ridegség, – sugárkévéim éjszaka
Ezért oly feketék. – S ti kik annyiszor meggyötörtetek engem
S kiállhatatlan fajtát s más ily becsmérlést oly sokszor kiáltottatok utánam szivtelenek,
Im' elhagylak benneteket, – mert felléptem a sötétség csucsára, édesanyámhoz, oda
Honnan a fájdalom is csak még nagyobb ragyogásom,
Hol enmagam részege lengek... vagy ringatom magam és áradok,
De nem nektek szól többé, soha többé kevély mosolyom.

És idézhetném még azt is, hogy a hold "az átkozottak látomásához" hasonlatos, hogy "borús, nagyszemű éji báb", s hogy "– Vörös fenn a hold sarlója éjjelente / Szenvedéseim forró lehelletétől! S pokoli két vörös szem repül / A magasságba: fenn és nézi fájó életem...". És azt is, hogy a hold fénye "kétes" és "hamiskás".

Hogyan értendő mindezek fényében a káprázat, s az, hogy valaki a *káprázatok hőse,* örök *libegő,* mint a hold? Legtágabban talán úgy, hogy minden egyes emberi élet sajátos és egyszeri voltát a lét tudomásulvételében és átélésében megmutatkozó egyéni *elrajzolás* adja meg. S az igazán egyéni kétségtelenül magán visel valamit a rögeszmésségből, sőt az eszelősségből. A Nevetők B. A.-jának sorsában a kettős véglet képezi az egyéni elrajzolás legmarkánsabb vonalait. (B. A. ebben volt "konok és végzetes" ember.) S olyan *konoksággal* és *végzetességgel,* ami már nem képes önmagáról és a világról másként számot adni, mint érzékelések, érzések, mérlegelések és megítélések helyett: *látomásokban* és *indulatokban.* A világ s a *másik* Füst Milánnál valójában nem más, mint "nagyszerű és lángoló semmi". Olyan, mint Mela, s éppen olyan, mint a hold. Minden igazi mérlegelés, minden tényleges kapcsolat: kényszerképzet. Mindig éjszaka van, s a virradat utáni *esengés* nem több, mint egy eleve reménytelen sóhaj: "Ó jöszte édes hajnal, magasság édes tükre!"

Régi, közhelyszámba menő igazság, hogy "az ember nevető állat". Csak épp, hogy ember legyen a talpán, aki élete végéig képes megőrizni e "fajmeghatározó

jellegzetességét". Nem lemondva – megfeledkezve mindeközben önmagáért való minőségéről: sérelmekkel, szomorúságokkal és (testi, lelki) fájdalmakkal szított önmagáról s a világról való tudásáról és tapasztalatairól; egyszóval: az eszméletéről. Erre edz a Füst Milán-i nevetés.

JUHÁSZ ERZSÉBET

Epikus rendezés

Eleve nem közelíthetnénk *Örkény* István *Rózsakiállítás* című kisregényének értelmezéséhez helyes irányból, ha magát a cselekményét, a halálról készített dokumentumfilm történetét abszurd, a valóságban elképzelhetetlen eseménynek tekintenénk. Örkény el is mondja egy interjúban, hogy az ötletet egy New Yorkban látott dokumentumfilm adta számára, amely négy ember haldoklását mutatta be: "...ez az élmény annyira izgatott, hogy leültem és megpróbáltam elképzelni ennek a televíziós filmnek a történetét magyar viszonyok között, magyar szereplőkkel." A Rózsakiállítás története meghökkentő, mert szokatlan, de nem abszurd, túlmegy rajta: alkalom az abszurd fölfejtésére. A halál valóban tabu-téma az európai kultúrkörben, Örkény szerint elsősorban azért, "mert hallgatással, képmutatással, önmagunk becsapásával kerüljük el azt, hogy szembenézzünk ezzel az imperatívusszal." Örkény haldoklói halállal való szembenézésükben valóban "példamutatóak". Az ő magatartásuk értékelésével azonban aligha sikerülne eljutnunk a mű teljes jelentésének megragadásához, még akkor sem, ha a felvevőgép hatására fellépő "elmozdulásaikra" összpontosítanánk figyelmünket.

Hankiss Elemér írja Örkény egyperces novelláiról szóló tanulmányában a következőket: "Örkény még tűznél is veszélyesebb valamivel kísérletezik. Az antianyaggal. (...) Figyeli és regisztrálja, hogy mi történik, ha a megszokottba belecsöppen, belerobban a Szokatlan, a mindennapokba a Nem-mindennapi, a nemlétbe a Lét, a jelentéktelenbe a Jelentős, életünk mindennapi történéseibe a Történelem." Alkalmas kiindulópontnak bizonyul e megállapításnak a Rózsakiállításra összpontosító fölfejtése. Úgy tűnik, az abszolút antianyag nem lehet más, mint meghalásunknak nem a tudata, hanem az *átélése.* Örkény kisregénye ugyanis ezt akarja "tetten érni", "megragadni". De hogyan? Gondoljunk a mottóul tűzött Witgenstein-mondat figyelmeztetésére, amellyel a kisregény indul. "A halál nem az élet eseménye. A halált megélni nem lehet." Kiugrasztani valahogyan? De vajon azonos maradhat-e önmagával, ha e megragadhatóságának körülményei csak mesterségesek, "műviek" lehetnek? Mindezeket a kérdéseket, válaszokat és kételyeket azonban csak akkor tapinthatjuk ki megbízhatóan, ha megvizsgáljuk, milyen eszközökkel szerveződik kisregénnyé a Rózsakiállítás.

A filmezésből kell kiindulnunk. Magától értetődően nem tartalmi, hanem formai okok miatt. Regényben "filmezni" és filmet forgatni lényegileg más. Felhasználni prózában a filmnek, tehát egy más művészi kifejezésrendszernek valamely fogalmazási lehetőségét, mindenképp sajátos vonása az illető műnek. Fontos tudni, milyen funkciót tölt be az "idegen" kifejezésrendszerből transzponált "fogalmazási" lehetőség, és azt is, hogy hogyan és mivé minősül át.

Tény, hogy jó műveket nem lehet összehasonlítani és mérni egymással vagy egymáshoz. Úgy vélem azonban, hogy jogos lehet, sőt hasznos is, ha rövid kitérőben felvázoljuk (minthogy oly kézenfekvő az összevetés lehetősége), hogyan válik a filmezés fogalmazási lehetőséggé *Mészöly Miklós Film* című regényében, mert épp lényegi eltérésük világíthatja meg a legjobban mindazt, amit az előbbiekben a transzponált fogalmazási lehetőség funkciójáról és átminősüléséről mondtunk. "Ami «nem tartozik össze», annak is van kötőanyaga – írja Mészöly –, és ez hiányzik a papíron. Holott az életben, a legmindennapo-

sabbátélésbenéppen a kötőanyagtermészetesmindenhatóságaalegmellbeütőbb; ahogy a távoli, ellentétes elemeket is egymásba értelmezi és építi, és valóban valóssá tesz mindent, a szabad áthallások dimenziójában – ha kicsit is odafigyelek." A regénybeli filmezés, a "fiktív forgatás", mint fogalmazási lehetőség teremti meg e szabad áthallások dimenzióját Mészöly Filmjében, megsejteti az önmagába szorult és önmagára szoruló látvány mögött az összefüggések, az elevenség, életesség auráját. Sejtet, de nem valószínűsít. Minden összefüggés, szabad áthallás, kényszerképzet vagy nosztalgia. Így hiteles. Örkénynél a regénybeli filmezés épp ellentétes célt szolgál. Kiemeli a "kötőanyag" hiányát. De épp hiányának sűrű montázsokkal hangsúlyosított kiemelése teremt hiteles "kötőanyagot". Mészöly következetesen a látvány megfogalmazására összpontosít, és a látványkapcsolódások szintjén rendez. Örkénynél az egyes részek egybemontázsolásán, főleg a rendezésen van a hangsúly.

Ezek után nézzük meg közelebbről, mi az, amit Örkény prózai fogalmazási lehetőséggé transzponál a film nyelvéből. Vajon a montázstechnika-e valóban e próza építkezésmódjának legsajátosabb vonása? Hiszen eseményvilága egészének éppúgy, mint három fő részegységének jellemző vonása, hogy szigorúan kötött, pergő ritmusú cselekményesség határozza meg. Vajon nem sokkal inkább a dráma formanyelvét transzponálta-e a próza fogalmazási lehetőségévé Örkény a *Rózsakiállítás*ban? Annál is inkább, mert a mű egész eseményvilága: a filmforgatás sztorijába ágyazott három haldoklás, néhány fogalmazvány (levél és újságcikk) közbeiktatásától eltekintve,, szinte teljes egészében különböző szituációkban elhangzó párbeszédek egymásbakapcsolásából tevődik össze. És minthogy a dráma, Király Gyula meghatározását idézve, "nem az optikával és nem is az epikaisággal áll szemben és nem annak ellentéteként érthető meg, hanem csakis az elbeszéléssel, az elbeszélői építkezéssel szemben, azzal ellentételezetten" – alapvető kérdés: miben nyilvánul meg e kisregény sajátos elbeszélői építkezése, amely műfaji megvalósulásának alapfeltétele? Hol vannak e próza ténylegesen prózai jegyei? Mi teszi regénnyé, sőt prózai remekművé a Rózsakiállítást? Elegendő lenne ehhez az, hogy egy fiktív történetet tartalmaz egy halálról szóló fiktív dokumentumfilm forgatásáról? Rövid tartalmi kivonatát magában foglalja ugyan, de értékeléséhez és értelmezéséhez semmiképp sem juttathat el bennünket.

Mint már elmondtuk, Örkény itt a filmnyelv egy fogalmazási lehetőségét, a montázst minősíti át az elbeszélői építkezés eszközévé. Sőt, tegyük azt is hozzá: ez az epikussá átminősített montázsszerűség tekinthető epikus strukturáltsága fő rendezőelvének. Ez az átminősített montázsszerűség a Rózsakiállítás stílusában valósul meg. Állításunk pontos megvilágításához el kell mondanunk azt is, hogy a mű pergő cselekményritmusa, amit kétségkívül az élesre metszett jelenetek montázsa teremt meg, s ezzel együtt a tartalmi szinten megteremtődő éles vágások önmagukban nem tekinthetők epikussá átminősült montázsoknak, s a mű elbeszélői építkezését sem ezek határozzák meg. Átminősülését a stiláris váltások képezik. E stiláris váltások együttese pedig nem más, mint a mű epikus strukturáltságának egésze. Az átminősülés abból ered, hogy ami a filmben látvány és szöveg együtteseként, itt tényleges közlésként egyedül a stílusban fogalmazódik meg. De hiszen ez minden irodalmi mű sajátja. Tagadhatatlanul, lévén művészi alkotássá szerveződésének alapanyaga a szó. Csakhogy nem jellemző, hogy kizárólag különböző párbeszédek és fogalmazványszövegek stiláris egyénítéseiből szerveződjön meg egy regény egész epikai világa. A Rózsakiállításban viszont pontosan erről van szó. Ugyanis az epikai építkezés minden más eleme hiányzik belőle. "...ami az elbeszélésben az elbeszélői konvenció, az a drámában a rendezés adottsága, konvenciója – írja Király Gyula – (...) A rendezés e vonatkozásban abban különbözik az elbeszéléstől, hogy a rendezés mintegy felszívódik a kész darabban, míg az elbeszélő gyakran «írói» mezben, máskor krónikásként vagy szemtanúként, vagy pedig meghatározatlan és mégis ottlévő

személyként az író és a történéscselekvés közé, az író személyisége, lírai énje és a szereplők, az alakok személyisége, lírai énje közé ékeli magát, mint objektiváló, miközben már maga is az objektiválás eredménye."

Hogyan szívódhat fel egy prózai műben minden elbeszélői konvenció, hogyan hallgatódhat el következetesen mindvégig a szerző, beleértve a felsorolt jelenlétek mindegyikét? Hogyan lehet mégis egy ilyen regény prózai remekmű?

Mindez azért lehetséges, mert Örkény kisregénye egy mesteri átjátszáson alapul. Leírja egy képzelt dokumentumfilm forgatásának történetét, és "megjeleníti" magát a dokumentumfilmet is. E dokumentumfilm azonban, készülésének történetével egyetemben, nem kevesebb, mint maga a regény. Filmszalagra venni egy ember haldoklását, még akkor is hiteles dokumentumnak ígérkezik, ha a felvevőgép hatására szükségszerűen fellépő "szerepjátszást" is beleszámítjuk, minthogy a meghalás tényét semmilyen mesterséges körülmény meg nem változtathatja. Ezért lehet Korom Áron dokumentumfilmje megrendezettsége ellenére is hiteles. Dokumentumfilm? Hisz ez maga a regényben ábrázolt téma. A Rózsakiállítás, a regény és Korom Áron dokumentumfilmje ugyanaz. Nem képzelt riport egy képzelt dokumentumfilmről, hanem a filmforgatás sztorijába és magába a leírt, illetőleg epikusan megjelenített dokumentumfilmbe való tökéletes átjátszása magának a regénynek, és jelképesen: megírása körülményeinek is. Örkény úgy győzi le az elbeszélés nehézségeit itt, hogy nyílt lapokkal játszik. Az említett átjátszás azonban szinte tökéletesen fedi ezt. Csak a *Rózsakiállítás* elbeszélői építkezésének ismeretében jövünk rá: e kisregényben maga Örkény az, aki "öngólt rúgott magának". Hiszen, ha egy regényben az elbeszélés konvenciója mindenestől felszívódik egy párbeszédes jelenetekből összemontázsolt sztoriba, amely ráadásul "útközben" a valóság műalkotásban való megfogalmazásának elkerülhetetlen hamisításairól szól – akkor az végső jelentésében nem más, mint beismerés: a megrendezettségnek, a megformálásnak mint a művészi közlés alapfeltételének a *peresítése,* (és felmentése, tehát: hitelesítése) is egyben.

Azt mondtuk, stilárisan egyénített párbeszédek és fogalmazványszövegek montázsából épül fel a Rózsakiállítás. De miben nyilvánul meg ez az egyénítés? A szókincsben és a különböző stiláris fordulatokban. De hogyan lehet egyénítésnek nevezni az olyan párbeszédek, levelek és újságcikkek stílusát, amelyek semmiben sem egyéniek: egyszerűen előállítják a köznyelvnek és a publicisztika nyelvének zömmel közhelyes vagy földszintesen jópofáskodó stiláris fordulatait, amelyekből úgyszólván minden egyéni hangvétel hiányzik. S minthogy ezekből épül fel a Rózsakiállítás egésze, azt kell most már megvilágítanunk, hogyan teljesedik ez a semmitmondó stílusmontázs sokjelentésű epikai világgá. Abból kell kiindulnunk, hogy a Rózsakiállítás elbeszélői építkezése nem alkalmas arra, hogy személyességük egyediségének megmutatkozó vagy személyiségüket akár csak megsejtető regényalakokat ábrázoljon, illetőleg: e töretlenül végigvitt fogalmazásmód révén a regényből kiolvasható másodlagos jelentések szintjén arra eszméltet rá bennünket az író, hogy személyiség nincs is, illetőleg csak (pozitív vagy negatív) *helyzeti érték*ként megragadható, ahogyan J. Nagy, a regény egyik szereplője ismeri fel haldoklásakor a gondolatról, mondván: "Egy gondolatnak csak helyzeti értéke van. Ami akkor fontosnak látszott, most üresebb a buboréknál."

Maga a regény is elsődlegesen a halállal szembesülő ember érzelmi, gondolati magatartásának három különböző helyzeti értéket produkáló szituációját ábrázolja. Eleve nem a személyiség, hanem az emberi viselkedésnek egy helyzetben megmutatkozó minősége az, ami érdekli. E helyzet egyik döntő meghatározója a haldoklás, a másik, hogy ezt filmre veszik, megörökítődik, mások is látni fogják. Teljesen félreértelmeznénk azonban a regényt, ha a haldoklók viselkedésében a felvevőgép hatására mutatkozó kilendüléseket a technika személyiségtorzító jegyeiként fognánk fel. Az előbbiekben tárgyalt átjátszás folytán ugyanis a felvevőgép e viselkedés megragadásának az eszköze. De ennél is döntőbben bizonyítja ezt az, hogy a három haldokló viselkedését ábrázoló szituációk helyzeti

értéke minőségileg ugyanaz. Mindhárman az addiginál magasabb szinten reprodukálják önmagukat. Ha szerepjátszásnak fogjuk fel a regény valamennyi szereplőjének az ábrázolt szituációban megmutatkozó viselkedését, akkor úgy differenciálhatunk közöttük, hogy a haldoklók autentikus szerepet játszanak, olyant, amely fel tudja villantani teljes személyiségüket, a többiek viszont, adott körülményeik hatalmának rendezésében, csak körülményeik diktálta szerepet – amely személyiségük síkján folyamatos szerepválságot jelent. A regény másodlagos jelentéseit azonban nem ez a felismerés határozza meg döntően, illetőleg nem önmagában határozza meg. Az elbeszélői konvenciónak a filmforgatás sztorijába való tökéletes átjátszása azon a ponton nyit a legtávolabbra,, ha a műben ábrázolt létezés milyenségét próbáljuk meghatározni. Az derül ki ugyanis, hogy a "felvevőgép" nemcsak a megragadás eszköze, hanem tisztán önmaga által egyben a minősítőé is. A Rózsakiállítás, másodlagos jelentéseiben az emberi lét folyamatos megrendezettségeit leplezi le, azt, hogy a körülmények hatalmának rendezésében vagyunk, létezünk, önmagunk helyzeti értékére redukálódva folyamatosan hamisítódunk.

A Rózsakiállítás prózai remekmű voltát a tömörítésnek az a mesteri bravúrja adja meg,, ahogy a rendezésben mint tartalomban és formában önmaga cáfolatául előhívódik egy regényvilág, amelyben a megrendezettség hitelesedik a létezés oly nehezen megragadható "kötőanyagává".

THOMKA BEÁTA

Disputa Tőzsér Árpád *Férfikor* című verséről

Erdélyi Erzsébet: Együttgondolkodásra sarkalló verset választottunk. Értelmezzük közösen, bontsuk ki a legfontosabb gondolatait, képeit! *Tőzsér Árpád* Férfikor című költeményéről lesz szó a mai rendhagyó irodalomórán. Megkaptátok előre a szöveget, de nem adtunk hozzá szempontokat, mert nem akartunk befolyásolni benneteket az élmény kialakításában. Bevezetőül bemutatom röviden a költőt. 1935-ben született, a szlovákiai úgynevezett "Új nemzedékhez" tartozik. 1958-ban ugyanis nyolc fiatal költő antológiát jelentetett meg, s a kritika később "Nyolcak"-nak nevezte őket. Tőzsér Árpád azzal emelkedett ki ebből a csoportból, hogy a korabeli romantikus sematizmussal szemben az ő lírája forradalmasító hatású volt. Ugyanakkor nem gyökértelen ez a költészet. Világosan felismerhető benne néhány olyan klasszikus költő hatása, akikkel már találkoztunk az irodalomórákon, vagy az elkövetkezőkben fogunk találkozni.

Nobel Iván: Elsősorban azt kell magatokban tudatosítani, hogy a magyar költészet nem a földrajzi határokig terjed, hanem azon túl is, és nemcsak Európában van magyar költészet, hanem a tengeren túl is élnek és alkotnak magyar költők. Műveiket a magyar irodalom szerves részének tekintjük. Tőzsér Árpád is magyar költő, bár Szlovákiában él, de szólhatnánk a Vajdaságban vagy Erdélyben élő alkotókról is. Tehetségük, gondolat- és formagazdagságuk révén valóban az élvonalba tartoznak.

E.E.: Nos, beszélgetésünk tárgya a Férfikor című költemény, mely "fiatalossága" miatt remélhetőleg visszhangot vált ki belőletek. Egy-két dologra figyeljetek! Minden versben található néhány kulcskifejezés, amelyre az egész mű gondolatilag felfűzhető. Nem kell ezt erőszakoltan keresni a versben, hiszen magától is előtűnik, valamilyen módon felhívja magára a figyelmet. Néha a forma is eligazíthat, elvezethet bennünket a megértéshez. Lássuk tehát a verset, amely 1956-ban íródott!

Férfikor

Villamos vágtat,
mintha vad futna,
megadón fekszik
alá az utca.
Szerelmét adja
lány a legénynek:
adom magam vad
tülekedésnek.
Állandósul a
robaj a vérben:
férfikort kongat
huszonkét évem.
Huszonkét éve
adom a hőst itt,
játszom a sorssal
szembeköpősdit.
Élek, csavargok,
vagyok, mert lettem,
mint dér az ágon:
megkérdezetlen.
Indultam, mint más:
virágembernek.
Tövis lettem, mert
fagyok neveltek.
Szúrok, ha szúrnak,
rúgok, ha rúgnak,
nem hajlok se új,
se régi úrnak.
Csak a nád hajlik,
törik a férfi;
nem tört derékkal
próbáljak élni.
Így lehetek csak
erős a bajra.
Cigarettára:
Gyújtok a dalra.
Földi bajt oldó
tűzpiros dalra,
pávatorokkal
szólok a napba.
Csillagot rúgjon
huszonkét évem:
morzsavilággal
be sose érjem.
A mindenséget
magamba szedjem,
de sóra, szénre
essen szét bennem.
Megoldó szemmel
világom járjam.
Ha bimbót látok,
virággá lássam,
hogyha gazt látok,
tűzlánggá nézzem;
járjon az ember
szegfűfehérben.
De torkig álljak
bár a virágban:
kis füvek mérgét
felkiabáljam.
Legyen fülem, ha
bánattó ümget,
úrra font kantárt
csak úron tűrjek.
Fagyfegyelembe
vérmeleg kedvet,
csendszájba bátor
szót követeljek.
Bátor elméknek
bátor a lába:
akarom, álljunk
vad karikába.
Vad karikába,
megváltó táncra,
mindenki járja,
férfimód járja.
S egy akaratra
taszítva lábunk,
a forgatagban
összekiáltsunk:
Világot rontó
nyers erők kelnek,
nem elég félni
már egyért egynek.
Túl az ideg s bőr
szabta határon:
aki most fáj, az
őssejtig fájjon.
Ki velünk táncol,
Ki velünk járja:
Anyánk képén a
világ a ráma.
Mindenki mindér'!
Pötty, különfények
szűnjenek! – Táncba,
körtáncba népek!
Tüdő táguljon,
csizmaszár rogyjon,
törjön aranygyep,
zendüljön torkom.
Férfikor, így jöjj,
így gyújtsak dalra,
pávatorokkal
így szóljak napba.
Szakadjak meg bár,
torkomba bukjon
szó helyett sós vér:
ne hagyjam jussom.
Jussom a szóra,
igazra, szépre,
gyehennaoltó
hűs emberségre.
szóljak halálig
harcversest, bátrat,
férfikor, így jöjj,
vigyázlak, várlak!

N.I.: Mi lehetett az ihlető gondolat, amiből a vers kiindul? Milyen lelki élménye lehetett a költőnek?

Ági: Huszonkét éves, ezt hangsúlyozza többször is a versben. Az ifjúkornak, a gondtalan éveknek vége, lassan férfikorba lép, s valamit tenni szeretne.

Bea: Szerintem fontos az, hogy még csak a férfikor küszöbén áll, az utolsó két sorban ezt ki is emeli: "Férfikor, így jöjj, / vigyázlak, várlak!".

N.I.: Ági tulajdonképpen már meg is találta az egyik kulcsszót a versben; a huszonkét év ez. A szóismétlésekkel ezt nyomatékosítja is.

Gabi: Én fontos gondolatnak tartanám azt is, hogy "Indultam, mint más; / virágembernek. / Tövis lettem, mert / fagyok neveltek.".

E.E.: Lehet, hogy egészen véletlenül, de ez a fontos motívum, a "virágember" pontosan a 22. sor. Mit mond nekünk ez a szép kép?

Melinda: Talán azt, hogy úgy indult, mint más fiatal, de valami közbelépett, vagy valami olyat élt át, ami szúróssá tette, és azért mondja azt, hogy "Tövis lettem,"

N.I.: Itt álljunk meg! Nagyon fontos dolgot fedeztél föl. Vajon mi lehetett az az élmény, amiből ez a kifejezés kerekedett, hogy "tövis lettem"?

Bea: Talán a nemzetiségi lét, a határainkon kívüli magyarság problémája.

N.I.: Tehát ebbe a versbe belejátszik nyilván ez is, a kisebbségi sors elviselése, az elviselés nehézsége. Két nagyon fontos gondolatot találtatok meg eddig: a férfikorba lépést, amikor eljön a visszatekintés és főként az előretekintés pillanata, – ez az egyik fő gondolat. A másik a kisebbségi sors. Mi lehet az oka, hogy ez a kisebbségi sors ennyire befolyásolja ennek a versnek a hangulatát és Tőzsér Árpád egész költészetét?

Ági: Minden magyarnak, aki Magyarországon született és itt akart élni, fájdalmat okoz, hogy el kell szakadnia a hazájától, megtűrt idegen lesz belőle. Ez a gondolat, sajnos, most is aktuális.

E.E.: Érezhető-e, hogy ő ugyanakkor túl is tud lépni a kisebbségi lét szorongatásán, s emiatt nem hajlik pesszimizmusba a vers?

Ági: Igen, a "nem tört derékkal / próbáljak élni." sorokban.

E.E.: Valóban, fontos ez a gondolat: az emberi tartás a kisebbségben élő válasza. S talán ez a legszebb a versben.

Melinda: Szerintem ide tartozik az is, hogy "A mindenséget / magamba szedjem, /".

N.I.: Igen, és tulajdonképpen itt már a vers első szerkezeti egységéhez érkeztünk: a költő felméri helyzetét, lehetőségeit.

E.E.: A világot makrokozmikusan szemlélő költővel majd jövőre, József Attilánál is találkozunk. De az "Egész"-élmény már eddigi tanulmányainkban is előfordult, Adynál például, vagy emlékezzetek csak, hogy fogalmazta meg ezt a törekvését Babits!

Melinda: "a mindenséget vágyom versbe venni, / de még tovább magamnál nem jutottam." – panaszolja fel A lírikus epilógjában. Tőzsér Árpád versében éppen az a szép, hogy túljut kisebbségi fájdalmain, kiszolgáltatottságán.

E.E.: Nem azt tartja legfőbb feladatának, vagy nem csak azt, hogy "saját fájdalmát s örömét" megénekelje, hanem valami mást is. Mi lehet ez? Mi az ő költői célkitűzése?

N.I.: Tehát mintegy ars poetica is ez a vers. A férfikorba lépve egy fiatalember számot vet azzal, hogy mi várhat rá, s hogyan tudja azt, ami rá vár, irányítani, ezért nagyon lényeges egy ilyen előre- és visszatekintő vers. Hol fogalmazódik meg ez a költői-emberi szándék?

E.E.: Segítségképpen: a vers második felében is van egy nagyon fontos motívum. Ha ezt megtaláljuk, talán megértjük azt a nagyobb ívű költői-emberi programot, ami végül is ars poeticává teszi a költeményt.

Melinda: Egy metaforasor: a morzsavilág, a bimbó, a virág, a tűzláng. Tele van ellentétekkel ez a rész, s tulajdonképpen az egész vers.

N.I.: Ez a sok ellentét milyen lelkiállapotra utal?

Ági: Zaklatottságra, hajszoltságra.

E.E.: Figyeljétek meg a bevezető képsort is. A v alliteráció és a "vad" szó visszatér a vers folyamán.

N.I.: Miért olyan furcsa ez a szó a versben, hogy "villamos"?

Bea: Mert szinte csak természeti képekkel találkozunk, s ez a szó valahogy nem illik ide. A vadul vágtató villamos képe idegen a költőtől, rossz közérzetét bizonyítja.

E.E.: De térjünk vissza az előző kérdéshez! A "vad" szó tehát hol tér vissza a vers folyamán?

Ági: "vad karikába", és ezt meg is ismétli, ezzel nyomatékosítja, majd később értelmezi a karikát: "körtáncba, népek".

N.I.: Nos, itt a vers lényege, azt hiszem. A legfontosabb gondolatát találtad meg a költeménynek, amely érzelmi-hangulati feszültségben is a "Mindenki mindér" kimondásakor csúcsosodik ki.

E.E.: Ám ez a vad körtánc mégsem azonos azzal a vadsággal, amivel a villamos bevágtat a vers elején. Érezhető-e valami különbség a két hangulat között?

Melinda: Igen, az elején, inkább hetykeség, fölényesség ez, a keserű hajszolt tülekedésre adott válasz, a végén pedig inkább emelkedett. A népek táncában különben ott érzem a nemzeti jellegüket is, például a "csizmaszár rogyjon" kifejezésben.

Bea: Én meg a színszimbolikában érzem ugyanezt; "tűzláng", "szegfűfehér", és a "kis füvek mérge" együtt a nemzeti színre emlékeztet bennünket.

N.I.: Valószínűleg nem tudatos ez a költőnél, de valóban ott bújkál a szavak mögött mindez.

E.E.: Gyakran megfigyelhető volt a nemzetiségi találkozásokon is, hogy a nemzeti szimbólumok hiányában (zászló, címer) a fehér asztalon elhelyezett piros szegfű és zöld kiegészítője pótolta nemzeti színeinket.

N.I.: Nem beszéltünk még a versformáról. Hogyan hordozza a ritmus az előbb említett gondolatot?

Gabi: Táncjellegével. Néha a szavak jelentését nem is figyeljük, csak a ritmust, például ezekben a sorokban; "Ha bimbót látok, / virággá lássam, / hogyha gazt látok, / tűzlánggá nézzem;".

E.E.: Ez a példa azért is jó, mert a költészet ősi funkciójára, a varázslásra, bájolásra, regölésre ismerhetünk rá.

N.I.: Különösen érdekes ebből a szempontból a "kis füvek mérgét / felkiabáljam", szinte a boszorkánymesterséget juttatja eszünkbe. A forma itt tökéletesen kifejezi a vers gondolatait.

E.E.: Talán nem véletlen, hogy ezzel az aszimmetrikus, táncos, kétütemű versformával találkozunk egy szép Radnóti-versben, a Bájolóban is. De a költő szóteremtő fantáziáját is megcsodálhatjuk ebben a Tőzsér-versben, hapax legomenonjait (egyszeri olvasatait). Keressetek olyan kifejezéseket, amelyek rendkívül expresszívek, kifejezőek, furcsák, meghökkentőek!

Márta: Például fagyfegyelem, vérmeleg, csendszáj, harcveres, bánattó, ümget, pávatorok.

N.I.: Ez az utóbbi szó nagyon fontos. Kétszer is előfordul a versben. Mi lehet ez a pávatorok? Hogy kerül ide ez a kép?

E.E.: Ha a kép szövegkörnyezetét megfigyeljük, jobban megérezzük a lényegét: összekapcsolódik a tűzpiros dallal és a nap képével. Ezek a motívumok kétszer is így együtt fordulnak elő, ne válasszuk hát őket el egymástól!

Ági: A pávának érdes, furcsa, nem szép a hangja, de figyelemfelkeltő.

N.I.: A páva-motívummal máshol is találkoztunk már, és nem csak irodalomórán.

Bea: Adynál a Fölszállott a pávában. Kodály zenéjében. Mindkettőben a szabadságvágy és a büszkeség szimbólumaként.

Gabi: S talán a páva szép, élénk, tarka színei is fontosak ebben a versben.

N.I.: Feltétlenül: a fiatalságra az erős, harsány színekkel is utal, nemcsak a ritmussal. Ezek a tiszta, erős színek az erkölcsi tartással s a fiatalság erejével, harsányságával is összeegyeztethetők. Az a vágy, hogy a legnagyobb intenzitással éljen meg minden élményt, szinte az egész versen végigvonul, de leghatározottabban talán ebben a két sorban: "aki most fáj, az / őssejtig fájjon". József Attilára ismerhetünk ebben is.

E.E.: Találtatok-e még egyéb gondolati-képi párhuzamot a tanult anyaggal?

Bea: Talán *Madách* Az ember tragédiájában a sorsvállalás gondolata.

Ági: Babits Húsvét előtt-je jutott eszembe annál a két sornál, hogy "torkomba bukjon / szó helyett sós vér;".

Melinda: Ady sátánizmusát fedeztem fel a "gyehennaoltó hűs emberség" kifejezésben, s ugyancsak Ady hatását éreztem a felsorolásban: "Jusson a szóra, / igazra, szépre,".

N.I.: Milyen tanulság vonható le abból a tényből, hogy már ennyi költőt megemlítettünk, s még folytathatnánk a sort Nagy Lászlóval, Juhász Ferenccel?

Ági: Talán az, hogy a motívumok vándorolnak. Itt egyik fontos motívum a sorsvállalás.

Viki: És az is, hogy a költők akarva-akaratlanul folytatják egymás munkáját, gondolatait. Az irodalom történeti jellegű.

N.I.: Egy helyen megszakad a vers folyamatos szövege. Miért?

Viki: Az utolsó tizenhat sort különíti el a költő. A "Férfikor" a nyitánya ennek a befejező résznek, amelyben mintegy összegzi, az eddig elmondottakat, megismétli a legfontosabb motívumokat.

N.I.: Formailag befejezi a verset, de gondolatilag nem. Talán éppen itt kezdődik el valami.

Ági: Érdekes az is, hogy "vigyázlak, várlak!" sor v alliterációja szinte visszaidézi a "Villamos vágtat"-ét, de milyen más ennek a hangulata.

E.E.: Befejezésül hallgassuk meg Dinnyés József megzenésítésében ezt a verset. Kifejezi-e azokat a gondolatokat, hangulatokat, amelyeket itt megemlítettünk, a zene eszközeivel a szerző?

Melinda: Én kifejezőnek találom a zenét. A gondolatokat erőteljesen kiemeli a hangerővel, a hangmagassággal.

Ági: Szakaszokat lehet felfedezni a zenében, fölfelé kapaszkodik, majd visszaereszkedik.

E.E.: Igen, ezt úgy is mondhatjuk, hogy strófikus az előadás, holott a vers nem bomlott versszakokra. De nagyon jól érzékelteti a gondolati tömböket.

Ági: Nyitva is hagy, le is zár. A végén a dallam nem ereszkedik vissza, de megismétli az utolsó sorokat.

E.E.: Azt hiszem, hogy ennek a megzenésítésnek az a legnagyobb érdeme, hogy tisztelettel közeledik a zeneszerző a szöveghez, nem akarja felülmúlni, túlszárnyalni. Minden szó érthető, remek formát talált a kiemeléseknek, a szó erejének többletet adott. A szuggesztív előadás figyelemfelkeltő.

Ági: Fábry Zoltánnál találtam egy idézetet, ami Tőzsér Árpád egész költészetére vonatkozik ugyan, de jól jellemzi ezt a verset is: "A világgá tágulás pattanó dinamikája, a képelevenség szinte belénk mar. A gesztus mondatok plasztikus hűsége a férfimozdulat világlendületét realizálja."

E.E.: Legyen ez a zárszó.

JEGYZET

Ez a beszélgetés, amelyet a két szerző vezetett, 1992. május 14-én hangzott el a nagykőrösi Arany János Gimnázium 3/a osztályában. A tanulók véleményét néhány hozzászólásba tömörítettük.

ERDÉLYI ERZSÉBET – NOBEL IVÁN

Variációk halálra és kábítószerre

Már elsimulni látszottak a hetvenes évek Csáth-kultuszának hullámai, amikor az 1987-es évforduló újra az író művei és élete felé fordította a figyelmet. Gyűjteményes kiadás, tematikus folyóiratszámok, a "titokzatos", pad alatt olvasott napló kiadása (az újvidéki Hídban), színdarab (a szabadkai Népszínházban), kis késéssel a ködöt oszlató monográfia (Szajbély Mihály munkája) foglalkoztak Csáthtal. Két éve a vajdasági származású Nagy József párizsi mozgásszínháza készített nagyszabású produkciót Csáth szellemében Comoedia tempio címmel, mára Tolnai Ottó Árvacsáth címen írt versei is kötetté értek. Molnár György tévéfilmje szintén Csáth születésének századik évfordulójára készült, jelen írásunk apropója a némi késéssel megjelent videokiadás.

Egy tévéfilm általában a nagyközönséghez kíván szólni. Még akkor is, ha a film témája, a főhős személye egy szűkebb réteget jobban, esetleg hivatásszerűen is érint. Ha például egy író a tévéfilm főhőse, ettől a filmnek az irodalomhoz nem lesz túl sok köze. Nem kell újat közölnie, sőt még pontosan, hitelesen szólnia sem az íróról. Azt tesz vele, amit akar. A fontos az, hogy a film jó legyen.

Ha tévéfilm, akkor nem tanácsos eltávolodnia a közízléstől, kicsit legyen modern, de még legyen követhető. Mert mi a célja egy tévéfilmnek? Ha így teszem föl a kérdést, akkor határozott választ kellene adnom. De én sem vagyok biztos, hogy egy tévéfilm hagyományosabb, kevésbé lehet úttörő, mint egy mozifilm. Kísérletezni lehet mindkettővel, legfeljebb belebukik a rendező. Csak úgy tudok válaszolni önmagam kérdésére, hogy minden filmnek – ahogy minden műalkotásnak is – valamilyen módon igazolnia kell önmagát, a műfaj vagy a téma még akkor sem indokolhatja létezését, ha történetesen minden műfaji követelménynek eleget tesz. (Nem tudom, ilyesmi lehetséges-e.) A kérdés lényegében tehát az, hogy igazolja-e önmagát a *Varázsló álma,* filmként megállja-e helyét a Csáthtal foglalkozó alkotások sorában? Egyáltalán: jó film-e?

A film Csáth művei alapján készült. *A varázsló halála* és az erre épülő *Hamvazószerda* című "bábjáték" története a film kerettörténete, és ehhez kapcsolódnak más novellák cselekményei, jelenetei, motívumai, esetleg csak szereplői. A szerkezet ez alapján rendkívül egyszerűnek tűnhet. Az is. A különböző novellákból egyetlen történet lesz, a "varázsló halálának" illusztrációja. A legnagyobb gond viszont az, hogy a varázsló nem más, mint Brenner József. Végtére is nem meglepő az azonosítás. Indokolja ezt az is, hogy az író életéhez köthető cselekményt az egyszerűség kedvéért – általában – szívesen azonosítjuk az író életével. Mivel nem irodalmi megközelítésről, hanem filmről van szó, ezt nem is lehet elítélnünk. A Csáth-kultusz ezt a megközelítést egyébként is kézenfekvővé teszi. A századforduló iránti nosztalgia, a nosztalgia iránti nosztalgia már két évtizede általános. a szecesszió is annyira népszerű, hogy a pestinek nevezett nyegle zsargon már a *szeci* becézést is kitalálta. Csáth Géza sem maradhatott meg egyszerűen prózaírónak, arra viszont nem eléggé szalonképes a minden ellenkező látszat ellenére prűd (irodalmi) közízlés miatt, hogy "nagy magyar író" legyen, így – a "fiatalok" írójaként – "varázsló" lett belőle. A baj csak az, hogy a film nemigen áll meg a saját lábán, a novellák és főleg a Csáth-kultusz nélkül értelmetlenné válna. Nem értenénk, *miről van szó.* Az alapgondolatnak szánt idő-probléma túlságosan általános ahhoz, hogy átlényegítse a film jeleneteit. Aki nem ismeri jól a Csáth-életművet, nemigen tud mit kezdeni pusztán azzal, amit lát; illetve számára nem lehet több a film egy kábítószerélvező orvos látomásainál és halálánál. Aki felületesen ismeri Csáthot,

az a Csáth-legendát látja viszont, egy önpusztító író "szecis" történetét. Rögtön a film elején elhangzik a legismertebb Csáth-mondat: "Komám, szedd össze magad..." Azután vendéglő, pohárcsörgés, kacagó nők, víziók, halálvágy. Mindez profi módon elkészítve. Játék az idővel, hangsúlyos képek, simuló zene (Csáthról lévén szó, ez külön dicséretes), autentikus díszlet. Néhány finom utalás a szakértőknek. A kancsó árnyéka a falon például a film egyszerű nézője számára nem jelenthet szinte semmit. Miért emlékezne éppen arra, hogy a *Szombat este* c. novellában a kancsó árnyéka a gyerekek számára a titokzatos Homokember.

A kiváló tükörjelenetek, az ajtókon, ablakokon és egyéb nyílásokon át láttatott képek, árnyékok, a térhatások (szecesszió!) "jól megcsinált" filmmé teszik a *Varázsló álmát*. Például a Palincsai-jelenetben megszűnik Palincsai arcának és Brenner József alakjának térbelisége, a látvány nem indokolja a méretek különbözőségét. Örömmel megfejthető belső, gyakran pedig a novellák felé mutató utalások is gazdagítják a filmet. Kiváló a csontvázjelenet is, pontosan követi a filmszerű novella "utasításait" (vétek lett volna kihagyni). És lényegében az egész film szerkezetét megfelelően alátámasztja, indokolja a kábítószeres, csapongó tudatállapot. A kérdések, dilemmák a film elején elhangzó "komám, meg fogsz dögleni..." után mégis szaporodnak.

De ezek már a Csáth-kultuszt csak kultuszként elfogadó irodalmár dilemmái. Most ez melyik novella lehet? Ez is utalás lenne? Hogy kerül ez a személy ebbe a történetbe? Miért csak a poént vette át? Így van ez a novellában is? Miért egyszerűsítette, konkretizálja a vörös Esztitől való elválás nyugtalanító bizonytalanságát? (A novella csak sejteti, hogy Esztivel mi történt, talán az anya küldte el a szeretővé lett szolgálólányt, a filmben az apa kifizeti a lányt.) És végig zavaró a film folyamán, hogy minden novellából a haldokló Brenner József életének részlete lesz. Bizony, Csáth Géza novelláiból elkészítették Brenner József tragikus halálát. És nem lehet megkerülni: nem több ez, mint a *szép halál* szecessziós változata. Annyiban autentikus, hogy Csáthosan, szecessziósan mesterkélt. Lényegében ez is egy kerek történet: Brenner József kitalálta Csáth Gézát; Csáth Géza kitalált író, megírta a novellákat, amelyeket Brenner József megélt. Azután Brenner József meghal, Csáth Géza viszont egyre szecessziósabban él tovább. És hal meg újra és újra, ahogy arra csak a varázslók képesek.

Igazából én egy szempontból tartom kielégítőnek a filmet. Jankai Zoli barátom szempontjából. Mert Jankai Zoli nem túlságosan nagy irodalomfogyasztó ugyan, de Csáth Géza nevére nagyon jól emlékszik. Másodikos középiskolások voltunk, amikor olyan szabályszerűen bezúgott a *Szombat estéből*, mint ahogy azt a szakirodalom, élén Karinthyval tárgyalni szokta. Arra ugyan már nem emlékszem, hogy azért-e, mert el sem olvasta a novellát, vagy mert nem tudott vele mit kezdeni, de ez túl sokat nem is változtat a lényegen. Az viszont lényegesen megváltoztatta volna Jankai barátom Csáth-hoz való viszonyát, ha előzőleg látta volna ezt a filmet. Mert amit egy ilyen életű ember írt, amilyennek Brenner Józsefet látjuk ebben a filmben,, az – akkori eszünkkel(?) – csak nagyon jó lehet. A Csáth-kultusz terjesztésében lehet tehát a film szerepe, ösztönzést és alaputasítást tud adni a novellák olvasásához. Nem csak a középiskolásoknak! Ezért jó, hogy a Televideo Kiadó videokazettán is hozzáférhetővé tette.

A varázsló álma. Tévéjáték Csáth Géza novellái alapján. Televideo Kiadó. MTV. Dramaturg: Sülyi Péter. Operatőr: Zádori Ferenc. Rendező: Molnár György. Főszereplő: Eperjes Károly. Kb. 64 perc.

LADÁNYI ISTVÁN

Hegedüs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka

Emlékszem, Hegedüs Géza monumentális művének első részletével a fürdőkádban ismerkedtem meg, valamikor a hetvenes évek közepén. Furcsa, számomra addig ismeretlen neveket hallottam tőle, s figyelemre méltó verseket az előadóktól, akik közül ma már csak Béres Ilona hangját tudom felidézni. Felerősítettem a rádiót, hogy a víz csobogó hangját elnyomja. Érdemes volt. Mindmáig hálával tartozom Hegedüs tanár úrnak, nem csupán azért, mert fürdés közben megismertette velem Szilágyi Gézát, de azért is, mert ráébresztett: a magyar irodalomtörténet nem egészen úgy fest, ahogyan tanultam, még csak nem is úgy, ahogyan Szerb Antal, Pintér Jenő és mások lefestették. Igen, Hegedüs Gézától tanultam meg, hogy az irodalom története nem a nagy műveknek, nem is a nagy alkotóknak (korszakoknak, irányzatoknak, iskoláknak, szalonoknak, lapoknak, kiadóknak stb.) a története, hanem valami egészen más; ma sem tudnám megmondani, hogy pontosan mi. Tőle tanultam meg azt is, hogy a legjelentősebb alkotók nem feltétlenül a legjobb alkotók is egyúttal, hogy egy másodvonalbeli költő lehet jelentősebb, fontosabb, meghatározóbb, mint tehetségesebb pályatársai.

Szilágyi Géza művei alaposan megvárakoztattak: a Borda Antikváriumban előbb egy ragyogó esszékötetét találtam meg *(Könyvek és emberek)*, majd évekkel később a *Holt vizeken* dedikált példányát ("Ostendei emlékül tisztelettel a szerző Bpest, 1908 szep. 10."). A főműre, a *Tristiá*ra azonban sok éven át hiába vártam, végül kikölcsönöztem és lemásoltam.

Hegedüs Gézának könyv alakban is megjelent arcképcsarnokaival csak jóval később találkoztam.

Arra is emlékszem, első találkozásaim alkalmával mennyire sajnáltam, hogy éppen ő, aki a magyar irodalom történetéről többet tud, mint sokan, akik ilyen cím alatt megjelentettek munkákat, nem ír irodalomtörténetet, "beéri" néhány alkotó rövid portréjának megrajzolásával. Ma már kezdem belátni: az ő tudásával talán ez volt az egyetlen okos magatartás. Mert ugyan miféle történetét lehetne megírni a magyar irodalomnak? A félreértések és meg nem értések történetét? Ez legalább olyan vaskos művé kerekedne, mint a most megjelent két kötet, mégis, joggal érezné úgy az olvasó: talán nem csak ez volt a magyar irodalom. A szüntelen viszályok, gáncsoskodások történetét? Ez már olyan határtalanul nagy téma, hogy ilyen általánosságban talán fel sem dolgozható. Lehet persze még sokféle történetet kreálni, de annak, aki alaposabban ismeri a témát, érthető, ha egyik sincs ínyére.

Vannak persze az arcképcsarnokban is ilyesfajta részletek, amelyek a dolog természetéből adódóan vitathatók. Balassi Bálint arcképe pl. kicsit sötétre kerekedett, ami nem is volna baj: kérdés azonban, hogy akkor Révaival vagy Kazinczyval miért olyan elnéző Hegedüs tanár úr? Azzal a Révaival, aki nem elég, hogy álnéven csepüli minősíthetetlen hangnemben Verseghyt, de ráadásul égig magasztalja közben mesterét: a Révait álnév mögé rejtőzve dicsérő Révait tarthatjuk ugyan jelentős nyelvésznek, emberileg azonban alig van mentség az eljárására.

Mintha Kazinczynál is megingott volna Hegedüs tanár úr; arcképét egybevetve Csokonaiéval, tanácstalan az olvasó: elismerte vagy nem ismerte el a pályatárs nagyságát Kazinczy? Nos, nem ismerte el; már gyászbeszédében mizantrópnak nevezte "barátját", a későbbiekben pedig nem győzte hangsúlyozni, hogy Csokonai tehetséges volt ugyan, de nem adatott meg neki, hogy valóban jelentős művet alkosson. (Mellesleg: nem ez volt az egyetlen eset, amikor Kazinczy rossz ügy mellett kötelezte el magát; az Iliász-pör néven számontartott irodalmi vitában is rossz oldalra állt.)

Vannak persze kevésbé ismert esetek az irodalomtörténetben, amelyek szintén azt mutatják, hogy egy-egy alkotó, vagy alkotópár portréja összetettebb, mint amilyennek

az utókor gondolja. Itt van pl. Tóth Kálmán és Majthényi Flóra esete. Hegedüs tanár úr portréjából az derül ki, hogy a szoknyapecér költő megkeserítette az ábrándos költőnő életét. Kevesen emlékeznek rá, hogy a fiatal lány miként tréfálta meg jövendőbelijét. Állítólag két pohár vízbe fehér port hintett, majd közölte Tóth Kálmánnal, hogy édesanyja ellenzi a házasságukat, okosabb tehát, ha megmérgezik magukat. Tóth Kálmán rögtön rá is állt a dologra; s amikor már kezdett rosszul lenni, Flóra kisasszony kinevette őt, mondván, hogy csak cukrot hintett a vízbe. A költő szerelmespár viszontagságokkal teli élete végül is oly megható, hogy csak azon csodálkozunk: miért nem dolgozták fel regényíróink vagy filmrendezőink a témát.

Egy ilyen arcképcsarnoknál az olvasó, szinte óhatatlanul, a kedvenceit kezdi el keresgélni. És jó eséllyel meg is találja, mert a gyűjteménybe felvett 222 személy igen jól "lefedi" a magyar irodalmat, néhol olyan részeit is, amelyek érdemtelenül nem kaptak hangsúlyt az irodalomtörténeti munkákban. Külön érdekessége, hogy a népszerű szerzőkről (Pósa, Szabolcska, Rejtő) is szól. S helyenként, az egyes írások rövidsége ellenére, meglepően sokszínű képet ad: Dugonics Andrásról nemcsak azt tudjuk meg, hogy korai sikeres regényíróink egyike volt, de azt is, hogy matematikus volt (Ottlik és Esterházy kollégája, ha úgy tetszik), sőt, nyelvünk egyik legsikeresebb megújítója. (Alig van költőnk, akinek ne lett volna Etelka nevű szerelme, a szögedies "kör" szó pedig egyszerűségében is telitalálatnak bizonyult.)

Hegedüs Géza irodalmunknak nemcsak jeles ismerője, de egyúttal jeles ismertetője is; igazi tanár, aki már-már archaikusnak tetsző (s épp ezért igen rokonszenves) didaktikai módszerekkel próbálta meg sok éven át a rádió hallgatóságához is közel hozni az irodalmat. S miként ottani tevékenysége vélhetően a rádió hangarchívumának, úgy írásos tevékenysége a magyar irodalomtörténetírásnak maradandó alkotása.

ANDOR CSABA

A szókincsbővítés lehetőségei a szlovák társalgási és irodalomórákon

A nemzetiségi pedagógusok, a szlovákot tanítók is régóta tudatában vannak annak, hogy a nemzetiségi nyelvoktatásban új utakat kell keresni. Az utóbbi tíz évben többször elhangzott – hivatalosan is –, hogy a nemzetiségi nyelvoktatásban a kommunikatív nyelvtanításra kell a hangsúlyt helyezni. Nem indulhatunk ki abból a feltételezésből, ami sajnos már régen nem igaz, hogy a tanulók a nemzetiségi nyelv anyanyelvi szintű ismeretével jönnek az iskolába. Az iskolának alkalmazkodnia kell a realitáshoz, ti. hogy a családban a nemzetiségi nyelv nem él a régi módon, épp ezért az iskola feladatává válik annak megtanítása. E helyzet felismeréséből adódik, hogy a nemzetiségi nyelvoktatásban is előtérbe került az intenzív és hatékony nyelvtanítás új módszereinek keresése. Ez napjainkra a nemzetiségi iskolák létkérdésévé vált, annak ellenére, hogy az érvényben lévő szlovák nyelv és irodalmi tantervek, melyek a magyar nyelv és irodalom tantervek felépítését követik, kevésbé alkalmasak a tanulók szókincsének fejlesztésére, hiszen összeállításuknál nem ez volt a meghatározó szempont.

Az utóbbi években egyre inkább teret kap a tanári szabadság és az új utak keresése az oktatási folyamatban. Ez kedvez a nemzetiségi pedagógusoknak is, akik eddig is, az adott körülmények között is, keresték az intenzívebb és hatékonyabb nemzetiségi nyelvtanítás lehetőségeit.

A szlováktanárok körében általános vélemény, hogy a szlovák nyelvtanítás egész koncepcióját meg kell változtatni. Ez vonatkozik nemcsak a tananyagra, de a nemzetiségi pedagógusképzésre, a nemzetiségi nyelvtanárok felkészítésére is. Az új

tantervek kidolgozásáig azonban az adott körülmények között, az adott tantervi anyag lehetőségein belül is keresni kell a hatékonyabb nemzetiségi nyelvtanítás módszereit.

A nemzetiségi iskolákban jelenleg a szlovák nyelv és irodalom tantárgynak a felsőtagozaton három összetevője van: nyelvtan, irodalom és társalgás. Ezek közül a szókincsfejlesztésnek és a nyelvi készség fejlesztésének természetesen a társalgási órákon van a legnagyobb lehetősége. Ezek kötetlen formája, oldott légköre nagyon sok lehetőséget kínál az intenzív nyelvtanulásra, de tévedés azt gondolni, hogy ebből fakadóan "könnyebb" társalgást tanítani, mint hagyományos értelemben vett irodalmat. Jelenleg ugyanis a szlováktanárok többsége nincs metodikailag erre felkészülve (felkészítve). Előnyük van azokban a kollégáknak, akiknek a másik szakjuk valamilyen idegen nyelv (legtöbb esetben orosz), ui. metodikailag ők vannak leginkább felkészítve a kommunikatív nyelvtanításra.

A módszertani problémák mellett nehezíti a helyzetet a segédletek (képek, fóliasorozat, hanganyag stb.) hiánya is. Ezekből a gondokból fakadóan ezeken az órákon fenyeget a leginkább az átgondolatlanság, a következetlenség veszélye az oktatási folyamatban. Ezt csak akkor tudjuk elkerülni, ha az adott témakörben nagyon átgondoljuk nyelvfejlesztő tevékenységünket. Első feladat (ez elsősorban pl. 5. osztályban, új csoporttal, osztállyal való ismerkedés esetében alapvetően fontos) felmérni a tanulók nyelvi szintjét, szókincsét a témával kapcsolatban. Ennek legjobb módszere az irányított beszélgetés, melynél felhasználjuk a társalgási segédkönyvek szövegét, valamilyen képet (az orosz nyelvtanításhoz használt képanyag, szlovák képeskönyvek: Detská encyklopédia, Svet okolo nás, Obrázkovy slovnik stb.) vagy közös élmények, séták, látogatások tapasztalatait beszéljük meg.

A tanulóknak az adott témára való "ráhangolása" és a szókincs felmérése után elkezdődhet a szókincs bővítése, vagyis azoknak a szavaknak, kifejezéseknek pontos megtervezése, amelyeket meg akarunk tanítani, be akarunk gyakoroltatni. Ez a tanítási óra lexikai előkészítése. A folyamatba be kell vonni a tanulókat is. A tanítási óra hatékonyságát, intenzitását fokozza, ha a lexikai bázis megteremtése is a közös munka eredménye. A tanultakat mindig eredményesebben rögzíthetjük, ha a felfedezés örömöhöz, élményéhez juttatjuk a tanulókat. Erre a tanulók egyéni vagy csoportos munkában már rövid gyakorlás után képesek. A tanítási óra e szakaszában az említett segédletek mellett jól használhatók a két- és egynyelvű szótárak (Maly synonymicky slovnik, Maly frazeologicky slovnik), gyermekfolyóiratok (Okienko, Priatel stb.).

A szógyűjtés után az adott szókincs aktivizálása következik, ami sosem jelentheti az új szavak mechanikus bebiflázását, ellenkezőleg: kommunikatív szituációkban kell alkalmazni őket. A gyerekek nagyon szeretik a szerepjátékokat – ezt ki kell használni a társalgási órákon.

Az 5. osztályban, az *Iskolaorvosnál* című leckénél pl. a bevezető, ráhangoló beszélgetés után nemcsak a téma szóanyagát – a leggyakrabban előforduló gyermekbetegségek megnevezését – gyűjtjük össze, de mintegy előkészítésként a dialógusokhoz, a szerepjátékokhoz közösen megfogalmazzuk az előforduló kérdés – válaszvariánsokat is.

Például:

Mi fáj?	Fáj a fejem
Mi bajod van?	Rosszul vagyok
	Rosszul érzem magam
Mi a panaszod? stb.	Meg vagyok fázva
	Lázas vagyok
	Hányingerem van. stb.

Hasonlóan készíthetjük elő az Utazunk című téma dialógusait a közös szógyűjtés után kérdések megfogalmazásával, melyek a pályaudvaron, vonaton hangzanak, hangozhatnak el.

Például:

Megváltottad már a menetjegyedet?	Félárú vagy egész jeggyel utazunk?
Nyitva van már a pénztár?	Beadjuk a csomagunkat a csomagmegőrzőbe?
Hányadik vágányról indul a vonatunk?	Van jó csatlakozása a vonatnak?
Hol kell átszállnunk? stb.	

Ilyen előkészítés után a tanulók már képesek változatos és életszerű dialógusokat szerkeszteni, amelyek a nyelvi készség fejlesztésének leghatásosabb és legtermészetesebb formái.

A társalgási témák lexikai előkészítését esetenként jól fel lehet használni a tanult nyelvtani ismeretek gyakorlására is. Az 5. osztályban a *Taneszközeink* című témánál a megnevezések mechanikus felsorolása helyett a Mivel mit csinálunk az órán? kérdésre gyűjthetjük össze a szavakat, s így egyúttal a főnevek eszközhatározós esetvégződéseit (-ou, -om) is begyakorolhatjuk.

Co robime?

– ou	– om
Ceruzkou piseme.	Perom piseme.
Zálozkou oznacíme stranu.	Stetcom malujeme.
Hubkou umyvame tabulu.	Strúhadlom strúhame. stb.

Az *én munkanapon* című rész feldolgozásakor pedig a felszólító módot gyakorolhatjuk a lexikai előkészítésnél.

Mit csinálok reggel?	Mit mond édesanyám?
felkelek	Kelj fel!
megmosakszom	Mosakodj meg!

Ugyanezt csinálhatjuk a *Tisztaság, tisztálkodás* témánál, amikor az összegyűjtött kifejezéseket *Édesanyám utasításai* címszó alatt felszólító mondatokba helyezzük:

Mosd ki a zoknidat!

Hetente mossál fejet!

Vasald ki a ruhádat! stb.

A *vásárlás* témát jól fel lehet használni a melléknév és a főnév egyeztetésének, a nemek megkülönböztetésének gyakorlására.

Co sme videli v obchodnom dome?

ciernu suknu	zelené saty
hnedé sako	zlté lodicky
sivy jarník	modré nohavice stb.

A társalgási órákat nyelvi játékokkal lehet élénkíteni. A tanult lexikai anyag "számonkérését", "begyakorlását" össze lehet kötni pl. szólánccal, nyelvi totóval, barkochbával, találós kérdések szerkesztésével. A játékosság, az oldott légkör teszi ezeket az órákat nemcsak színesebbé, de a tanulók motiválhatósága miatt sokkal hatékonyabbá is, mint a "tanítás – gyakorlás – számonkérésre" korlátozott, hagyományos tanórákat.

Az irodalomórákon szintén sok lehetőség van a tanulók szókincsének, nyelvi készségének fejlesztésére. Vonatkozik ez elsősorban az 5-6. osztályra. A különböző témakörök (A gyermekkor ösvényein, Repüljetek bátran stb.) olvasmányainak feldolgozásánál általában az irodalomolvasás módszereivel dolgozunk, de a nemzetiségi nyelvoktatásban nem kopírozhatjuk a magyar irodalomtanítás módszereit. A tanulók nyelvi hiányosságai miatt ezeket az órákat is elsősorban a nyelvi készség fejlesztésének szolgálatába kell állítani. Ennek a szempontnak kell érvényesülnie már a feldolgozandó szemelvények megválogatásánál is. A szöveggel való munkát a nyelvi

hiányosságok miatt csak akkor kezdhetjük el, ha a tanulók a szöveget tökéletesen értik, ezért itt is az első és legfontosabb feladat a feldolgozandó olvasmányok lexikai előkészítése, azaz eldönteni, hogy melyek az ismeretlen szavak, kifejezések, és ezek közül melyek azok, amelyek a kommunikációs készség szempontjából a legfontosabbnak. Az új szavak ilyen szempontú megkülönböztetése azért fontos, mert az irodalmi szemelvényekben (pl. a mesék, mondák tanításánál) sok archaikus szó is előfordul – ezeket elég csak érteni a tanulóknak. (A szótárban e szavakat egyezményes jellel jelölhetjük.) A szöveggel való közös munkát tehát a szómagyarázat előzi meg. Ennek módja is többféle lehet: kétnyelvű szótár, szinonímák használata, a fogalom körülírása.

A "szinoníma szótár" vezetése nagyon hatásos módszer a szókincs aktivizálása szempontjából, hiszen ebben az esetben az új szó, kifejezés magyarázata a már ismert szóanyaggal történik.

Körülményeink között természetesen a szöveggel való munka is új funkciót kap; nem elégedhetünk meg csupán az irodalmi olvasmányok tartalmának reprodukálásával, a szereplők jellemzésével, irodalomelméleti ismeretek megtanításával – a szöveg irodalmi szempontú "elemzésével". de úgy kell vele dolgoznunk, hogy a hangsúly a tanulók nyelvi készségének fejlesztésére kerüljön. Ha az órai munka megtervezésénél arra koncentrálunk, hogy az irodalmi szöveget hogy lehet felhasználni a szókincsfejlesztés szempontjából, akkor minden irodalomóra ezt a célt is fogja szolgálni.

A társalgási órákhoz hasonlóan, az irodalomórákon is keresni kell a lehetőséget a tanulók kommunikációs készségének fejlesztésére. A dialógusok szerkesztése, a szöveg dramatizálása, eljátszása, az elbeszélő személyének megváltoztatása kedvelt és hatásos módszerek. Jól szolgálja a szókincsfejlesztést, ha az irodalmi szöveget adott nyelvi szempont szerint dolgozzuk fel (pl. a cselekmény elbeszélését segítő igék vagy a jellemzést segítő jelzős kifejezések kikeresése, illetve valamely természeti jelenség leírásánál a szövegben előforduló kifejezéseken kívül a már tanult kifejezések összegyűjtése és az ezekkel való munka).

Ha az irodalomórákon is tudatos és rendszeres szókincsfejlesztő munka folyik, a tanulók képessé válnak önálló fogalmazások elkészítésére is, ahol a közösen összegyűjtött szavakat, kifejezéseket fel tudják használni élményeik, gondolataik kifejezésére.

Ha tehát a társalgási és irodalomórákon is a kommunikatív nyelvfejlesztésre koncentrálunk, a tanítás anyaga nem elsősorban célja, hanem eszköze lesz pedagógiai tevékenységünknek.

MIKLYA BÉLÁNÉ

LAPLÁTOGATÁS

Dörmögő Dömötör

Évtizedek óta ott lapul a polcomon, megfakult színeivel, beporosodott borítójával valami homályos biztonságérzetet ad: titkon saját gyerekkorom el nem múlásával kecsegtet. Akkor, jó húsz éve, mindenkinek ebből olvasott fel a papa, este, ha már a tévéhíradó előtt nem jutott volna idő egy "igazi" mesére. Azóta a világ átszíneződött, a gyerekek a Futrinka utca lakói helyett menetfelszerelésben karatézó teknőcöknek szurkolnak, játékaikat Barbie-rózsaszín giccsfelhő lengi körül, de a *Dörmögő Dömötör* még mindig ott gyűrődik az önjáró műanyagrobotok alatt, rendíthetetlenül. Színei, figurái alig változtak. Csak én nőttem fel – amire nem vagyok túl büszke –, és ma már egy kicsit meghökkenve lapozok bele egykori kedvenc Dörmögőm legutóbbi évfolyamába.

Lehetséges, hogy ennyi idő alatt alig változott? Hogy külseje, rajzai érintetlenül vészelték át a világ teljes átalakulását? Eltűntek a piros zászlót magasztaló versek: ez csak természetes, hiszen vége a gyerekkort is megnyomorító ideológiai erőszaknak. Megjelentek itt is a reklámok, amit már kevésbé értek. Lutra-album, no jó, ez még mondható gyerekigénynek – bár az előregyártottság, a széria jelleg hosszú távon csak arra szolgál, hogy jó korán megtisztítsa a terepet a fantáziátlan, gépies mindent-befogadás számára. Ettől a Lutra-hisztériától a gyerek nem ismeri meg jobban az állatokat, csak az üzleti szellemet. De legyen. Ám teljesen tanácstalanul állok a pelenka- és babakellék-reklámok idenyomakodása előtt. Vajon miért gondolja a lap szerkesztősége, hogy 3-7 év közötti gyerekektől, egy amúgyis vékonyka újságban, helyet lehet lopni erre?

Ami a Lutra-jelenségben megmutatkozott, az a Dörmögőnek általános hibája is. Nem törekszik a még szinte korlátlan gyermekképzelet bátorítására, alig-alig javasol játékos feladatot az igazi kreativitás fejlesztéséhez. *Páli Judit* és *Forgách Balázs* állandó rovata jó rajzos feladatokat mutat be, de ez kevés. A gyerekek valószínűleg minden hónapban szívesen fogadnák az olyan ötleteket, mint az 1992. évi januári számban leírt otthoni bábkészítés, vagy a júliusban ajánlott dobozcirkusz fabrikálása. Ha ebben a boldog iskola-előtti korban nem szokják meg, hogy bármiből bármit tudnak csinálni, akkor menthetetlenek. Hiányoznak a dalok is, csupán az áprilisi, legjobban sikerült szám hozott le egy kisze-játékhoz tartozó kottát. Pedig a játékok, mesék és énekelgetések egymásba fűzésével talán megelőzhetők a későbbi kommunikációs problémák is, nem beszélve a hétköznapokból egyre inkább eltűnő éneklésről. Iskolába kerülve a zene rendszerint belső igény helyett a megtanulandó feladatok közé süllyed, és megszűnik természetes társ lenni a gyerekek számára.

Grafikailag jó az 1992-es évfolyam, *Dargay Attila, Zsoldos Vera, Somorjai Éva, Dankó István* rajzai hangulatos, érdekes, az affektáltságtól távol álló mesevilágot teremtettek. Nem estek bele a máshol kórosan terjedő, amerikai rajzfilmstílust utánzó gyerekgiccsbe. Megnyugtató érzés kezünkbe venni egy Dörmögőt, kissé elavult, de tegnapiságában kedves képi világa igazán gyerekközeli. Hiányzik belőle mindaz az agresszivitás, amely annyira jellemző a mai felnőttek mai gyerekeket "szórakoztatni" akaró gesztusára.

És maguk a mesék? A kincsek, amiért sietni kellett haza az oviból? Most – hogy felnőtt fejjel ugyanúgy vágyakozom a napi mesém után, mint régen – jól válogatott anyagot találok a lapban. *Gyárfás Endre* minden hónapban viszontlátható Dörmögő-családja, *Cser Gábor* folytatásos Homokvári kalandja, a sokáig nélkülözött régi magyar mondák, *Kányádi Sándor* és *Fecske Csaba* meséi valóban kincsek: befogadhatók a mindennapi komoly gyerekrítusba. Jól használhatók a "Mi készül az új lisztből?" típusú, tanítgató írások is. Versekben már korántsem ilyen erős a lap, leszámítva az áprilisi tavaszváró verscsokrot, nem kényezteti el kis olvasóit. A legnagyobb örömömet "Illemberke" megjelenése okozta, aki egy-egy jó tanácsával sokat segít a szülőknek. *Dallos Szilvia* és *Martsa Piroska* új rovata telitalálat lett.

Hagyománykedvelő lévén, ellene vagyok az értelmetlen, csak az "új" szent eszméje érdekében történő arculatváltásnak. Különösen fontosnak tartom, hogy a gyerekeket egyfajta állandóság vegye körül, amely kiemeli őket a mi túlgerjesztett, örökös rohanásunkból. De azt hiszem, ez a mostani Dörmögő – levetkezve az "előző rendszer" jeleit – úgy maradt ugyanaz, mint régen, hogy alig használta ki a felszabadultabb gondolkodás lehetőségeit. Ha a számok mellé odatennénk egy képzeletbeli hiánylistát – mindazt, ami sajnos kimaradt –, igazi, használható gyereklapot kapnánk. Tudom, hogy ennek jó része pénzkérdés, mégis változtatásokra lenne szükség. Az iskolák romló színvonala és a családok idő- és energiahiánya egyre nagyobb feladatokat hárít az óvodás-kisiskolás korosztály nevelőire, amit ennek a lapnak is vállalni kell. Ha hagyományos, divatokat nem követő szemlélete több ötlettel, sokoldalúbb megközelítéssel párosulna, segítséget tudna nyújtani, hogy olvasói ne veszítsék el túl korán természetes képzeletgazdagságukat. Nem csupán nekik fontos ez: mi, felnőttek is az ő nyitottabb világukból táplálkozunk.

GÖTZ ESZTER

Péterek az Arany János Színház Kamaratermében

Garbonciás Péter: a magyar népi hiedelemvilág egyik figurájának kései, versbeli leszármazottja. A garbonciás (vagy garabonciás) diák olyan vándorlegény volt, aki – ha megharagították – vihart tudott támasztani.

Huzella Péter: a megzenésített verseket játszó Kaláka együttes tagja. Zenét szerez és zenél: elsősorban gitáron játszik és énekel.

Huzella Péter: Garbonciás Péter. A zenész önálló műsora és annak címadó dala tíz éven aluli gyerekeknek; sok énekkel, közös játékkal, némi kerettörténettel.

A mesélő furcsa idegennel találkozott vandorútján. Az elbeszélésből kirajzolódó chagalli ihletésű férfit – hosszú kabátjával, fekete kalapjával, mákos szakállával és hegedűjével – magát gondolhatnánk valamiféle szépirodalomból előlépett garbonciásnak; ám ő a mesélőben ismer rá Garbonciás Péterre. Ez a Garbonciás azonban nem a vihart támasztó dühösek közül való. Az ő ereje abban rejlik – ébreszti rá az idegen –, hogy mint szívében az emlékeit, úgy tarisznyájában a világmindenséget hordozza. A két vándor együtt folytatja útját, s közben mesélnek egymásnak. Garbonciás Péter világában nincs jelentősége, de talán maga sem tudja pontosan, hogy valami egy órája, egy hete vagy egy éve történt; hogy gyerekei 999-en vagy egy kicsit kevesebben vannak. Itt sok minden megeshet, még az is, hogy Weöres Sándor vagy Petőfi Sándor apai-nagyapai jóbarátként szerepel.

A kerettörténet nemcsak a dalok összekötőszövegét adja; alkalmat teremt arra is, hogy a gyerekek aktív részesei legyenek a játéknak: rendezgethessék a díszletként szolgáló filcfigurákat a színpadi táblákon, ritmusjátékot játszhassanak, beszélgethessenek az előadóval és közösen énekelhessenek. Bár korántsem kapnak akkora teret a közreműködésre, mint azt a műsorhoz készült szórólap ígérte ("a gyerekközönség kreativitása új és új irányba tereli a műsort"), Huzella Péternek igencsak nagy lélekjelenlétre van szüksége ahhoz, hogy nyitottá is tegye, de mederben is tartsa ezt az együttes játékot. Emellett azonban olykor megfeledkezik arról, hogy a nézőközönség életkorát mindenben – a kérdésekben, magyarázatokban is – figyelembe vegye.

Huzella közvetlen és szellemes játékmester, ám a műsor fő értéke zenei teljesítményében rejlik. A Kaláka együttes zenéje immár generációkat segített versértésre, versszeretetre nevelni. Az irodalmi szövegekhez – szóljon ifjúhoz vagy felnőtthöz – hasonlóképpen közelednek. A verseket a mindenkori befogadó számára (de a gyerekeknek különösen fontos és könnyen átélhető) formai jegyek felől közelítik meg: zenéjük érzékenyen követi a vers ritmusát, rímeit, muzikalitását, hangulatát és hangulatváltásait. A számok – ha az alapszöveg lehetőséget ad rá – játékosak, gyakran építenek a zenei humor eszközeire és zenei reminiszcenciákra. A dalokat a legkülönbözőbb hanghatásokat keltő hangszereken – köztük egy sor egzotikus instrumentumon, illetve mindennapi használati tárgyon – kísérik. Az együttes hagyományait hozza magával Huzella Péter szóló zenészként is, azzal a különbséggel, hogy itt egyetlen magányos gitár segítségével szólaltatja meg azt a rengeteg színt, melegséget és humort, amire az előadásra választott klasszikus és mai versek lehetőséget kínálnak. Kifogástalan szövegejtésének és kifejező előadói stílusának köszönhetően a versek a legkisebbek számára is mindig követhetőek. (A Petőfitől Zalán Tiborig terjedő igényes irodalmi válogatás azonban megérdemelné, hogy a szórólapon legalább cím szerint részleteztessék; még nagyobb örömet szerezne, ha a versek rögtön olvashatók is lennének.)

A kerettörténet az előadás folyamán egyre inkább háttérbe szorul, a Garabonciás-motívum is csak az ígéretes indításkor jutott valódi szerephez. A műsor végén aztán mégis megjelenik az elején lefestett vándor – természetesen szintén Huzella Péter

személyében (és gitárjával). Az előadó-közönség viszonynak ez a legérdekesebb pontja. Elhiszik-e a gyerekek a személyváltást? Vagy – már "érett" befogadóként – ismerik a játékszabályokat: ő úgy tesz, *mintha;* én pedig úgy teszek, mintha elhinném? Esetleg kételyeiknek adnak hangot? Sikerült-e a gyerekközönséget "elvarázsolni"?

A látott előadáson az ifjú nézők különbözőképpen, ám egyértelmű lelkesedéssel reagáltak: ki a titokzatos idegent, ki Garbonciás Pétert – és a legtöbben persze emellett magát az előadót akarták még mindenáron marasztalni. De hát a vándorok sorsa: tovább kell állniuk. Máshol is várják őket a gyerekek.

DÖMÖTÖR ADRIENNE

Welcome Sesame Street!

Kezdetben vala a világútlevél. Derék hazánkfiai, kik előtt kinyíltak végre a nagyvilág aranykapui, szomjasan vetették bele magukat a vasfüggöny mögötti lét rejtelmeibe. S jött az első meglepetés. Nem értették meg őket, amikor beszélni kezdtek. De fogalmazzunk pontosan: nem értettek bennünket. Mivel oroszul próbáltunk beszélni az emberekkel. Az emberek pedig orvul nem tudtak oroszul, nem, egészen nem tudtak, erről meggyőződhettünk, nem ellenünk való kitaláció volt a "nyelvtelenségük". Nem azért csinálták, hogy bennünket, keletieket megalázzanak. Mi pedig, valljuk be, igencsak meglepődtünk a művelt nyugat eme barbárságát látván. Ha oroszul nem, milyen nyelven beszélnek ezek a szerencsétlen kapitalisták? És lőn a döbbenet. Ezek vagy angolul, vagy franciául, vagy németül, vagy olaszul tudnak. Vagy: angolul és németül és franciául és olaszul tudnak. De két nyelvet, legalább, minimum, mind egy szálig. Egyszóval boldogulnak kiskoruktól fogva, maguk között.

Az orosz-tanulás, az orosz-tanítás csődjére gondolva, mi magunk között sem boldogultunk. Táboron belül se volt rendben minden a kommunikációval. A gyerek útálta tanulni, a tanár, tisztelet a kivételnek, útálta tanítani ezt az orosz nyelvet. A gyerek nem azért útálta, hogy ötvenhat, meg elnyomás, meg diktatúra. Útálta, mert tanulnia kellett és nem volt igazi érv a tanulási kötelezettség mellett. Na, mondjuk világforradalom, az lehetett volna, de arról hamar kiderült, hogy smafu. A tanár meg tudta, a reménytelenségben tanítja a reménytelenség grammatikáját, fölfájt hát neki az orosz-okítás, nem is nagyon törte magát, s ennek meglett a természetes hozadéka: konyhanyelven (se nagyon) beszélő ifjúság.

Mielőtt bárki is félreértené a mondandómat, nekem semmi bajom az orosszal. Ezen a szakon végeztem az egyetemen, tanítottam is (rendkívül kis hatásfokkal) a nyelvet, valamennyire beleláttam abba, amit az orosz nyelv szépségének hívnak. Mert szép, nehéz nyelv, amely hordozza az őt beszélő nép sorsát, szenvedéseit, szenvedélyeit. Semmi bajom, csak jelezni szeretném, nem a nyelvvel, hanem a szereppel van baj. Azzal, hogy minden várakozás ellenére az orosz mégsem lett világnyelv, és már nem is lesz az. A Nagy Birodalom összeomlása után pedig már bizonyosan nem lesz.

Márpedig ha nyelvet tanítunk, tanulunk, tanítjuk és tanuljuk azért, hogy hasznunkra legyen elmozdulásainkban a nagyvilágban. Az orosz befolyás várható és már mérhető csökkenésével egyidőben megjelent az igény egy másfajta kommunikáció birtoklására. A "művelt nyugattal" az általa beszélt nyelven, nyelveken tárgyalni. S ehhez az angol látszott a legalkalmasabb jelrendszernek.

Hogy ne habogva és törve, ne nevetséges akcentussal beszéljünk, gyermekkorunk-

ban el kellett volna kezdenünk a tanulást. Legtöbbünk nem kezdte el, igazolás van, de nem érünk el vele semmit. Legfeljebb a tapasztalat megbölcsíthet minket: a lehető legkorábban el kell kezdenünk taníttatni a gyermekeinket, hiszen nekünk már csak e felnőttkori nevetséges erőlködés marad. Persze, erről sem lenne szabad lemondanunk.De erről majd máskor. Ha.

A nyugati nyelvek felé menetelés a Sesame Street magyarországi sugárzásának megindulásával kezdődött. Ötvenkét héten át, minden hétvégén felhangzott a jólismert dallam, hétről hétre megjelentek a mindjobban megkedvelt szereplők, Nagymadár, Rémszakács, Oszkár és a többiek. Gondoljunk bele, országos nyelvtanfolyam, ingyen, illetve az előfizetési díjba beleértve. Óriási dolog volt ez, akár megértettük ezt akkor, akár nem. Felvettünk egy-egy részt videóra, máskor elfelejtettük, sebaj, van még negyvenvalahány hét és úgysincs annyi kazettánk. Elkényeztetett bennünket a nagy széria, a hétről hétre megismétlődő lehetőség, meg is ijesztett kicsit, meg is bénított valamelyest. Nem voltunk mi addig ilyesmihez szokva. S a sorozat hangütése, technikai és művészi megoldásai...

Játszva tanulni, szórakoztatva elmélyíteni a hétről-hétre megszerzett tudást, állandóan ismételni és minden ismétléskor egy hangyányit előrelépni – nyilvánvalóan ez vezette a szerkesztőket, amikor a Jim Henson's Muttets társulat zseniális bábosaival létrehozták a sorozatot. Hatalmas bábok mozognak a képernyőn, jellegzetes figurák, előbb csúnyák, később a leggyönyörűbbek a gyerekszemnek, vagy inkább a gyerekszívnek. Nem krumplifejű angoltanárok vigyorognak elő a dobozból, nem meggyötört óvodások és kisiskolások bájolognak a jelenetekben. Nem, ez már más világ, más kultúra. Báb-, rajz- és énekművészet kapcsolódik itt össze, szabadon és gyorsan váltakozva. Még meg sem merülünk az egyik jelenetben, máris következik a másik, bábjelenetre egy rajzfilm-ének betét, élő figurák jelennek meg a bábok mellett, bűbájos fekete kisfiú, gyönyörű kismama, a másik pillanatban már egy réten vagyunk, nagy csapat gyerek kórusban elordít valami fontosat...

Country-zenére ritkán tanultak számolni a gyerekek. Most megtanulnak. Háromszor, ötször, tizenötször hangzanak fel a dalokban a számok, fülbemászik a szöveg a dallammal együtt. Semmi erőltetettség, semmi erőszak, pedagógia, gyermekünk rendesen át van verve. Lám, távott szájjal bámulja a babasarok berendezését a képernyőn, két ez, két az, két amaz, két ilyen, két olyan, székecske, asztalocska, csészécske, babácska, ágyacska, s mindből kettő. Bár nem tudja, biztos lehet benne, soha nem felejti el, hogyan kell angolul azt mondani: kettő.

Egy másik jelenetben Breki tanítgatja az angol ábécére a hatalmasakat kacagó csíkostrikós kislányt. Elakadnak, elkezdik újra, elakadnak és elkezdik újra, puszi csattan Breki homlokán – s máris beúszunk a betűk birodalmába. Amit ott játszva, itt rendszerezve, egy misztikus hang beszél, egy energikus női hang darál, villognak a színes betűk, varázslat, szépség, és kiejtés és kiejtés...

Látszólag jelentéktelen a dolog. Pedig nem az. Arany János, jeles Shakespeare fordítónk, ha beszélt volna angolul, nem rímeltette volna a Sire szóra a sír szót. A vers ettől persze még szép, de azért, mégis, olyan jellegzetesen magyar szindróma ez. Könyveket szerzünk, tanuljuk otthon, vadul a nyelvet, két három hétig intenzíven, azután fogyó akarattal, mert nincs időnk tanfolyamra járni, szótárból böngésszük ki a kiejtést, azután jön egy angolul beszélő, mondunk neki valamit, mire megszakad a röhögéstől.

Gyermekünknek viszont, aki nézi és tátott szájjal hallgatja a Sesame Street adását, nem csak hozzávetőleges elképzelése lesz a szavak kiejtéséről, de pontos mintája is. Sőt, vizuális képe is marad. A játékos formájú, gyakorta animációval alátámasztott ismétlések észrevétlenül, a külső erőszak érzékelése nélkül ülteti át az alaptudást az agyukba. Szórakozik, nagyokat kacag, álmélkodik, huncutul hunyorít a tévé előtt – el sem hinnéd, éppen angolul tanul.

Okoskodó, "túlartikulált" bábok jelennek meg a CTW (Childrens Television Workshop) monstre produkciójában. Elég érthető a beszéd ahhoz, hogy némi erőfeszítéssel követni tudja a gyerek a cselekményt, ugyanakkor elég gyors ahhoz, hogy átvehesse rajta keresztül az angol nyelv magyartól elütő tempóját. Számtalan mozzanat kiragadható

lenne most a remekbeszabott filmekből, elégedjünk meg annyival, ötletparádé ez a nyelvtanító sorozat, a legjobb, amit gyermekek számára elképzelni lehet. Anélkül is szórakoztat, hogy értené az ember, s annyira profi módon megcsinált, hogy rávegye a nézőjét az értésre. Ezen a héten még nem érted, jövő héten már kapisgálod, év végén már érted, jövő év közepén beszéled, két év múlva kijavítod apádat, anyádat, tíz év múlva, amikor felnőtt leszel, megkérdezik tőled, hol élsz, Londonban, netán San Franciscóban?

A Televideo hét kazettája a végtelen sorozatot megzabolázza. Tizenhét részben közvetíti a széria legjavát, célirányossá téve az elnyújtott tanterv kínálta haladási irányt és tempót. Azt gondolnám, kevés hasznosabb kazetta kapható manapság a boltokban, mint a Sesame Street. Ha azt mondjuk, nagyon jó, nem sokat állítunk róla. Mint minden vizuális média, akkor működik, ha nézik és nem akkor, amikor kommentálják. Valami, amit nézni kell. Látni kell. Hallgatni kell. S mindezt együtt, egyszerre, és ígérhetjük, nem lesz együtt sem nehéz.

Sesame Street I-VII. (videofilm-sorozat) TELEVIDEO, 1992.

ZALÁN TIBOR

LAPLÁTOGATÁS

Alterna(t)ivitás a történelemoktatásban

Időutazók kerestetnek

Egy név a kolofonban. *Márton András* a felelős kiadója, s egyben főszerkesztője annak a szaklapnak, amire szakterületén egyedül illik e kifejezés: *valami más.* De a kiadó személyére is ugyanez igaz: a KFT együttes hajdani dobosából Beatles dalok fordítójává lett, majd szerkesztővé avanzsált Márton úr két év óta irányítja a *SzemTanú* című folyóiratot, az *Időutazók Hírlapját.* A hazai lap- és könyvkiadás nehezen emészthető helyzetét ismerve, a SzemTanú kamaszosan merész vállalkozás, hiszen korunk nem kedvez az önfenntartó kulturális kezdeményezéseknek, s előfordulhat, hogy egy BT, egy Betéti Társaság, egy KFT-nél is több buktatóval kerül szembe. A lap léte, magas esztétikai és tudományos színvonala, munkatársainak szakmai rangja biztosította azt, hogy a történettudományok területén a SzemTanú mégis életképes és sikeres lett: s ma már a SzemTanú országos napilapokban is szerepel.

Lapalapítás az ezredfordulón. Vannak olyan ex-diákok, akik gyermeki (nyiladozó) lelkében a történelemóra nem hagyott maradandó nyomot, inkább az unalom monoton negyvenöt perceként pergett le számukra. Ezek a pubertáló tanulók a történelemórák vérforraló izgalmai, és világnézet-formáló hatása helyett csupán adatok tömegével töltődtek. A gimnáziumot, vagy a kisiskolát így elhagyó fiatalok (a társadalmunk számára szerencsés esetben) rákényszerültek arra, hogy maguk fedezzék fel az összefüggéseket napjaink és az elmúlt idők folyamatai között. Hogy egy óriás és tiszta históriai tabló kialakuljon a csipától megtisztult szemek előtt, ahhoz arra volt szükség, hogy a történelem ugyanolyan élményt jelentsen a diák számára, mintha a múlt eseményei a napjainkban játszódnának le. S ahogy mindannyian megéljük fázós hétköznapjainkat, úgy válik izgalmas-érdekessé a történelem, ha sikerül belehelyezkednünk a korabeli viszonyok által kialakított helyzetbe, légkörbe. Hiszen a legfantáziátlanabb halandó is elképzelte már, milyen lehetett például Rákóczi korában élni, angol vécé és gyorsbüfé nélkül, vagy az Árpádok esztergomi palotájában fagyoskodni hajdanán – a történelem ismerete sem jelent mást: *emberek* és korok, *szokások, hétköznapok* és események

ismeretét. Ehelyett mintha a korszakok tárgyias ismertetésévé vált volna a történelemoktatás. Hiszen az emberek mindennapi élettörténete sem az űrutazás és a chipek árharca körül mozog, hanem esznek, isznak, alszanak, szeretnek, gyereket nevelnek, s fájdalmasan rövid idő múlva meghalnak.

Hogy a tanárok biztosítékot jelentenek-e arra, hogy mindezt hallgatóik számára hatásosan, megmaradóan, már-már katartikusan továbbítják, önmaguknak kell eldönteniük. Viszont kérdéses, hogy azok a tanárok – akik azt szeretnék elérni, hogy hivatásuk gyakorlása mások számára élményt, és eredménye maradandó hatást érjen el – találnak-e maguknak és diákjaiknak olyan segédanyagot, amellyel színesítik, sőt új köntösbe öltöztetik a történelem elszürkített eseményeit. Hogy megnyíljon erre a lehetőség minden diák és tanár előtt: erre született a SzemTanú.

*

E történelmi folyóirat ötlete – talán nem véletlenül – egy történelemből bukott diáktól származik. A bukás megrázó hatására (ellentétben *Karinthy Frigyes:* A bukott férfi című elbeszélésének összetört főhősével) diákunk a "csakazértis" korszaka legmélyén kitalált egy lapot. Laptervet készítve olyan apró részletekre is gondolt, hol legyenek hirdetések, melyik oldal legyen férfiasabb, melyik lehet lágyabb, nőiesebb (ha egy újságoldal megformálásánál ilyenről egyáltalán beszélhetünk). A hetvenes évek elején az ötlet a többi elfekvő papír közé került, ahonnan 1989-ben csak azért bukkant fel, hogy végső nyughelyére kerüljön a szemétkosár mélyén. De voltak, akik ráéreztek a kreativitást előtérbe helyező kiadvány ízére, s meglátták helyét a magyar lappiacon, s a papírok megsemmisítéséről lebeszélték a volt diákot.

A felnőtt Márton András – amikor nosztalgikusan visszaemlékezett a már-már ántivilágnak tekinthető lapindító időre – azon történészek összegyűjtését említette az első helyen, akik fantáziát és támogatandó ötletet láttak az újság létrehozásában. *Batta András, Benyó Tibor, Gerő András, Heiszler Vilmos, Koppány György, Lichtmann Tamás, Magyar László, Mojzsis Dóra, Németh György, Ponori Thewrewk Aurél, Renner Zsuzsanna,* (doktorok, kandidátusok, tanárok, kutatók) és történészhallgatók voltak az első szerzői a lapnak. Lelkesedésük az új formának, hangnak és szemléletnek szólt, hiszen a megszokott szakmai cikkek hangvételétől eltérően kellett fogalmazniuk, s a tudományos körök fogadtatása is ennek megfelelő volt: meglepetés – szakmai és emberi – érződött a kritikákon. A lap egyszersmind lehetőséget biztosított ahhoz, hogy a Magyar Történészhallgatók Egyesületének tagjai kipróbálhassák szárnyaikat, és első szárnycsapásuk nem bizonyult verdesésnek. Az egyetemen tanultak más formában történő közzététele növelte – önbecsülésükön túl – szemléletük határozottságának kialakulását. S mivel neves történészek publikáltak a lapban, olykor sikerült a legfrissebb tudományos kutatási eredményeket is igen gyorsan megjelentetni, amelyek ezáltal azonnal bekerültek az iskolákba is.

A lapkészítés nemcsak a történészeken múlt, hanem azokon is, akik megalkották a lap első művészeti terveit. *Nádai Ferenc* és *Faragó Melinda* megteremtették a lap belbecséhez legjobban illő külcsínt.

Mint a kés a vajban – olyan jól indult a lap. A kezdeti támogatások után azonban – a felborult rendű országban a semmi és a kapitalista színt öltő szocializmus határán –, négy szám után szünetelni kényszerült a folyóirat.A szerkesztés úgy igyekezett tovább, mintha a megjelenés biztosítva lenne, s végül is a SzemTanú önmagát szülte újra, megalakult a SzemTanú BT, alapítványi támogatásokra támaszkodva. Azóta folyamatos a megjelenés, melynek időpontja szoros összefüggésben áll hazai bankrendszerünk átutalási ütemével és az adományok beérkezésének frisseségével.

*

Napjainkban a lapkészítés monotonnak nem nevezhető menete a következő. Már megtörtént a "történelem felosztása" az ősrobbanástól a közeli jövőig, s ezekből az intervallumokból, nem kronologikus sorrendben, hanem fontos eseményekhez

kapcsolódóan választják ki a szerkesztők a következő lapszámokban tárgyalt eseményeket. A lap egy mai napilapnak megfelelően strukturálódik: politikai, gazdasági, kulturális, tudományos, közügyek, sport, divat, szabadidő, galéria, mesterszakács, környezet rovatokra tagolódik. Így nem maradhatnak ki az időjárás-, gyász-, és hírügynökségi, társasági jelentések sem. E lap készített először (és utoljára) a világon interjút Kolumbusszal, Giacomo Casanovával, Pontius Pilátussal, és az újságírókat különösen kerülő hegedűvirtuózzal, Niccolo Paganinivel. Természetesen nem maradhatott el a világirodalmi bestseller- és slágerlista sem. Listavezető volt már Arany János és Boccaccio is. A gyengélkedő "időutazó" olvasók az orvos válaszol rovaton keresztül a többezer éves egyiptomi orvos-méltósághoz, a "Legfelsőbb Alfél Pásztorához" fordulhatnak tanácsért. A Kolumbusz évfordulóhoz kapcsolódva a SzemTanú a XIV-XV. századokat mutatta be. Kolumbusz és a felfedezés ténye mellett olyan események is helyet kaptak, mint a visegrádi találkozó, vagy a korabeli Nagy-Szerbia megalakulása.

*

A SzemTanú tanúi. Váljon élőbbé a SzemTanú! – támadt fel a szerkesztőségi kívánság, és megszületett egy vetélkedő-sorozat ötlete: a diákok és tanárok játsszák el azt, ami a lapban írva vagyon, s amit a történelemből megismertek. A BÖX, másképp a Budapesti Önkormányzatok Középiskolai Szövetségének szándékaival találkozott ez a kezdeményezés, s 1991 októbere és 1992 májusa között lebonyolították a hatfordulós vetélkedőt, amelynek minden fordulója egy-egy SzemTanú számon alapult. Huszonöt budapesti középiskola, iskolánként 50-100 diák és 5-10 tanár vett részt a játékban. A feladatok zömét előre megkapták a diákok, ám az igazán tudáspróbálókhoz – a rádión és tévén keresztül – a forduló hetében juthattak hozzá a versengők.

Ez a vetélkedő is *valami más* volt, nem a megszokott, kérdezz-felelek adogatás. Itt a kreatív munkát értékelte a zsűri. A feladatok között szerepelt egy ötperces híradó összeállítása, eljátszása jelmezekben. Egy korabeli iskolai tanóra bemutatására tíz percet kaptak a csapatok. A Szlovák Gimnázium diákjai tógát varrtak maguknak lepedőből, s a Veres Pálné Gimnázium folyosóján korabeli agyagedényekkel megterítettek, s a korhű eledelek elfogyasztását csengettyűkkel és kézi dobokkal elővarázsolt zenével kísérték. Az exkluzív interjúk mintájára voltak, akik egy-egy, a maga korában neves személyiséggel beszélgettek. Másoknak – élőképszerűen – egy-egy festményt kellett megeleveníteniük.

A tanárok sem maradhattak ki a játékból. Az egyik fordulóban a diákoknak arra kellett tanáraikat megnyerniük, hogy minél többen jöjjenek, és énekeljenek el egy gregorián dalt. A pontozás a tanárok létszámától és énektudásától függött. Egy más fordulóban a commedia dell'arte hagyományaihoz híven, a versengők az utcán mutatták be színészi tudásukat.

A vetélkedő igen sokakat – jószerével egész iskolákat – mozgatott meg, hiszen nemcsak az előadó diákokra, hanem a csapatok közös munkájára volt szükség. A tévében közvetített döntő után a zsűri fiatal történészei valamint a BÖX – a szervezés oroszlánrészét vállaló – képviselői értékelték a csapatokat.

Hasonló célt szolgál a szerkesztőség megvalósulni látszó elképzelése, egy húsz perces tévé-híradó. A tudósítások a SzemTanú hagyományainak megfelelően, a régi korok időszakából küldött hírekről szólnak. A képanyagot neves filmrendezők sikerfilmjeiből, és más, ismeretterjesztő filmekből vett jelenetek adják.

A tervezett első híradó tartalmából:

- Kitört a Vesuvius! A hetérák nem menekülnek.
- Megszületett a Messiás! Bevált a jóslat.
- Római-indiai kereskedelmi egyezmény: jöhetnek a tigrisek.
- Új nagyberuházás: az aquincumi helyőrség átadása.
- A hetvenkedő katona bemutatóján.
- Ballagás a gladiátor-iskolában.
- Időjárás-jelentés.

*

Mire jó a SzemTanú? Napjainkban a történelemtanítás a legnehezebb időszakát éli. A rendszerváltozás együtt járt egy (időnként kötelezőnek látszó) szemléletváltozással, s a tények újabb értelmezésének lehetőségével. A történelmet tanító tanárok több szempontból sincsenek irigylésre méltó helyzetben. Részint megnövekedett a feléjük irányuló elvárások súlya, s mindezt úgy kell elviselniük, hogy megtartsák emberi méltóságukat, szavahihetőségüket, s megfeleljenek tanártársaik, diákjaik és azok szülei, s főképp önmaguk által állított mércének. Amikor még a történészek között sincs konszenzus nem egy szakmai kérdésben; amikor nincs lehetőség arra, hogy a tanár minden szempontból egyenlő versenyben megmérettetett tankönyvből taníthasson; amikor a már kiszorult politika becsusszanni látszik az iskolák kapui alatt és a tankönyvek lapjaira, akkor a tanárok és tanárnők többször is tapasztalhatják, hogy kifordul lábuk alól a föld.

E korban csak önmagukra, találékonyságukra, tudásukra támaszkodhatnak.

Segítségül csupán kezdeményezőkészségüket, bátorságukat, diákjaikat és azokat az *alternatív* oktatási, kulturális segédleteket hívhatják, amelyek bár nem viselik a hivatalos pecsétet, mégis eligazításukra, segítségükre s a szakmai színvonal fenntartására születtek. Erre szolgál a SzemTanú, a História, a Rubicon, a Springer Kiadó által megjelentetett világtörténelmi atlasz, és a többi, tankönyvnek nem minősített könyvek, olvasókönyvek.

A SzemTanú, mint hangsúlyoztam, *valami más.* Formájában összehasonlíthatatlan a működő történelmi szaklapokkal. A fontos és elengedhetetlen információk közlésén túlmutató folyóirat megszólaltatja a sokáig nem hallott fiatal, tavaszízű hangot, ami elveszett a történelemtudományunk fóliánsai között. Más amiatt is, hogy világiasabb, mondhatnám, profánabb, s ezáltal közvetlenebb pályatársainál. Az olvasót személyesen szólítva meg, mélyebb hatást képes gyakorolni rájuk, de könnyedsége nem a könnyű fajsúlyt jelenti. Nem véletlen az sem, hogy az Alternatív Közgazdasági Gimnázium a lap használatát igyekszik rendszeressé tenni. Amit fejleszt, az a gondolkodási képesség, a kreativitás, az emberközeli eseménylátás. Ez utóbbival pedig nem fér össze az akadémikusság, az ideológiaterjesztés, a gyerekzsigerelés, és a tanár keresztre feszítése. Amivel összefér, az az élet.

A SzemTanú által közvetített szemlélet önmagában nem lehet elegendő. Mégis éppen az alapoknál – a szemléletet, az érdeklődés mértékét, mikéntjét hosszú évekre, olykor végérvényesen meghatározó – első találkozásnál a történelemmel, rendkívül hasznos lehet. Főképpen akkor, ha társul azzal a tanári szándékkal, egyéni eszköztárral, amely nem erőnek erejével igyekszik a diákba préselni az előre elkészített múlt-képfoszlányokat. Ezzel szemben éppen arra fordít figyelmet, hogy teret hagyjon (az oly fontos) játékosságnak, lehetőséget teremtsen az eltérő értelmezésre, hogy a belső energiák mozgósításával önálló felismerések szülessenek. S kialakuljon egy olyan kép, ami a diáknak élményszerűen sajátja.

A SzemTanú által felmutatott korrajzok a korabeli ember hétköznapjaira összpontosítanak. A lap alapkoncepciója az, hogy amit mi történelemnek nevezünk, az csupán a jéghegy csúcsa. A jéghegy pedig nem más, mint a közönséges ember közönséges élete, éljen bármikor, kétezer évvel ezelőtt, ezer év múlva. Többségünknek saját mindennapjaink irányítása, elviselése jelenti az egyetlen elfoglaltságot. Néhányan, miután felcseperedtek és kiszaladgálták magukat a játszótéren (vagy éppen nem szaladgálták ki magukat) katonák, költők, államfők, esetleg szabadságharcosok lesznek. Amit ma történelemnek nevezünk, az az ő "sikersztorijuk". De hol marad a kisember a mából és a történelemből? Ki mondja el azt, hogy amíg némelyikünk vesztébe rohant Mohácsnál, mások Dél-Amerika őserdeiben kincsek után kutattak, megint mások éppen egy jó ebéd utáni pihenésnek szentelték idejüket? Azt hiszem, a SzemTanú erről a történelemről beszél.

DOMBI GÁBOR

Megtisztult káosz

A jó ember – mondta Nietzsche még lelki összeomlása előtt – csupán fél ember, mert hiányzik belőle az a bizonyos másik, a rossz oldal. Lényegében ugyanezt a gondolatot ismételte meg Carl Gustav Jung egyik öregkori interjújában, amikor kifejtette, hogy a pszichikai fejlődés célja nem az emberben rejlő rossz puszta kiirtása, hanem a két oldal közötti összhang megteremtése. A folyamat eredménye nem az úgynevezett jó ember, hanem a teljes ember.

Jó ember és teljes ember – természetesen egyik sem befejezett állapot, hanem inkább folyamat, létesülés. Ám mivel az előbbi inkább hajlamos befejezettnek hinni magát, mint az utóbbi, a két típus közötti különbség esztétikai síkon talán a lét festészete és a létesülés festészete közötti megkülönböztetésben jelölhető ki. Az egyik hívei a "valóság bonyodalmait" zárójelbe téve, vagy egyenesen megtagadva hozzák létre a maguk steril Kristálypalotáját, a másik hívei pedig Nietzschére és Jungra egyaránt hivatkozhatnak. A jó kép, mondhatják például a nagy német filozófus nyomán, csupán fél kép, mert hiányzik belőle az a bizonyos másik oldal: a hiba, a tétovázás, a küzdelem, a kín, vagy ha úgy tetszik, a "rossz". Más szavakkal, de ugyanerre céloz Pilinszky János is, amikor kifejti, hogy a mindenség modelljét egyedül omlatag anyagból, didergő lim-lomokból lehet fölrakni, hogy az meg is maradjon, súlyokból és esendőségekből. Semmiféle alkotás nem nyerheti el a jó ajándékát – elmélkedik máshol –, amennyiben nem hajlandó újra és újra a megemésztett bukásból, pontosabban az alázat keservesen fájdalmas nullpontjáról elindulni.

Mindez *Schmal Károly* legújabb tárlatán jutott eszembe, mert amit ott láthatunk, az tipikus példája a teljességet akaró, a "rosszat" is természetszerűen vállaló "létesülés művészetének". Mit jelent ez? Semmiképpen sem azt, hogy Schmal az új festészetben divatos *bad painting*, azaz rossz festészet híve lenne, hanem valami sokkal bonyolultabbat: a "rosszat", vagyis a hibát, a csúnyát, a kaotikusat – világunk "didergő lim-lomjait" – afféle természetes alapnak tekinti, hosszas küzdelem árán rendet teremt benne, de olyant, hogy a kép struktúráján mintegy át is hallatszik valami a kiindulópontul választott elemek alapvetően diszkontinuális voltából. Más szóval, világa nem a keresztény teremtéselmélet mintájára, ex nihilo, vagyis a semmiből létesül, hanem mint ahogy azt a görögök képzelték, a káoszból. Ám Platón Demiurgoszával ellentétben itt a teremtő, vagyis a művész szeme előtt nem kész ideák, már meglevő paradigmák lebegnek, hanem a káosz fokozatosan önállósuló elemeinek "belső igénye" az, ami a teremtést vezérli. A háború utáni informel festészet mestereihez hasonlóan ha egyáltalán szó lehet itt a művész saját "alkotói kódexéről", az sohasem eleve adott, hanem legfeljebb az alkotási folyamat közben alakul ki. A gondolat és a tett olyan közel van egymáshoz, hogy már-már azonosak.

De nézzük, mi is a káosz konkrét megfelelője Schmal lapjain? Rendszerint valami hanyagul odavetett ormótlan festékfolt, máskor egy formátlan maszat, önfeledt nemtörődömséggel felvitt irka-firka, a papír véletlenszerű meggyűrődése vagy durva felhasadása. Vagyis csupa olyasmi, aminek például az álomban való megjelenése bizony fejcsóválásra készteti a pszichológusokat: rendetlenség, anomália, felbomlás, mulandóság – dünnyögik bölcsen –, s már ki sem kell mondaniuk, hogy nem sok biztatót jövendölnek a páciensnek, aki ilyenekkel hozakodik elő. Az alkimisták azt mondanák, putrefactio, ami körülbelül annyit jelent, mint felbomlás, széthullás és feloszlás. De a lélekgyógyászokkal ellentétben az alkimisták bizonyára nem akadékoskodnának, s nem vonnának le vészjósló következtetéseket. Hiszen tudják, hogy a putrefactio nem értelmetlen felbomlás: ez az az állapot, amikor a természet anyaga, a materia prima, szerkezetét és alakját lebontja, hogy új és más felépítésben realizálódjék.

Schmal az ilyen értelemben vett káoszt veszi alapul: gyűri, fodrozza, elmaszatolja vagy részben kitörli, miközben nem annyira saját képépítő szándékai képezik a művelet vezérelvét, hanem inkább a kiindulópontul választott elemek rejtett belső "igényei". A

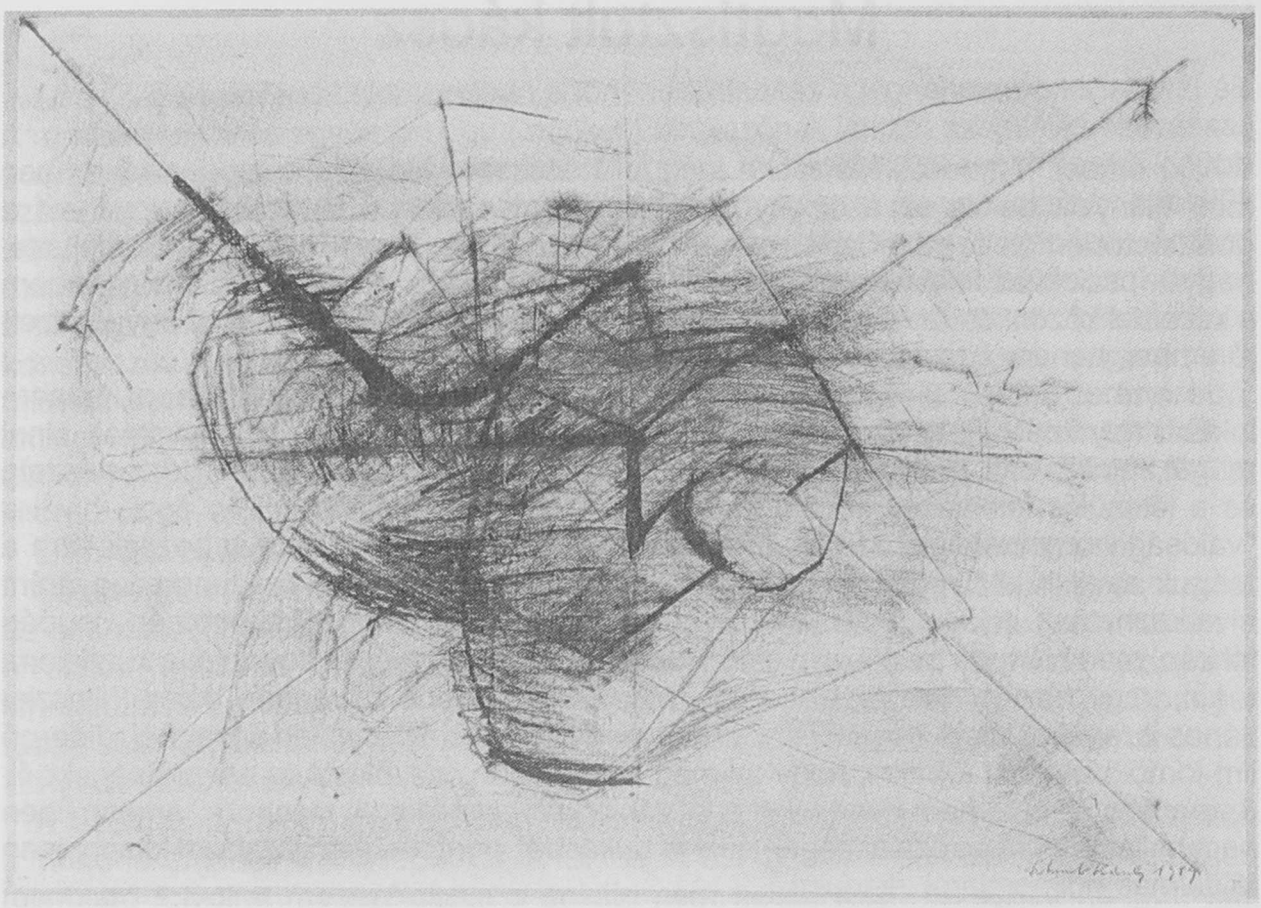

Sík és tér

művész nem kiterjeszti vagy kontinuálja az anyagokat, hanem csupán mintegy hagyja őket kiterjedni és kontinuálódni. Abban az állapotukban tartja őket, amikor még nem eszközök: nem valamire szolgálnak, hanem a maguk dicsőségében jutnak kifejezésre, mint abszolút anyag, illetve mint az alkimistáknál a materia prima.

E formátlansághoz, pontosabban alig-megformáltsághoz időközben különféle geometriai elemek társulnak. Ám ha jól megfigyeljük, nagyon csalafinta ez a geometria: sohasem az ideális formák eleve adott rideg kategóriája, hanem inkább excentrikus felfogásban, aszimmetrikusan, egy dinamikus és kényes egyensúlyra utalva jelenik meg. Nem Platón Demiurgoszának idea-geometriájáról van itt szó, amihez a rendezetlen káosznak kell idomulnia, hanem sokkal inkább valamiféle "alulról épülő" geomatriáról, melyben a geo- előtag legalább olyan hangsúlyos, mint a metria. Másként fogalmazva, nem az égi mérték erőszakolja rá magát az esetlegességekkel teli földi világra, hanem inkább fordítva: a belső törvényszerűségei szerint kiterjedő anyag megfelelő pillanatban mintegy magától kristályosodik ki, s ekkor megmutatja a maga metriáját, vagyis mértékét. De nem, vagy csak látszólag tűri a "totalitárius" beavatkozásokat.

Ilyen ritka pillanatok egyike, amikor különféle vastagságú és intenzitású átlós vonalak jelennek meg a munkákon, mintegy perspektivikus térbe lökve az egyébként természeténél fogva síkszerűen elhelyezkedő alakzatokat. De Schmal ilyenkor is gondoskodik a képelemek autonómiájáról. Sohasem hagyja, hogy foltjai, maszatjai és önfeledten hullámzó vonalkötegjei kiszolgáltatottakká váljanak. Még az átlókkal sem őket akarja befolyásolni – hiszen még a leghangsúlyosabb egyenes vonalak is kitérnek előlük – hanem inkább a mi szemünket: ha ragaszkodunk a perspektíva-illúzióhoz, hát lássuk őket kissé bizonytalanabbnak, lebegőbbnek, mint amilyenek a valóságban.

De azt soha nem engedi meg magának a művész, hogy holmiféle érzékcsaló vagy dekoratív látványossággá híguljon a dolog. Azért nem, mert anyagai ez esetben éppúgy puszta eszközzé válnának, mint ha valamiféle tiszta és örök esztétika oltárán áldozná

fel szabadságukat. Hogy mindezt miért nem teheti meg, annak – úgy képzelem – nem annyira esztétikai, hanem inkább filozófiai-antropológiai okai vannak. Legalábbis efelé hajlunk, ha elhisszük Jungnak, hogy amikor az alkimisták "anyagról" beszéltek, tulajdonképpen mindig saját magukra gondoltak. Akárcsak Nietzschéhez, hozzájuk is közelebb állt a teljes ember, mint a jó ember. Ha talán Schmal nem is, de képei erről bizonyára ugyanígy vélekednek.

SEBŐK ZOLTÁN

Régi és új játékaim

Kezdetben volt a játék

Hatéves koromig nem jártam óvodába. Otthon játszottam, a csepeli, kertes házban. A kertben négy gyümölcsfa volt, két barack, két meggy, alatta ribizlibokor és zöldség, a bejáratnál virágok és vadsóska-kerítés. Egyik játékom az volt, hogy egész napra felmásztam a meggyfára. Akárhogyan kiabáltak, nem jöttem le, nem szóltam. Kíváncsi voltam, milyen hatást vált ki az eltűnésem. Este, mikor előkerültem, annyira örültek, hogy nem kaptam ki. De éreztem, hogy az én játékom másoknak nem igazán játék! Szüleim pedagógusok voltak, nem akarták, hogy korán megtanuljak olvasni, nehogy unatkozzam az iskolában. Nagyapát nyúztam mindennap új betűért. Egy idő után rájöttem, hogy bármit le tudok írni, és akármit el tudok olvasni. Csak az bosszantott, hogy nem értettem, amit olvastam. Jó játék volt. Nagyanyám tömött kacsáit körbe kergettem az udvarban. Egyik a másik után esett össze. Egész héten kacsát ettünk. Nekem tetszett, de megint nem arattam sikert játékommal. A tyúkok simogatással történő elaltatása érdekesebb véget ért. Hat-nyolc csirke feküdt már egymás mellett, aludtak, mikor nagyanyám meglátta. Összecsapta tenyerét egy jézusmárjával, erre a csirkék felugrottak és kiszaladtak a kertbe. Ez mindenkinek tetszett. A disznó jutalomjátéka, mikor késsel nyakában körbeszaladta az udvart, nekem tetszett, a böllérnek nem. Unokatestvéremmel állatkertet rendeztünk be a tűző napon. A falakon lévő képek mellé kivittük az akváriumot is, kis halakkal. Ez a játék a halaknak nem tetszett, felforrtak a vízben. A kapu alatt kidugott, spárgás pénztárca-játékot mindenki csinálta gyerekkorában. Mindig akadt néhány ember, aki fel akarta venni, mi meg berántottuk a kapu alatt. Ez a játék néha veréssel végződött. Amikor színházasdit játszottunk, anyám kedvenc csipkeszoknyájában táncoltam, boldogan. Ő is örült, hogy ügyes vagyok, de szomorú is volt, mert a szoknya használhatatlanná vált. Az iskolában is játszottunk. Az igazgatót pajtásnak szólítottuk, Rákosi bácsit is. Tetszett nekünk a kopasz feje, csúnyákat mondtunk rá. Apám halkan azt mondta, nem kell ilyen csúnyákat mondani, mert egyszer mi is lehetünk öregek és kopaszok. Elrontotta a játékunkat! 1956 őszén nem jártunk iskolába egy darabig. Mikor visszamentünk, a fél osztály hiányzott. Egy része meghalt, más része külföldre ment, elfogytak a játszópajtásaim. Disznóság! Kis ideig bunkerban is voltunk, mint a háborúban. Nagyapa dühös volt, azt mondta, többet nem megy le a pincébe, inkább ott hal meg a házban. Szerencsére nem lett semmi baja, de én még sosem láttam olyannak. Nekem mindig csak mesélt, kitalált meséket. Hol is hagytam abba, kérdezte, aztán ment minden, mint a karikacsapás. Nyolcadikos koromban már rajzolni jártam. Gömböket, kockákat, sámlikat, drapériákat rajzoltunk, egy szál ceruzával. Közben nagyokat dumáltunk, a kezünk meg járt, mint a motolla. Untuk a rajzolást, és szórakoztattuk magunkat. A gimiben egyik barátom a pad alatt sakkozott, a másik levelet írt, a harmadik rajzolt, a negyedik rágott papírgolyókat köpködött a beletlen ceruzájából.

Érettségi után segédmunkást játszottam egy gyárban. Nehéz, igazi játék volt. Megtanultam inni, politizálni, káromkodni, de dolgozni is. A Főiskolán is játszottam. Végigzongoráztam a művészettörténeti korszakokat, ami tetszett, megcsináltam magamnak. Sokáig játszottam babákkal. Tizennyolc éves koromban egy alvós hajasbabát kértem karácsonyra.

Szobraim, máig, kicsit játékok is. Olyanok, mint a régiek. Én szeretem ezeket a játékokat, örülök, hogy csinálhatom. Aztán, mikor megmutatom valakinek, akkor kezdődik a baj. Nem sokan szeretik az én játékaimat. Mindebből kiderült, vagy nincs humorérzékem és mindent komolyan veszek, vagy mindig játszom, csak ezt mások nem látják játéknak. Mikor Kosztolányi "megkérdezte" tőlem, akarok-e játszani halált, igent mondtam. Lerajzoltam. Weörest mindig játszópajtásomnak tekintettem, és gyerekem is, aki az ő versein nőtt föl. Pilinszky is tudott velünk játszani! Néhány külföldi barátommal, mert nem értettük egymás nyelvét, rajzolással kommunikáltunk. Remekül megértettük egymást. Egy egész stíluskorszakom alakult ebből a játékból. Egy balatoni nyáron hínárt kaptam a nyakamba, úgy úsztam a "mélyvíz!" tábláig, amit felékesítettem a hínárral. Később, már a partról, láttam egy férfit, hínárommal a nyakában. Egy időben sok pici szobrot készítettem azzal a céllal, hogy mindenkinek, akivel találkozom, adjak egyet. Sok emberrel találkoztam, elfáradtam kicsit, abbamaradt az adogatás. Pedig jó játék volt. Egyszer mindannyian elhozták volna, egy bizonyos helyre, a szobrokat, dátummal, történettel, hogyan került hozzá... A képzőművészetben, a koncept idején, csináltak ilyesmit. Megírták egymásnak, mit csinálnának itt vagy ott, lerajzolták. Nem készítették el, mégis együtt dolgoztak. Ezt nem lett volna szabad abbahagyni! A 6-os villamoson, pár éve, egy gazdátlan sörösüveg gurult előre-hátra a kocsiban. Senki sem vette fel, csak nézték. Lehet, hogy elrontottam a játékukat, amikor leszálltam és bedobtam az üveget a szemétládába!?

Rómából négy falevelet hoztam, négy szót festettem rájuk. Rómát látni és élni. Nem meghalni! Buta játék lenne, mire az ember eljutna Rómába, a sok szépségtől meghalna, vagy úgy gondolná, minden szépet látott és öngyilkos lenne. A tengerparton nem sütött a nap, felhők mögött bujkált. Nagy homokrajzot készítettem tornacipőmmel, közben mondogattam, süss ki Nap. Kisütött. Már nem tudtam pontosan, játszom vagy varázsolok... Cerveteriből kaktuszlevelet hoztam, kihímeztem, beleírtam a hely nevét. Kis, piros, ott talált követ nyomtam a közepébe. A polcon fonnyad. A betűformák állandóan változnak. Mikiegeret valamelyik parkban találtam, vártam, hátha visszajönnek érte. Nem jöttek, hazavittem. Átfestettem magamnak fehérre, zöldszeműre, kezébe nyomtam egy parkbeli növényt. Egy óriási toboz majdnem a fejemre esett. Hazavittem és pikkelyeire ráírtam a történteket. Ha a fejemre esett volna, semmit nem írhattam volna. Lányom, kilencéves korában, nagyapja sírjáról, játékból egy vadgesztenyét hozott, és játékból elültette a csepeli kertben. A gesztenyefa ma két és fél méteres játék. A gyerek a gyümölcsöt általában a kertben majszolta, eldobálta a magokat. Pár év múlva az én régi, kihalt négy fám helyén új fák lettek, más fajták, alma és cseresznye. A Húsvét máig nagy játék. Tartjuk a locsolási szokást. Minden évben másfajta tojást készítünk. Egyszer köveket festünk, másszor a törött tojáshéj belsejét. Megint máskor dugót szöggel és kis emberkével. Ez már szinte natúra! A csepeli kerítés vadsóskájával máig játszom. Tavasszal villámgyorsan benövi szobraimat, én meg vagdalom, nyírom, formálom. Néha XIV. Lajos kertjében érzem magam, ez benne a játék. A vidéki házban sok a vakond, feltúrja a füvet. Valaki azt mondta, ha sörösüvegeket dugunk a földbe úgy, hogy a vége kiáll, ennek a hangját nem szeretik a vakondok és elmennek onnan. Így is lett. Lejjebb költöztek, ahol nincs fű. De a sörösüveg-fejek letörtek, a vakondok visszajöttek. Így játszunk most. A szárítókötélen állandó hangyavonulás keletkezett. Átgyalogolnak a ruhákon. Néha elvágjuk a kötelet, hogy eltereljük a szagvonalat, máskor felvisítunk, ha egy hangya a fehérneműben belénk csíp. Így játszunk. Amikor a vályogház egyik falát kibontottuk, vályoglépcsősort építettem a domboldalra. A következő évben semmi nem maradt belőle. Mégis, volt egyszer egy vályoglépcső. Tudtam, hogy nem marad belőle semmi,

mégis megcsináltam. Vajon miért? Játékból.

A régi lemezjátszó két hangszórójából két figurát alakítottam, akik a lerögzített tűs lemezforgatót nézik. Várják a zenét. Nagyanyám és anyósom kávédarálóját tekerőjüknél összedrótoztam, pirosra festettem. Ne daráljanak többé. Két régi vasaló közé egy rossz órát állítottam. Vasalják az időt.

Mostanában ilyenek a játékaim.

VÁRNAGY ILDIKÓ

H Í R E K

II. Weöres Sándor Országos Gyermekszínjátszó Találkozó 1993.

A Magyar Drámapedagógiai Társaság, a Magyar Művelődési Intézet, a területi középdöntők és a döntő szervezői második alkalommal hirdetik meg az országos gyermekszínjátszó találkozót.

Tavalyi felhívásunkra ötszáz gyermekcsoport jelentkezett.

A pályázók a helyi bemutatkozás után juthatnak el a megyei fórumra, majd a területi döntőre. Ide várjuk a határon túli magyar gyermekszínjátszó-csoportokat is.

A találkozóra az általános iskolás korúak érdeklődésének megfelelő színjátékkal lehet pályázni, műfaji és tematikai megkötés nélkül.

A műsoridő a 40 percet nem haladhatja meg.

A találkozókon bármilyen fenntartásban működő csoport indulhat.

Jelentkezni a Megyei Művelődési Központoknál, vagy azok jogutódjánál lehet, illetve a Megyei Pedagógiai Intézeteknél.

A megyei bemutatók jövő év márciusában és áprilisában zajlanak, a területi középdöntőkre pedig májusban kerül sor.

Az országos döntő Pakson lesz június 11-12-13-án.

Részletesebb felvilágosítást a megyei szervezők nyújtanak.

Színjátszócsoportjuk jelentkezését az alábbi meghirdetőszervek várják:

Magyar Művelődési Intézet

Budapesti Drámapedagógiai Központ

Debreceni Kölcsey Művelődési Központ

Pest megyei Drámapedagógusok Közössége és a Pest megyei Közművelődési Központ

Magyar Drámapedagógiai Társaság

Paks Város Önkormányzata és Művelődési Központja

A tiszasasi Pitypang Humánszolgáltató Egyesület

Somogy megyei Művelődési Központ és a Siófoki Délbalatoni Kulturális Központ

Verselemzések toplistája

A Könyvtárak Gazdasági Társaságának pályázatán 1989-ben nyert támogatást az a munka, amit fontosnak tartunk az Iskolakultúra olvasóinak bemutatni.

Nász János és *Petényi Erzsébet* készítette el a "Verselemzések válogatott bibliográfiája" című munkát, s a megyei József Attila Könyvtár adta ki, Tatabányán.

Könyvtáros kollégáink 1945 és 1988 közt megjelent könyvekben és folyóiratokban találtak – ha nem is a teljességre törekedve, de fellelve és feltárva a fontosabbnak minősíthető műveket, könyveket és folyóiratokat.

A bibliográfia a magyar és világköltészet "csúcsdarabjait" dolgozza fel, szám szerint 2013-at. A verscímeket követik azok a címleírások, ahol azt a verset – a vizsgált időszakban – bárki is elemezte. Nyilván többféleképpen, s nyilván mégiscsak reprezentálva valamilyen irodalmi-irodalomtörténeti folytonosságot. Nem utolsó feladat önképzőköri munkának, talán dolgozatnak sem: elemezze a tanuló, hányféleképpen elemezték tudós "elődei" ezt vagy azt a verset.

A sort négy magyar vers vezeti. Több mint negyedszázad jelentősebb verselemzés látott napvilágot Arany János *Toldijáról*, József Attila *Ódájáról* és *Dunánál-járól*, valamint Zrínyi *Szigeti veszedelem-jéről*. E versek lennének a magyar költészet állócsillagai? Vagy éppen e versek megítélésén vitatkozott legtöbbet a szakma? Érdekes kérdés. Olyan, amelyikben önálló tanulásra szoktatott diák is állást foglalhat. Csak ki kell keresnie a könyvtárban az írásokat – a szóbanforgó bibliográfia útmutatásait követve!

A "második vonalban", közelítve a 20 fontosabbnak minősíthető elemzést, a következő versek sorolnak: Ady "Az eltévedt lovas"-a, Babits "Jónás Könyve", "Ősz és tavasz közt"-je, újra csak József Attila "Eszmélet"-e és "Klárisok"-ja, majd Juhász Ferenc "Anyám" című poémája, Kölcsey "Himnusz"-a, Petőfi "Apostol"-a, "Nemzeti dal"-a, Radnóti "Eclogá"-i, Vörösmarty "A vén cigány"-jja, "Csongor és Tündé"-je, "Szózat"-a.

A világirodalomban a "Kalevala" "vezet", 10 hivatkozott elemzéssel, T.S. Eliot "Átokföldje" következik nyolccal, az "Iliász", az "Odüsszeia", valamint Tasso "Megszabadított Jeruzsálem"-je 6-6 fontosabbnak minősített verselemzéssel.

Nyilvánvaló, hogy nem a "mennyiség, hanem a minőség" számít a verselemzésben is. Bizonyára van nemegy olyan örökbecsű klasszikus mű, melyhez klasszikus elemzése, értékelése is kikezdhetetlenül hozzátartozik. Mégiscsak tájékoztatnak a fenti játékos statisztikai adatok is. Ha másról nem, akkor az irodalom életéről, egy igen bonyolult – az irodalom szempontjából is bonyolult – 43 esztendőről.

Titkon abban reménykedem, hogy a Könyvtárak Gazdasági Társaságának azóta is volt annyi pénze, a tatabányai könyvtáros kollégáknak azóta is van annyi ambíciója, kedve – és hozzá munkafeltétele –, hogy a megkezdett munkát folytatják.

A mögöttünk álló öt esztendő tanulságai nyilván e téren is érdekesek. Megváltozott-e a "ranglista"? Viták középpontjába kerültek-e újabb, más művek? Vajon a "múzsák hallgatásának" viszonylagos évadján hallgatnak-e a kritikusok, a műelemzők? Mind-mind izgalmas kérdések. Pedig csak egy általában száraznak mondott, igen szerény kiállítású bibliográfiai kötet akadt a kezembe.

Végül egy végérvényesen költői kérdés (nemcsak arra az esetre, ha az említett tiszteletreméltó társaságnak nincsen elég pénze, s ha Tatabányán elfogyott az ambíció). Vajon van-e diákcsoport, amelyik – akár izgalmas játékként, hazafias cselekedetként, akár vállalkozásként, *akár tanulásként* – felvenné a fonalat, s folytatná az adatgyűjtést? A magyar irodalom tanításának története produkált már ilyesmit, – hogy csak Vajthó László tanár úrra és diákjainak egykori, máig érvényes példájára utaljak...

TRENCSÉNYI

ENCORE-hírek

Az ENCORE rövidítés egy nemzetközi hálózat neve, amely a képzés különböző szintjein (az óvodától a felsőoktatásig) a konfliktusok megoldását, az erre való nevelést tekinti fő céljának. A hálózatnak angol, belga, német, orosz, ír és magyar tagjai vannak: központja Londonban van. A Magyar ENCORE terve ez év januárjában érlelődött meg: ekkor kezdeményeztük egy olyan munkacsoport megalakítását, melynek tagjai szívesen vennének részt a hazai konfliktuspedagógia fejlesztésében.

Felhívásunkra igen nagy számú érdeklődő vett részt az első tanácskozáson (Szolnok, 1992. február 28-29.), melyet azzal a céllal hívtunk össze, hogy – az egymással való ismerkedésen túl – döntsünk a további együttműködés kereteiről. A konferencia első napján előadást tartott a londoni központ magyar származású munkatársa: *Leimdorfer Tamás,* majd hazai pedagógiai kutatók: *dr. Szilágyi Klára* és *Szekszárdi Ferencné dr.* A résztvevők érdeklődése és aktivitása megerősítette a szervezők elhatározását. A száz főnyi érdeklődő mintegy harmada tett azonnali felajánlást (pénzben vagy saját munkáját) annak érdekében, hogy e fontos munka tovább folytatódhasson. E felajánlásokra alapozva a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Pedagógiai Intézet és az ENCORE magyarországi képviselője hozzákezdett a tervezett alapítvány létrehozásához.

ENCORE Nyári Egyetem

1992. június 17-23. között Londonderryben (Észak-Írország) rendezték meg az ENCORE hálózatba tartozók, illetve a konfliktuspedagógiai módszerek iránt érdeklődők részére azt a tanfolyamot, melynek három magyar résztvevője is volt: Horváth-Szabó Katalin pszichológus (Budapest), Kulcsárné Kováts Mária tanár (Győr), Mrenáné Szakálos Ilona tanár (Szolnok).

A nyári egyetemen hallott előadások, a kiscsoportos gyakorlatok, a résztvevőkkel folytatott személyes beszélgetések igen sok élményt adtak.

Bízhatunk abban, hogy a hálózat tagjai – bár minden ország képviselői arra panaszkodtak, hogy az oktatásra, kutatásra náluk is kevés a pénz – segíteni fogják a magyar csoport munkáját.

ENCORE Konfliktuspedagógiai Alapítvány

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Pedagógiai Intézet és magánszemélyek kezdeményezésére 1992. október 27-én hivatalosan is bejegyzésre került az ENCORE Konfliktuspedagógiai Alapítvány.

Az kuratórium elnöke: Dr. Mrenáné dr. Szakálos Ilona

Tagjai: Fábiánné dr. Kocsis Lenke
Szekszárdi Ferencné dr.
Szügyi Csongor
Erdősné Márta Mária

Az alapítvány fő célja, hogy segítse a konfliktusok felismerését, megoldását."

Feladatának tekinti a külföldi és hazai konfliktuspedagógiai módszerek összegyűjtését és terjesztését. Segíteni kívánja azoknak a

pedagógusoknak a munkáját, akik konfliktuspedagógiai módszerek kipróbálására, kidolgozására vállalkoznak. Szorgalmazza az idegen nyelvű szakirodalom fordítását és publikálását, valamint a magyar nyelvű tanulmányok idegen nyelvre fordítását és az ENCORE hálózaton keresztüli külföldi megismertetését.

A Konfliktuspedagógiai Alapítvány kuratóriumválasztó ülésén részt vett a londoni ENCORE központ magyar származású munkatársa, Leimdorfer Tamás, aki itt-tartózkodása alatt több sikeres bemutató foglalkozást és tréninget is tartott. Módszerének rövid összefoglalását a Nem mese ez című könyvében olvashatjuk, amely jelenleg is kapható ill. megrendelhető az intézetben.

Felhívjuk minden kollégánk figyelmét arra, hogy az Ezredforduló Alapítvány pályázatot hirdetett problémamegoldó és konfliktuskezelő eljárások leírására.

Beküldési határidő: folyamatos. Döntés: 1993. március 30.

Tájékoztatás kérhető: Ezredforduló alapítvány Nonprofit Iroda 1325 Bp., Pf. 68.

Kérjük mindazokat, akik az ENCORE munkacsoportban részt szeretnének venni, szándékukat jelezzék Erdősné Márta Máriának az alábbi címen:

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei
Pedagógiai Intézet
5001 Szolnok, Magyar u. 4.

Reformpedagógia II. 1993.

A főiskolai-egyetemi neveléstörténeti oktatás mai problémáinak, valamint a reformpedagógia nemzetközileg ismert személyiségeinek méltatása után kerül sor a magyar nevelésügy nagy pedagógiai gondolkodóinak bemutatására. Ez a stúdium – *Nagy László és a magyar reformpedagógai örökségünk (1900-1945)* – címmel áttekintést nyújt a magyar nevelésügy történetéből.

A stúdium szakértője és vezetője: dr. Németh András kandidátus, tanszékvezető (ELTE TFK)

A stúdium időpontja: 1993. január 27-29.

Helye: Hani-Mária Alkotóház, Keszthely, Helikon u. 17. Telefon: 92/74-257

Témakörök:

– A magyar pedagógiai gondolkodás és iskolai gyakorlat fejődése 1900-1945 között

– Nagy László pedagógiai-pszichológiai öröksége és annak aktualitása

– Egy sajátos reformiskola megszületése és fejlődése: Domokos Lászlóné Új iskolája (1915-1949)

– Törekvések a jelentősebb európai reformpedagógiai koncepciók (Montessori, Waldorf, Munkaiskola stb.) hazai adaptációira a két világháború között, ezek hasznosítható elemei a ma pedagógusa számára

– Európaiság és magyarság pedagógiai szintézise: Nemesné Müller Márta Családi Iskolája

TV-műsor középiskolásoknak

Valójában Kolumbusz tojása az a műsor, amely egy novemberi este *Érted?!* címmel mutatkozott be a TV2 ifjúsági sávján. Okos diákok ülnek a stúdióban. Ezúttal nem vetélkednek egymással, s nem náluk is bölcsebb felnőttek faggatják őket. Az *Érted?!* című műsor szolgáltatás. Kortásaik, diáktársaik kérhetnek tőlük segítséget telefonon egy-egy számukra nehezebb iskolai feladat (matematika-, fizikapélda stb.) megoldásához. Vagyis "televíziós tanulópárokról" van szó. Erről is. Bizonyára hasznos, közvetlen segítség a másnapi felelet, dolgozatírás előtt. Ám valószínűleg nem csupán a szolgáltatást kérő számára, hanem megannyi hasonló sorsú kortárs számára is! Ilymódon a szolgáltatás közérdekűvé válik! Még egy fontos rétege van a műsornak! Egy igencsak jól értelmezett tehetséggondozási elem. A tanácsot adó, a példamegoldásban a kamerák előtt jeleskedő, "példamutató" diákok vitathatatlanul tehetségesek. Televíziós közszereplésük bizonyára fejleszti tehetségüket. S – meggyőződésem szerint – minden vetélkedőnél jobban fejleszti tehetségükkel összefüggésben személyiségüket az a tény, hogy többlettudásukat, jobb képességeiket társaik javára hasznosítják; villogó tehetségük a szolgálat elvének gyakorlásával társul – ország-világ előtt.

Az *Érted?!* című műsor ráadásul nemcsak ilyen értelemben tesz jó szolgálatot. Hasonló fontosságúnak tartom azt, hogy – rövid műsoridejével együtt – ez esti televíziónéző milliók számára *közüggyé* teszi az iskolát. Hatékonyabban, mint kormánypárti vagy ellenzéki oktatáspolitikai előadások, ankétok! A másnapi lecke mint országos fontosságú közesemény ékelődik más országos fontosságúak közé. Kevés műsor tud ilyen hatékonyan presztízst teremteni az iskolának, az iskolai tanulásnak, az iskolában megszerezhető tudásnak.

Ezért üdvözlöm örömmel és várakozással az *Érted?!* című új ifjúsági televíziós műsort (szerkesztő-rendező: Szentandrássy Imre)!

TRENCSÉNYI LÁSZLÓ

Diákszínház – Honvéd Együttes

Tanárok és diákok figyelmébe ajánljuk a Honvéd Együttes Diákszínház műsorait.

Ez a színház azt szeretné, ha segíthetne a

nézők személyes élményévé tenni a költői műveket, költői-emberi sorsokat; segíthetne felfedezni az iskolai tananyag "mögötti" szépségeket.

Program:

– "Ha majd a szellem napvilága"

Petőfi Sándor élete és utókora. Levelek, napló- és jegyzettöredékek alapján. Versek és dalok Illyés Gyula összekötő szövegével.

Helyszín: Magyar Honvédség Művelődési Háza színházterme

Budapest XIV., Stefánia út 34.

Időpont: 1993. febr. 10., 17 óra

Igény szerint az előadást iskolákban is bemutatják.

A jegyek ára: 80,- Ft

– "Tiszta szívvel"

Zenés játék József Attila életéről

Helyszín: Magyar Honvédség Művelődési Háza színházterme

Budapest XIV., Stefánia út 34.

Időpont: 1993. ápr. 14., 17 óra

– A Honvéd Együttes Táncszínháza

Bevezetőt tart Novák Ferenc néprajzkutató, koreográfust, az együttes művészeti igazgatója. A diákok így egyszerre láthatnak színházi előadást és műhelymunkát.

*

A repertoráon szerepel még:

– Kocsonya Mihály házassága, avagy a pénzen vett vőlegény. Táncjáték.

– Antigoné

– A helység kalapácsa

– Tündérkert. Tánckölteméný Kallós Zoltán gyűjtései alapján

További felvilágosítás:

Hedry Mária
Honvéd Együttes Manager Irodája
Bp. VIII., Kerepesi út 29/B.
Tel: 133-45-96

Hírek a Megyei Pedagógiai Intézetekből

Baranya

Vers- és prózamondó verseny

A mohácsi Brodarics Téri Általános Iskola vezetősége magyar-történelem szakmai munkaközössége a hagyományokhoz híven vers- és prózamondó versenyt hirdet Somogy, Tolna és Baranya megye testnevelő tagozatos felsős tanulói számára, ezzel kapcsolódva a város 900. évfordulója tiszteletére rendezendő rendezvénysorozathoz.

A verseny időpontja: 1993. március 13. (szombat) 10 óra.

A verseny helye: Brodarics Téri Általános Iskola – 7700 Mohács, Brodarics tér 2.

A verseny feltételei:

a/ Versmondás:

5-6. osztály – egy kötelező (Eötvös József: Mohács) és egy szabadon választott vers.

7-8. osztály – egy kötelező (Kisfaludy Károly: Mohács – 20-25 sor) és egy szabadon választott vers.

b/ Prózamondás:

Szabadon választott szöveg: elbeszélés v. regényrészlet (5-6. oszt., 7.-8. oszt.). Max. időtartam 3-5 perc.

A jelentkezők nevét, életkorát az iskola címére kérik megküldeni. A kategóriáknak megfelelően iskolánként 3-3 tanuló indulását várják.

Jelentkezési határidő: 1993. február 10.

Díjazás: értékes könyv- és tárgyjutalom, oklevél, emléklap.

A versennyel kapcsolatos egyéb információkat a (71)10-456-os telefonszámon kapnak az érdeklődők.

Győr-Moson-Sopron

Pályázati felhívás diákoknak

A dunaszegi Körzeti Általános Iskola Fénykedvelők Köre pályázatot hirdet az 1992/93-as tanévre általános iskolai tanulók részére.

Témái:

1. Közvetlen környezetünkről: érdekes, szép tájról; parkról, növényről, állatról készült fénykép. Mérete: 24x18 cm (fellelhető helye, faj leírása, esetleg képpel, rajzzal illusztrálva).

2. Növényvilág lakóhelyem környékén (őshonos fajok, növényritkaságok, kultúrnövények stb.)

3. Állatvilág lakóhelyem környékén (veszélyeztetett fajok, rovarok, madarak, emlősök, kétéltűek stb.)

4. Így látom a természetet (prózai, verses, rajzos alkotások)

Beadási határidő: 1993. március 31.

Cím:
Körzeti Általános Iskola,
Reinhardtné Hodosi Irén
9174 Dunaszeg, Ifjúság u. 1.
Tel.: 95/52-067

Szálláslehetőség

Győr-Moson-Sopron Megye Közgyűlésének Diákotthona szálláslehetőséget kínál Győrött, a Szent István út 51. szám alatt.

Fogadóképesség: 5 és 60 fő között, koed. kált összetételben is, 4-ágyas szobákban

Szolgáltatások: hideg-meleg vizes közös zuhanyozók, mosdók, WC; minden szobában hűtőszekrény és hideg-meleg vizes kézicsap; saját étkezdében 30 fő fölötti igény esetén reggeli 40,- Ft/adag egységárban; autóbuszparkolási lehetőség az udvarban.

Szállásköltség (egy éjszakára, 17.00-10.00

óra között): 5-15 fő esetén:
felnőttnek 390,- Ft/fő, gyermeknek 340,- Ft/fő
15-30 fő esetén személyenként 40,- Ft, 30 fő fölött 60,- Ft kedvezmény.
Bővebb információ kérhető a 96/10-488 vagy a 96/19-133/ 25 melléků telefonon.

Jász-Nagykun-Szolnok

Szerkezetváltó középiskolák tanácskozása
1993. februárjában az MKM egyetértésével és támogatásával, valamint a megye 11 gimnáziumának közreműködésével intézetünk országos tanácskozást szervez a szerkezetváltó középiskolák (hat- és nyolcosztályos gimnáziumok) pedagógusai számára Szolnokon.
Célunk, hogy az általános helyzetkép felrajzolása mellett az eltérő szerkezetben működő iskolák a közoktatás irányítóival találkozva megismerhessék azok elképzeléseit az egyedi tantervek és a NAT kapcsolódásáról, taneszközeik fejlesztéséről, az átjárhatóság biztosításáról, az eredményesség méréséről. Megismerjék egymás eredményeit, megvitassák a pedagógiai munka speciális vonásait.
A rendezvény helyszíne a szolnoki Széchenyi István Gimnázium lesz, ahol a megyében elsőként két éve indult a hatosztályos rendszerű oktatás.
Felvilágosítás:
Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Pedagógiai Intézet
5000 Szolnok, Magyar utca 4.
Tel: 56/371-604; 372-363

Komárom-Esztergom

Három Kazinczy-díj a megyének
Komárom-Esztergom megyét az 1992. október 18-19-én Sátoraljaújhelyen lebonyolított Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny országos döntőjében 4 tanuló képviselte, közülük hárman Kazinczy-díjat kaptak:
Hites Sándor (Eötvös József Gimnázium, Tata; felkészítő tanára: Sóvágó Gyuláné)
Végvári Mónika (Eötvös József Gimnázium, Tata; felkészítő tanára: Bagó Istvánné)
Farkas Mónika (Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző Intézet, Tatabánya; felkészítő tanára: Lamatsné Pogrányi Mária)
A versenyzőknek és felkészítő tanáraiknak gratulálunk! További eredményes munkát kívánunk!

Diákújságíróknak

A Diákújságírók Országos Egyesülete az 1992/93. tanévben is kiírja országos diákrádiós és diákújságíró pályázatát. Pályázhatnak idei diákújságokkal szerkesztőségek, bármilyen műfajú írással diákújságírók és rádióműsorral diákrádiósok. A felső korhatár: 25 év. Beküldési határidő: 1993. február 28. A borítékra rá kell írni: Országos pályázat.
A DUE 100 ezer forintot ajánl föl a legjobb munkák díjazására (jutalom, szakmai táborozáshoz hozzájárulás, sokszorosítási segítség).
Érdelődés, felvilágosítás:
Diákújságírók Országos Egyesülete
1148 Budapest, Örs vezér tér 11.
Telefon.: 164-7977
Az iroda nyitvatartása – kedd kivételével – : hétfőtől péntekig 14.00-től 18.00 óráig.

Pest

Speciális szakiskola
1992. október 22-én a pilisi 2. sz. Általános Iskola ünnepélyes névadó keretében felvette a Széchenyi István Általános Iskola és Speciális Szakiskola nevet. A Speciális Szakiskola 1992-ben indult, és lányok részére virágkötészet, a fiúknak karbantartó asztalos szakma tanulási lehetőségét ajánlja. Az 1993/94. tanévben a lányok számára ruhaipari szakterületen, a fiúk számára a villanyszerelő szakma területén bővül a lehetőség.

PEPSZI könyvtár

Iskolavezetők és könyvtárosok figyelmébe ajánljuk, hogy a PEPSZI könyvtára egyben a megye iskolai könyvtárainak hálózati központja. Forduljanak hozzánk könytármódszertani problémákkal, alapítási-átszervezési-összevonási kérdésekkel, ill. bármely könyvtári témában.
Címünk:
Budapest V.,
Városház u. 5-7. I. emelet
Telefon: 1-180-111/156)
A hálózati központ vezetője: Urayné Kovács Zsuzsa könyvtári szakértő.

LAPVÉG

APA

drága, ne haragudj! Most mindig csak ez a két szó motoszkál bennem, Apa, *ne haragudj*. Alaktalan bocsánatkérés ez, nem tudom, miért kéne haragudnod, csak mégis, mondani kell valamit, most, hogy, nos, most, hogy ezentúl Halottak Napján érted is ég majd a gyertyám. Elkéstem, és ez már nem is elkésés, ez már más, ha tudnám mi, most elmondanám, leírnám, valamit, valamit leírnék erről, de ezzel is elkéstem, Apa.

Üres vagyok, nagy jégdarab lakik a mellemben, ha az a lélek, megfagyott bennem a lélek, Apa, minek ezt leírni, vélem a hangodat, messzi és tiszta hang, nyugodt beszéd ez, megint igazad van, megint tanultam Tőled valamit.

Akartam, hogy magnóra beszéld nekem a hadifogságot, Szimferopolt és Szevasztopolt, a kubikostaliga költészetét és nyomorúságát akartam hallani tőled, az estét, amikor megismerkedtél tizenhétéves anyámmal – az abonyi bálban talán, a borokat és a muzsikusokkal kísért, szerenádos hajnalokat, a rigmusokat... azokat.

Mert, most, hogy nem vitatkozhatsz velem, Apa (te jó ég, visszagondolva, mennyit vitatkozgattunk mi a vasárnapi ebéd-asztalnál) elmondhatom Neked, Te voltál a legjobb vőfély, akit beszélni hallottam lakodalmakban, mert született tehetség voltál, úgy költötted át a strófákat, amelyek ott hirtelen nem jutottak eszedbe, olyan természetességgel, mint azok, azok az énekesek a magukét, tudod, régen, az antik Görögországban, vagy a középkori Magyarországon; az ő utódjuk voltál, Apa, csak ezt nem tudták és Te sem akartad, hogy valaki is tudjon erről, és valld be, na, Te sem tudtad ezt ennyire pontosan.

S látod, Apa, most azt is bevallhatnám, mennyi mindent tanultam, mennyit tanultam, lestem el Tőled, lopva, a sokat (többet) tanultak fölényét mímelve közben. És ennyi iskolával is volt, maradt restanciám Veled szemben. Te pedig csak töltögetted szerényen, tündöklő türelemmel a réseket, azokat a réseket, amik az egyetemi stúdiumok után is maradtak az emberi-tudásomban, betonozgattad korán töredezett életemet is, nyugodtan, a dolgukat pontosan tudók megbocsátó szeretetével... Tanítgattál ember-ember szakon, drága kis öregem, aztán belefáradtál ebbe is, talán.

És kicsöngettek. És *elballagtak* Veled a rigmusok, el a fölemelt mutatóujj egyszerű, kézenfekvő és mégis ezentúl mindig hiányzó igazságai, el a vacsora utáni tanítások, a kerti séták közbeni leckék, a bölcsességek, melyeknek az árát helyettem, helyettünk is te fizetted meg.

Isten Veled, Apa, Isten Veled – Lipák Tanár Úr!

Fiad, tanítványod

TIBOR

100,-Ft

Körmös

A következő három pillanatkép akár azt a közös címet is viselhetné, hogy pedagógusok görbe tükörben.

1. Csonttá-bőrré fogyott kisgyerek hever az utca porában (Szomáliában? ... Etiópiában?...) Megáll előtte a jóságos Télapó és megkérdezi:
– Mondd kisfiam, miért vagy te ilyen sovány?
– Azért, mert nem eszem – hangzik az elhaló válasz.
Télapó összevonja szemöldökét és szigorúan így szól:
– Aki nem eszik, az nem kap ajándékot.

2. A tanár igen felháborodottan korholja a megszeppent nebulót, aki jókora horogkeresztet firkált a falra:
– Mikor tanulsz meg végre tisztességes derékszöget rajzolni?

3. Egy magyar és egy cigány gyerek püföli és közben gyalázza egymást. A tanító bácsi végére akar járni a problémának, lecsendesíti a gyerekeket és beszélni kezd:
– Nagyon-nagyon csúnya dolog azért megverni a másikat, mert annak más a bőre színe. Ti itt valamennyien egyformák, egyforma értékűek vagytok. Nem szabad arra gondolnotok, hogy van, akinek barnább a bőre! Tudjátok mit? Mától kezdve képzeljétek el, hogy ti valamennyien ..., mondjuk ... zöldek vagytok. Rendben van?
– Rendben! – zúgják a gyerekek lelkesen.
Mire a tanító:
– Nahát akkor világoszöldek jobbra, sötétzöldek balra...!

Szekrényi Ferenc